

Dialog
vanuit
Katholiek Perspectief

HANDLEIDING VOOR DE LEERKRACHT

Gefinancierd door
de Europese Unie

FACE2FACE
DIALOOG
VANUIT
KATHOLIEK PERSPECTIEF

HANDLEIDING VOOR DE LEERKRACHT

© EDUC8 (Educate to Build Resilience) Project, 2021

<https://project-educ8.eu/>

<https://reduc8.eu/>

Ontwikkeling van het document:

Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen

Auteurs:

- Prof. Dr. Didier Pollefeyt, gewoon hoogleraar
- Leen Deflem, wetenschappelijk medewerker
- Elies Van Noten, wetenschappelijk medewerker

Beyond the Horizon ISSG vzw

- Timucin Ibu

ISBN: 978-90-8298-755-3

Gebruiksrechten en toestemming:

Dit werk mag worden gereproduceerd, gedeeld of gebruikt in zijn geheel of gedeeltelijk, voor niet-commerciële doeleinden, zolang dit werk steeds vermeld wordt.

Van derden afkomstige inhoud: De auteurs zijn niet noodzakelijk eigenaar van elk onderdeel van de inhoud in dit werk. Als zodanig garanderen zij niet dat het gebruik van enig onderdeel of deel van het werk dat in het bezit is van derden geen inbreuk zal maken op de rechten van die derden. Indien u een onderdeel van het werk wenst te gebruiken, is het uw verantwoordelijkheid om te bepalen of toestemming voor gebruik nodig is en om toestemming te verkrijgen van de eigenaar van het auteursrecht.

Fotorechten: De foto's en afbeeldingen die in het werk zijn gebruikt, zijn beschikbaar gesteld met een Creative Commons CC0 licentie. CC0 is een licentie waarbij de gebruikers/makers hebben besloten om afstand te doen van de auteursrechten en naburige rechten op hun werken, voor zover de wet dit toestaat.

Contact: Beyond the Horizon ISSG vzw (project coördinator), info@behorizon.org

Disclaimer: Dit project werd gefinancierd met steun van de Europese Commissie.

De ontwikkelde producten in het kader van het EDUC8-project geven uitsluitend de mening van de auteur(s) weer, de Europese Commissie kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor het gebruik van de inhoud.

INHOUD

06

INLEIDING

EDUC8 OM WEERSTAND OP TE BOUWEN

10

MODULE 1

DE ONTMOETING MET DE ANDER: OMGAAN MET DIVERSITEIT

49

MODULE 2

DE ONTMOETING MET SACRALE/HEILIGE TEKSTEN: GEWELDDADIGE TEKSTEN

85

MODULE 3

DE ONTMOETING MET DE LEEFOMGEVING: SOCIALE EN ECOLOGISCHE
VRAAGSTUKKEN

114

MODULE 4

WANNEER DE ONTMOETING EEN CONFLICT WORDT: RECHTVAARDIGE
OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE

INLEIDING

EDUC8 OM WEERSTAND OP TE BOUWEN

Terrorisme, oorlog, autoritaire regimes, armoede, natuurrampen, geweld,... Het lijkt niet goed te gaan met de wereld. Jongeren groeien vandaag op in een diverse wereld waarin religie maar al te vaak wordt misbruikt om geweld goed te keuren. Vaak worden religie en geweld immers met elkaar verbonden. Hoe kunnen we jongeren verder doen kijken dan zulke vormen van radicalisering en polarisering?

EDUC8 is een project voor levensbeschouwelijk onderwijs in secundaire scholen en buitenschoolse contexten. Dit project wil jongeren **weerbaar maken tegen radicalisering en polarisering**, en aantonen hoe zij in hun eigen levensbeschouwelijke traditie veerkracht en weerbaarheid (hiertegen) kunnen terugvinden. **Dit initiatief is gefinancierd door het Fonds voor Interne Veiligheid van de Europese Unie.**

EDUC8 is gericht op zes verschillende levensbeschouwingen, met name jodendom, katholicisme, islam, orthodox christendom, protestantisme en een niet-confessioneel (ethisch) perspectief. Elke levensbeschouwing vertrekt vanuit de eigen traditie aan de hand van verschillende onderwerpen om zo weerstand op te bouwen tegen polarisatie en radicalisering. Zo werden er verscheidene didactische pakketten ontwikkeld voor de leeftijdsgroep van 12- tot 18-jarigen. **Dit handboek vertrekt vanuit het perspectief van het katholieke geloof.**

Figuur 1
Het beeldfragment

Dit handboek over het **katholicisme** is ingedeeld in vier hoofdstukken, ook wel **deep modules** genoemd. Concreet gaat het over de volgende vier onderwerpen:

1. De ontmoeting met de ander: omgaan met diversiteit
2. De ontmoeting met sacrale/heilige teksten: gewelddadige teksten
3. De ontmoeting met de leefomgeving: sociale en ecologische vraagstukken
4. Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede

In de eerste module over de ontmoeting met de ander wordt nagegaan op welke manier katholiek gelovigen omgaan met de andere, met andersgelovigen of niet-gelovigen. Beter gezegd, op welke manier willen katholieken omgaan met de bestaande diversiteit in onze samenleving en wat zijn hier mogelijke struikelblokken en positieve handvaten?

De tweede module focust op de Bijbel, het heilig boek van christenen. Op welke manier lezen katholieken de Bijbel? Hoe kunnen we bijvoorbeeld omgaan met moeilijke Bijbelfragmenten, met teksten waarbij geweld aan bod lijkt te komen en lijkt gelegitimeerd te worden?

Een derde module verschuift de focus naar de verhouding tussen ecologie en het katholicisme. Hoe gaan katholieken om met de wereld rondom hen, met de natuur, met dieren en de zorg voor de medemens? Met welke sociale vraagstukken worstelen katholiek gelovigen aangaande dit onderwerp?

De vierde en laatste module belicht hoe men binnen het katholicisme omgaat met conflicten in de wereld. Welke positie nemen katholieken en de Katholieke Kerk in over oorlog en vrede?

De vier **deep modules** bestaan telkens uit de volgende **drie leermiddelen**:

1. Iedere **deep module** vertrekt vanuit een **beeldfragment** waarin een mogelijke reële situatieschets uit het dagelijks leven wordt aangebracht. Het beeldfragment bevat ook enkele quizvragen, die de leerlingen doen nadenken over verschillende aspecten van het verhaal. Vervolgens kunnen de leerlingen individueel of begeleid aan de slag gaan met de handleiding voor de leerling. De keuze is aan u. Het handboek voor de leerling is in principe zo opgesteld dat ze al de oefeningen individueel kunnen doorlopen.
2. De **handleiding voor de leerling** bevat een korte introductie op het beeldfragment en gaat vervolgens verder met de basisleerstof van elke **deep module**, gericht op levensbeschouwelijke kennis, reflectie en communicatie. De basisleerstof vormt samen met het beeldfragment één geheel om een welbepaald levensbeschouwelijk onderwerp rond polarisatie en radicalisering te benaderen. Dit geheel neemt normaliter één lesuur in beslag.
3. De **handleiding voor de leerkracht** bespreekt telkens de basisleerstof van de handleiding voor de leerling, en geeft hierbij extra informatie voor de leerkracht. Daarnaast bevat de handleiding voor de leerkracht ook verdiepende leerstof met bijhorende impulsen en didactische suggesties. Op die manier kan de leerkracht of begeleider de meest passende impulsen en didactische suggesties selecteren, passend bij de eigen leergroep, om de basisleerstof verder aan te vullen met verdiepende leerstof.

We hopen dat dit lesmateriaal u mag inspireren en motiveren om samen met uw leerlingen vanuit de eigen levensbeschouwelijke traditie werk te maken van weerbaarheid tegen polarisatie en gewelddadig misbruik van godsdienst.

Prof. Dr. Didier Pollefeyt, gewoon hoogleraar (KU Leuven)

Mevr. Leen Deflem, wetenschappelijk medewerker (KU Leuven)

Mevr. Elies Van Noten, wetenschappelijk medewerker (KU Leuven)

“TERRORISME KOMT NIET VOORT UIT RELIGIE. HET GEBRUIKT RELIGIE ALS EXCUUS. RELIGIE KAN NOOIT MOORD, TERREUR OF ONDERDRUKKING VERGOELIJKEN.”

PAUS FRANCISCUS, 2021

1

DE ONTMOETING MET DE ANDER:
OMGAAN MET DIVERSITEIT

OMGAAN MET DIVERSITEIT

1.1 INLEIDING

1.1.1 STRUCTUUR VAN DE HANDLEIDING

Deze handleiding voor de leerkracht is een didactisch pakket waarin het volgende thema wordt uitgewerkt: 'De ontmoeting met de ander: omgaan met diversiteit'. Dit pakket is ontwikkeld voor de leeftijdsgroep van 12- tot 18-jarigen en biedt de leerkracht of begeleider van een leergroep de kans om op het niveau van de eigen klasgroep dit thema uit te werken.

In deze handleiding kan de leerkracht rond verschillende onderwerpen werken die aansluiten bij het overkoepelende thema 'De ontmoeting met de ander: omgaan met diversiteit'. Aan de hand van impulsen en didactische suggesties is het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven dit thema te benaderen. Impulsen zijn elementen die de leerkracht in de klas kan binnenbrengen om het gesprek op gang te brengen. Deze handleiding bevat een diversiteit aan impulsen met verschillende moeilijkheidsgraden. Deze impulsen hebben als doel om bij te dragen tot het leerproces en bestaan in verschillende vormen. Het is niet de bedoeling om alle impulsen te gebruiken. De leerkracht kan de meest passende impulsen selecteren op basis van (de beginsituatie in) zijn leergroep. De didactische suggesties zijn concrete voorstellen om met de impulsen aan de slag te gaan en zijn gericht op levensbeschouwelijke reflectie en communicatie. Dit zorgt ervoor dat de leerkracht op een gevarieerde manier de verschillende impulsen, die aansluiten bij de eigen leergroep, kan benaderen.

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. De basisleerstof komt standaard aan bod in de handleiding voor de leerlingen en neemt één lesuur in beslag. De leerkracht heeft daarnaast zelf de keuze om de kennis van de leerlingen te verdiepen aan de hand van de extra hoofdstukken met bijhorende impulsen en didactische suggesties, die in deze handleiding worden aangereikt.

Achtereenvolgens komen de volgende hoofdstukken aan bod in deze handleiding:

- Ten eerste komt er een algemeen historische schets van Jezus' leefwereld. De context van het Bijbelverhaal is voor de leergroep een belangrijke basis om Mc 7, 24-30 ('De ontmoeting van Jezus met de Syrofenicische vrouw') beter te kunnen begrijpen en interpreteren. Dit hoofdstuk behoort tot de basisleerstof voor de leerlingen.
- Ten tweede wordt het Bijbelverhaal (Mc 7, 24-30) zelf besproken. Hoe kan dit intrigerende verhaal uit de christelijke traditie begrepen worden? Welke betekenissen kunnen we uit dit verhaal halen, en is dit verhaal nog steeds relevant vandaag de dag? Dit onderdeel laat de leerlingen kennismaken met dit Bijbelverhaal (Mc 7, 24-30) en de achterliggende betekenis ervan. Dit hoofdstuk behoort tot de basisleerstof voor de leerlingen.
- Het derde hoofdstuk van deze handleiding gaat dieper in op de discussie rond de goddelijke en/of menselijke gedaante van Jezus. Aan de hand van dit hoofdstuk leren de leerlingen meer over het belang van de drie-eenheid in het christendom. Dit is een verdiepend hoofdstuk.
- Het laatste hoofdstuk behandelt de vraag naar polarisering en depolarisering. Deze verdieping gaat na wat de term polarisering (in onze samenleving) betekent en welke houding Jezus aanneemt, een polariserende of depolariserende houding? Dit is een verdiepend hoofdstuk.

Afsluitend bevat deze handleiding een woordenlijst waarbij alle moeilijke begrippen kort en bondig worden verklaard op het niveau van de leerling. Daarna volgt een bibliografie per hoofdstuk van deze didactische bundel.

1.1.2 INHOUD VAN DE HANDLEIDING

Dit didactisch pakket behandelt het thema 'De ontmoeting met de ander: omgaan met diversiteit'. Als vertrekpunt voor deze handleiding werd gekozen om te werken met een Bijbelverhaal uit het Nieuwe Testament: 'De ontmoeting van Jezus met de Syrofenicische vrouw' (Mc 7, 24-30). Dit Bijbelverhaal uit de christelijke traditie reflecteert in beeldtaal over de universele zending van het christendom. Het biedt de kans om samen met de leergroep na te denken over de ontmoeting en de houding ten opzichte van de 'vreemde andere'. Hoe kunnen we omgaan met de bestaande diversiteit in onze samenleving vandaag de dag?

Het vertrekpunt van deze handleiding is een beeldfragment waarin een mogelijke reële situatieschets uit het dagelijks leven van de leerlingen wordt aangebracht. Het beeldfragment is een algemene introductie van het thema 'diversiteit' voor de leergroep, van daaruit kan de leerkracht vertrekken om dit thema vervolgens verder uit te werken met één of meerdere impulsen en didactische suggesties uit deze handleiding.

1.2 DE ONTMOETING VAN JEZUS MET DE SYROFENICISCHE VROUW (MC 7, 24-30): BEELDFRAGMENT

1.2.1 SCENARIO

Het beeldfragment toont een klascontext waarbij twee leerlingen, Ahmed en Pieter-Jan, wegens ziekte de nodige leerstof voor een test gemist hebben. Een andere leerling, Sarah, leent haar notities uit aan Pieter-Jan. Wanneer Ahmed deze notities van Sarah wil lenen, blijkt Sarah deze notities plots kwijt te zijn. Zij heeft deze notities echter niet verloren, maar wil haar notities in feite niet uitlenen aan Ahmed omdat hij een moslim is. Ter verdediging van haar houding verwijst Sarah naar een Bijbelverhaal over Jezus en diens houding ten opzichte van 'de andere'. De klasgenoten gaan op zoek naar het Bijbelverhaal en de betekenis hiervan.

Figuur 1.1
Het beeldfragment

Na het bekijken van het beeldfragment kan de leerkracht aan de slag gaan met één of meerdere impulsen van dit didactisch pakket die aansluiten bij het niveau van de eigen leergroep.

1.2.2 QUIZ: OPLOSSINGEN

In het beeldfragment komen enkele vragen aan bod die focussen op het verloop en de afsluitende boodschap van het verhaal. Aan de hand van deze vragen worden de leerlingen gestimuleerd om te reflecteren over de inhoud en de betekenis van het Bijbelverhaal en de verschillende perspectieven en dimensies ervan. Na het bekijken van het beeldfragment kunnen deze vragen ook klassikaal besproken worden.

Vraag 1a: Wat bedoelt Jezus met 'de kinderen'?

- ☐ Het verwijst letterlijk naar 'kinderen'.
- ☒ Het verwijst naar de mensen die deel uitmaken van zijn eigen religieuze traditie.

Wanneer Jezus spreekt over 'de kinderen', verwijst hij naar de mensen die deel uitmaken van zijn eigen religieuze traditie.

Vraag 1b: Jezus verwijst naar de 'honden'. Wat betekent dit?

- ☒ Met dit woord verwijst hij naar de mensen die geen deel uitmaken van zijn eigen religieuze traditie.
- ☐ Hij spreekt over een dier. Mensen moeten eerst eten, voordat ze voedsel aan dieren geven.

Wanneer Jezus spreekt over 'de honden', verwijst hij naar de mensen die geen deel uitmaken van zijn eigen religieuze traditie.

Vraag 1c: Wat denk je dat Jezus bedoelt met dit antwoord: *"Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven."*

- ☒ Jezus maakt duidelijk dat hij enkel geïnteresseerd is in het helpen van mensen van zijn eigen religieuze traditie.
- ☐ Jezus is niet geïnteresseerd in het voeden van dieren. Dieren en de natuur zijn niet belangrijk, mensen wel.

Jezus wil er in de eerste plaats zijn voor het joodse volk. Het brood dat voor 'de kinderen' is bestemd (het joodse volk), moet niet aan 'de honden' (andersgelovigen) gevoerd worden.

Vraag 1d: Hoe eindigt dit verhaal?

- ☐ Jezus maakt duidelijk dat hij enkel geïnteresseerd is in het helpen van mensen van zijn eigen religieuze traditie.
- ☒ Jezus verandert van mening en opent de harten van alle mensen om liefde te ontvangen.
- ☐ Jezus wordt boos omdat hij 'gestoord' wordt door een vreemdeling.

Door de ontmoeting en het gesprek met de vrouw verandert Jezus van mening. Dit is opmerkelijk! In de meeste evangelieverhalen is het Jezus die het perspectief van de andere verandert, maar in dit verhaal is het Jezus zelf die door de andere van mening verandert.

Vraag 2: Als de leerling echt Jezus wil volgen op basis van het verhaal, dan moet ze het volgende doen:

- ☐ Ze verandert niet van mening. Ze zal haar islamitische klasgenoot die om hulp vraagt niet helpen.
- ☒ Dit verhaal doet haar van mening veranderen. Ze zal haar islamitische klasgenoot helpen.

Net zoals Jezus van mening kan veranderen en de andere toch wil helpen, kan de leerling ook van mening veranderen en de islamitische leerling helpen.

Vraag 3: Hoe kunnen we het Bijbelverhaal over de Syrofenicische vrouw begrijpen?

- ☐ Jezus maakt duidelijk dat Gods boodschap alleen voor zijn eigen volk is. Zelfs vandaag de dag moeten we alleen voor ons eigen volk zorgen.
- ☒ In de ontmoeting met de vrouw verandert Jezus van mening. Hij maakt duidelijk dat iedereen deel kan uitmaken van het Koninkrijk van God.
- ☐ Jezus begrijpt de vrouw, maar kan haar niet helpen. Hij heeft alleen tijd om zijn eigen geloofsgenoten, het Joodse volk, te helpen.

Door de ontmoeting met de Syrofenicische vrouw wil Jezus er niet alleen zijn voor het joodse volk, de kinderen van Israël. Integendeel, de verkondiging van het Rijk van God heeft een universele draagwijdte en geldt dus voor iedereen.

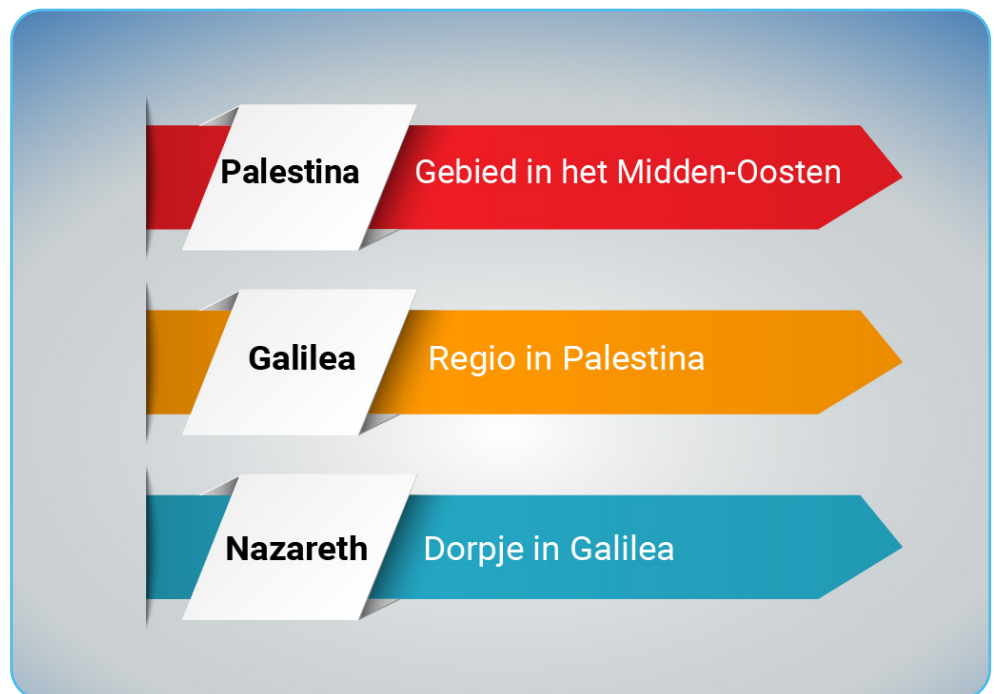
1.3 TIJDREIS: JEZUS IN DE GESCHIEDENIS

*De Bijbel is een eeuwenoud boek, ontstaan in een wereld die heel hard verschilt van de onze. Om een verhaal uit de Bijbel goed te begrijpen, is het belangrijk om kennis te hebben van de wereld van toen. De wereld waarin je leeft, beïnvloedt namelijk altijd jouw denken en doen. Zelfs Jezus vormde hier geen uitzondering op. We kunnen de verhalen over hem nooit begrijpen als we niet weten hoe de wereld eruitzag waarin hij woonde. Het is dus belangrijk om steeds de culturele context van een verhaal voor ogen te houden. **De context telt!***

1.3.1 JEZUS' OMGEVING: WAAR LEEFDE HIJ?

Jezus werd ongeveer rond het jaar zes voor onze jaartelling geboren in Bethlehem, ten tijde van koning Herodes, en groeide op in **Nazareth**. Dit was toen een klein dorpje in **Galilea**. Galilea was een joodse regio in het toenmalige **Palestina** (regio in het Midden-Oosten).

In het verhaal van 'Jezus en de Syrofenicische vrouw' lezen we dat Jezus verbleef in de buurt van de stad **Tyrus**. Tyrus was toen een havenstadje aan de kust van de Middellandse Zee. De stad lag buiten de grenzen van het toenmalige Palestina. Het was een van de belangrijkste steden van de kleine kuststaat **Fenicië**.

Figuur 1.2
Jezus' omgeving

Figuur 1.3
Judea in de eerste eeuw

Het godsdienstige leven in Tyrus werd vooral gekenmerkt door het polytheïsme. Met de term 'polytheïst' verwijst men naar iemand die niet gelooft in één, maar in meerdere goden. De term 'polytheïsme' verwijst dus naar een godsdienst met meerdere goden. Ten tijde van Jezus was dit onaanvaardbaar voor de joden. Daarom noemden zij Tyrus 'het land van de heidenen'. Mensen die niet geloofden in de God van de joden, beschouwden zij als onrein. Joden zijn geen polytheïsten, maar monotheïsten want zij geloven in één god (en dat is Jahweh). De term 'monotheïsme' verwijst dus naar een godsdienst met één god.

1.3.2 DE SAMENLEVING VAN GALILEA

De wereld waarin Jezus leefde, was heel anders dan de wereld van de 21ste eeuw. Jezus werd ongeveer rond het jaar zes voor onze jaartelling geboren. In die tijd was de samenleving niet mondiaal, maar sterk geconcentreerd op het platteland, lokale steden en kleine dorpjes. Dit was ook het geval in Galilea, het gebied waar Jezus woonde. Slechts een klein deel van de bevolking was rijk en slavernij was alomtegenwoordig. De elektriciteit was nog niet uitgevonden, ook van internet of van sociale media was nog lang geen sprake. Industrie bestond niet, de bevolking leefde vooral van landbouw en visvangst, handwerk en handel. In de meeste dorpen verdienden de mannen de kost als timmerman, smid, pottenbakker, mandenmaker, enzovoort. In ruil voor hun diensten, kregen zij bijvoorbeeld graan, olie, groenten, of ander voedsel. Ook Jezus kende dit leven. Hij groeide op in het platteland van Galilea. Als timmerman voerde Jozef, de vader van Jezus, een van de meest gerespecteerde beroepen uit in Nazareth.

In Galilea vormde het gezin het centrum van het sociale leven. Gendergelijkheid bestond niet. De man fungeerde steeds als gezinshoofd en de vrouw was het bezit van haar man of vader. In het huwelijk had de vrouw dus lang niet dezelfde rechten als haar echtgenoot. Ook in het openbare leven werd er geen enkele rol toegekend aan vrouwen, ze hadden in de samenleving eigenlijk maar weinig te zeggen. De wereld waarin Jezus opgroeide, was met andere woorden een **'patriarchale samenleving'**. Dit wilt zeggen dat mannen als superieur werden bestempeld, en vrouwen als inferieur of ondergeschikt.

1.3.3 HET GODSDIENSTIG LEVEN IN GALILEA

Gedurende verschillende eeuwen kwamen er allerhande volkeren aan de macht in Galilea. Al deze heersers drukten hun stempel op het leven in Galilea. De bevolking van Galilea kende verschillende religieuze en maatschappelijke groeperingen die elk hun eigen ideeën hadden over godsdienst en de wereld rondom hen. Ondanks deze verschillen, beïnvloedden de vele groeperingen elkaars religieuze en/of culturele ideeën. Er was met andere woorden een uitwisseling van gewoonten. Desondanks was de meerderheid van de bevolking in heel Palestina (en dus ook Galilea) joods. Toch waren er ook veel mensen niet-joods.

Zij geloofden dus niet in de joodse God, maar vereerden soms verschillende goden (polytheïsme). Omdat zij niet geloofden in de God van de joodse traditie, noemde de joodse bevolking hen 'heidenen'. Hun geloof week af van de joodse traditie, en daarom werden zij over het algemeen door joden gemeden.

Om de Bijbel en het leven van Jezus beter te begrijpen, is het belangrijk om te weten dat Jezus opgroeide, leefde en predikte in deze joodse context. Het religieuze leven was van groot belang in Palestina, en dus ook in Galilea. Jezus en zijn omgeving werden sterk beïnvloed door de Joodse Schrift en traditie. **Jezus was dus zelf ook joods.** Elke gebeurtenis, van de wieg tot in het graf, stond in het teken van de joodse traditie. De tempel in Jeruzalem vormde toen het hart van het jodendom: alle vrome joden kwamen er bidden en offeren, ook Jezus kwam hier regelmatig. Jeruzalem was de hoofdstad/ het centrum van Palestina.

Figuur 1.4
Voetstappen
Beeld: © Christopher
Sardegna | Unsplash

1.3.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Basis

Laat de leerlingen de tekst over de samenleving van Jezus individueel of in tweetallen lezen. Geef hen de opdracht de ontbrekende woorden in de tekst aan te geven. Vervolgens laat u de tekst klassikaal voorlezen door een aantal leerlingen. Daarna krijgen de leerlingen de tijd om de onderstaande vragen in tweetallen op te lossen en te bespreken met elkaar.

OPDRACHT. Verbind de juiste plaats met de juiste gebeurtenis uit Jezus zijn leven.

GEBEURTENIS	PLAATS
1. Jezus is geboren in ...	A. Bethlehem
2. Jezus groeide op in ...	B. Nazareth
3. Galilea is een streek in ...	C. Palestina

OPDRACHT. Lees de tekst over de samenleving van Galilea en vul de ontbrekende woorden aan.

Jezus – godsdienst – joods – monotheïsme – polytheïsme

In Galilea leefden verschillende groeperingen. Al deze groeperingen hadden hun eigen ideeën over godsdienst en de wereld rondom hen. Toch was de meerderheid van de bevolking in heel Palestina (en dus ook Galilea) **Joods**. Maar er waren ook veel mensen die niet joods waren. Deze mensen vereerden soms verschillende goden en waren dus 'polytheïsten'. De term '**polytheïsme**' verwijst naar een godsdienst met meerdere goden. Joden zijn geen polytheïsten, maar monotheïsten want zij geloven in één God (en dat is Jahweh). De term '**monotheïsme**' verwijst dus naar een godsdienst met maar één god.

Om de Bijbel en het leven van Jezus beter te begrijpen, is het belangrijk om te weten dat Jezus opgroeide, leefde en predikte in deze joodse context. **Godsdienst** was heel belangrijk in Palestina, en dus ook in Galilea. **Jezus** en zijn omgeving werden sterk beïnvloed door de Joodse Schrift en traditie. Jezus was dus zelf ook joods. Elke gebeurtenis, van de wieg tot het graf, werd gedomineerd door de Joodse traditie.

De leerlingen beantwoorden de volgende vragen:

1. Wat is het verschil tussen monotheïsme en polytheïsme?
2. Juist of fout: alle inwoners van Galilea waren joden.

VERDIEPING

De volgende verdiepende vragen kunnen gesteld worden aan de leerlingen:

- Als jij in Jezus zijn tijd had geleefd en je zou hem zijn tegengekomen, wat zou je hem dan vragen?
- Wat zou je nog meer willen weten over Jezus' tijd en omgeving?
- Ten tijde van Jezus was de vrouw ondergeschikt aan haar man. Ze speelde geen rol in de samenleving. Hoe zou jij hierop gereageerd hebben als je in deze tijd had geleefd?
- Als jij zou leven ten tijde van Jezus, wat zou jij daar dan willen zien en doen?

1.4 INTERPRETATIE VAN HET BIJBELVERHAAL

1.4.1 'JESUS EN DE SYROFENICISCHE VROUW'

[24] Jezus ging naar het gebied van Tyrus. Hij nam zijn intrek in een huis en wilde niet dat iemand het te weten kwam, maar Hij kon niet onopgemerkt blijven.

[25] Maar meteen toen een vrouw, van wie het dochtertje in de macht was van een onreine geest, van Hem hoorde, ging ze naar Hem toe en wierp zich voor zijn voeten.

[26] De vrouw was een Griekse, afkomstig uit Syro-Fenicië. Ze vroeg Hem de demon uit haar dochter te drijven.

[27] Hij zei tegen haar: *"Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven."*

[28] Ze had hierop een weerwoord: *"Heer, ook de hondjes onder de tafel eten van de kruimels van de kleintjes."*

[29] Hij zei tegen haar: *"Omdat u dit zegt: ga maar terug, de demon is al uit uw dochter weg."*

[30] Ze ging naar huis, waar ze haar kind in bed vond, terwijl de demon verdwenen was.

1.4.2 SITUERING IN DE BIJBEL

Mc 7, 24-30 toont het verhaal van de ontmoeting tussen Jezus en de Syrofenicische vrouw. Dit verhaal kadert in een bredere context, waarbij Jezus en zijn volgelingen zich terugtrekken uit Galilea. Ze vertrekken naar het gebied van Tyrus en Sidon, wat voor Jezus het buitenland is. Uit het verhaal blijkt dat de vrouw Grieks is en een Syrofenicische afkomst heeft. Zij was dus niet joods. De naam 'Syrofenicisch' is een combinatie van 'Syrisch' en 'Fenicisch', en is waarschijnlijk afkomstig van het gegeven dat Fenicië toen deel uitmaakte van de Romeinse provincie Syrië. Voor Jezus en zijn volgelingen was zij dus **een vreemde, een 'heidense'**. Wanneer deze vrouw van Jezus hoort en naar hem toekomt, vraagt ze om zijn hulp. Haar dochter is bezeten van een onreine geest, en ze hoopt dat Jezus haar verlossing en bevrijding kan schenken.

Net voor deze ontmoeting tussen Jezus en de Syrofenicische vrouw, vond er een gesprek plaats in het Marcusevangelie tussen Jezus en enkele farizeeën over reinheid. In de joodse samenleving bestonden **'reinheidswetten'** om een scheiding te maken tussen wat joods en rein was, en wat niet-joods en dus onrein was. De farizeeën uitten kritiek op Jezus omdat ze zijn leerlingen brood hadden zien eten met ongewassen handen. Dit was toen onrein. Ze daagden Jezus uit en vroegen hem waarom zijn leerlingen zich niet aan de traditie hielden, en brood met onreine handen hadden gegeten. Jezus verweet de farizeeën op zijn beurt dat zij enkel de letter van de wet volgden, en niet luisterden naar de geest. Wat zij als 'ware leer' voorstelden, zag Jezus als slechts voorschriften van mensen (Mc 7, 7). En Jezus gaat verder: ***"Niets kan de mens bezoedelen wat van buitenaf in hem komt. Maar wat uit de mens komt, dat bezoedelt de mens"*** (Mc 7, 15). In deze passage lijkt Marcus aan te tonen dat Jezus zich afkeerde van de joodse reinheidsvoorschriften. Jezus overschreed telkens de grens van de geldende interpretaties van zijn tijdsgenoten, de grens tussen wat beschouwd werd als rein en onrein.

Jezus wilde echter niet ingaan tegen deze reinheidswetten, maar stelde wel de manier waarop de Farizeeën deze interpreteerden in vraag. Voor Jezus ging het veeleer om een verinnerlijking van deze 'reinheidswetten'. Deze 'wetten' moesten namelijk alleen worden toegepast op het hart, alleen datgene wat uit het hart van de mens komt, kan de mens immers onrein maken: kwade gedachten, ontucht, diefstal, moord...

De uitbreiding van het christendom naar niet-joden, was dit onrein?

Deze vraag was een belangrijke discussie ten tijde dat Marcus zijn evangelie schreef. In deze context moet de ontmoeting tussen Jezus en de Syrofenicische vrouw, een heiden, gelezen worden.

Figuur 1.5
Heilige Bijbel
Beeld: © Priscilla Du
Preez | Unsplash

1.4.3 TEKSTANALYSE   **Enkele klemtonen van de auteur/tekst**

Tyrus

De evangelist Marcus beklemtoont dat Jezus en zijn volgelingen naar het gebied van Tyrus trekken. Het verhaal speelt zich dus niet af in Jezus' eigen land. Hij is niet omringd door zijn eigen geloofsgenoten, met name het joodse volk.

Reeds ten tijde van Jezus vluchtten verscheidene joodse gelovigen weg uit Palestina, door militaire en politieke moeilijkheden. Niet in eigen land leven, was dus een situatie die herkenbaar was voor het joodse volk in de eerste eeuw na Christus. Joden die zich vestigden in nieuwe gebieden bleven zich vaak sterk onderscheiden van de plaatselijke bevolking. Deze plaatselijke bevolking werd door joden als onrein of heidens beschouwd.

In Marcus 7, 24-30 lezen we dat Jezus niet gestoord wilde worden. Hier ligt de klemtoon op. Toch bleef Jezus' aanwezigheid in Tyrus niet onopgemerkt. Zijn bekendheid reikte op dit punt al tot buiten de landsgrenzen van Galilea. Bij dit verhaal kunnen we ons de vraag stellen waarom Jezus zich wilde terugtrekken. Waarom wilde hij bijvoorbeeld niet gestoord worden? Had hij rust nodig omwille van zijn bekendheid, of omwille van de voorgaande discussie met de Farizeeën?

Onreinheid

De Syrofenicische vrouw vraagt Jezus om hulp voor haar dochter die bezeten was door een onreine geest/demon. Op die manier komt het thema 'onreinheid' drie keer aan bod in dit verhaal. Ten eerste is er de vermelding van de streek Tyrus. Zo wordt het duidelijk dat Jezus zich in buitenlands gebied bevindt. Ten tweede is de dochter bezeten door een onreine geest. Ten derde beklemtoont Marcus dat het gaat om een Syrofenicische vrouw van Griekse afkomst, voor Jezus en zijn volgelingen dus een buitenlandse vrouw.

Demon/geest

In de evangeliën, maar ook bij zowat elke andere religie van het Midden-Oosten, sprak men vaak over 'demonen' of 'onreine geesten'. Men veronderstelde het bestaan van demonen die mensen konden treffen met ziektes en bezetenheid. De medische kennis waarover we vandaag de dag beschikken, toont de enorme kloof met de toenmalige wereld. Vandaag spreekt men niet meer over demonen of onreine geesten, maar over tumoren, virussen en bacteriën.

Ook psychische problemen werden in de toenmalige cultuur toegeschreven aan negatieve krachten of kwade geesten.

Interpretatie van het Bijbelverhaal

De Syrofenicische vrouw vraagt Jezus om de onreine geest uit het lichaam van haar dochter te verdrijven. Jezus' reactie is opvallend, zijn antwoord klinkt nogal vreemd en afwijzend: *"Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven"* (Mc 7, 27). Wat wil Jezus hiermee zeggen?

Jezus maakt gebruik van beeldspraak of metaforen in zijn antwoord. Hij duidt de vrouw aan als **'hond'**, hij beledigt haar sterk op deze manier. Met deze verwijzing naar 'de hondjes' lijkt Jezus te benadrukken dat iedereen die niet tot het joodse volk behoort, bestempeld wordt als een heiden. Dit verklaart waarom Jezus aanvankelijk afwijzend stond ten opzichte van deze vrouw en haar vraag om hulp.

Daarnaast verwijst Jezus in zijn antwoord naar **'het brood'**, wat symbool staat voor het bevrijdende optreden van Jezus, de kracht die Jezus aan zijn volgelingen geeft. Jezus geeft aan dat dit brood in de eerste plaats bedoeld was voor het joodse volk. Eerst brood geven aan de kinderen van Israël, want wat als er te weinig is? Er kan toch niet gedeeld worden met andersgelovigen? Jezus' verkondiging van het evangelie en de bevrijding die hij wil schenken was dus aanvankelijk gericht op het joodse volk, en pas daarna voor andersgelovigen. Jezus gaf aan dat hij alleen gezonden is voor 'de verloren schapen' van Israël. Hij wijst dus niet de vrouw volledig af, maar hij werpt een obstakel op. Eerst moeten 'de kinderen' voldoende eten krijgen. Het brood dat voor de kinderen is bestemd (het joodse volk), moet niet aan de honden (de heidenen) gevoerd worden. De kinderen moeten eerst en vooral voldoende gelegenheid hebben om te eten, in plaats van het meteen aan de honden te geven.

De vrouw begrijpt meteen wat Jezus wilt zeggen. Ze geeft echter niet op en confronteert Jezus met het volgende antwoord: *"Heer, ook de hondjes onder de tafel eten van de kruimels van de kleintjes"* (Mc 7, 28). De vrouw wijst Jezus erop dat er ook nu al iets voor de honden onder tafel valt. Ze bedoelt het volgende: ondanks de scheiding tussen het joodse volk en de heidenen, is er genoeg 'brood' voor iedereen. Het bevrijdende optreden van Jezus is met andere woorden niet alleen mogelijk voor het joodse volk. Jezus brengt de redding, en die redding is niet alleen bedoeld voor 'de kinderen van Israël'. De vrouw uit op deze manier kritiek op het aanvankelijk kortzichtige perspectief van Jezus.

Het tegenantwoord van de vrouw blijkt te werken. Jezus antwoordt immers het volgende: **"Omdat u dit zegt: ga maar terug, de demon is al uit uw dochter weg"** (Mc 7, 29). Het sterke geloof van de vrouw maakt een grote indruk op Jezus. Hij is het met haar eens, ook al zijn de vrouw en haar dochter van heidense afkomst, de genezing gaat niet ten koste van de kinderen voor wie Jezus gekomen is. De dochter van de vrouw wordt bevrijd van de onreine geest dankzij de kracht van Jezus. Door de ontmoeting en het gesprek met de vrouw verandert Jezus dus zijn mening. Hij begrijpt vanaf dan dat zijn verkondiging van God niet alleen geldt voor het joodse volk, de kinderen van Israël. Integendeel, de verkondiging van het Rijk van God heeft een universele draagwijdte en geldt dus voor iedereen. De dialoog met de vreemde brengt Jezus zelf dichter bij zijn eigen identiteit: het koninkrijk van God is niet alleen voor één gesloten groep, maar voor iedereen.

Het is belangrijk om dit verhaal te kaderen in de toenmalige context. Het evangelie van Marcus werd neergeschreven in een periode waarin de meeste christenen in feite joden waren, die vonden dat Jezus' boodschap alleen voor joden was bestemd. Echter, in de loop der jaren voelden ook andere volkeren, heidenen, zich aangesproken tot het geloof in Jezus' boodschap. Dit zorgde voor een discussie onder de eerste christenen, was de boodschap van Jezus ook voor heidenen bedoeld? In deze context kunnen we dit verhaal plaatsen. Marcus maakt duidelijk dat ook heidenen bij het koninkrijk van God horen.

Relevantie vandaag de dag?

In Marcus 7, 24-30 lezen we dat Jezus zich had teruggetrokken en niet wilde gestoord worden. Toch wordt zijn rust verstoord door een vreemde vrouw. Aanvankelijk staat Jezus afwijzend ten opzichte van deze vrouw. Hij dacht immers dat zijn opdracht en zending beperkt is tot zijn volk: het joodse volk. Maar het tegenantwoord van de vrouw doet hem nadenken. Hij verandert zijn mening door de ontmoeting met deze vrouw. Als Jezus zijn mening kon herzien, kunnen wij dat vandaag dan ook?

Opvallend aan dit verhaal is het feit dat Jezus op een erg menselijke manier wordt voorgesteld door Marcus. Jezus trekt zich terug om te herbronnen, een gevoel dat wij vandaag ook soms kunnen ervaren. Jezus' houding is niet principieel. Hij is voor rede vatbaar en laat zich raken door de vrouw, door de nood van de andere waarvoor hij bereid is om zijn eigen houding te veranderen. De scheiding tussen rein en onrein wordt doorbroken met dit verhaal: op sociaal vlak (door een vrouw), op geografisch vlak (de vrouw is een vreemdelinge) en op religieus vlak (de vrouw is een heiden).

Verder is het ook opmerkelijk dat het Jezus is die van mening verandert. In de meeste evangelieverhalen is het Jezus die het perspectief van zijn leerlingen verandert. Maar in dit verhaal zorgt de ontmoeting met de vrouw voor een nieuwe kijk voor Jezus zelf. Misschien wil dit verhaal duiden dat het koninkrijk van God inhoudt dat iedereen van gedachte, visie en perspectief kan veranderen? Het verhaal toont ons dat het koninkrijk van God een wereld is waarin mensen niet opgeven, mensen blijven zich tot het uiterste inzetten omdat ze gedreven zijn door de liefde voor hun medemensen (zoals de vrouw vecht voor haar dochter). Dat mensen hun grenzen durven verleggen en dat men wil luisteren naar de vraag van mensen in nood.

Figuur 1.6
Heilige Bijbel
Beeld: © Priscilla Du
Preez | Unsplash

1.4.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Marcus 7, 24-30

De leerlingen lezen de evangelietekst Marcus 7, 24-30. Onderstaande vragen kunnen in de klas besproken worden:

- Begrijp je wat Jezus bedoelt met dit antwoord: *"Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven"* (Mt 7, 27)? Wat denk je van zijn reactie? Had je dit antwoord verwacht? Welk beeld van Jezus krijgen we hier?
- Hoe reageert de vrouw? Wat bedoelt de vrouw wanneer ze zegt dat *"ook de hondjes onder de tafel eten van de kruimels van de kleintjes."* (Mc 7, 28)?
- Welke houding neemt Jezus aan na het tegenantwoord van de vrouw? Wil hij 'andersgelovigen' in nood niet helpen? Hoe kan dit als een verhaal van depolarisering worden gezien?

1.5 JEZUS ALS MENS VERSUS DE GODDELIJKE JEZUS

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

1.5.1 WAS JEZUS MENS, GOD, OF ALLEBEI?

In de Bijbel wordt Jezus ook wel eens 'de Zoon van God' genoemd. Wat betekent dat eigenlijk, 'Zoon van God'? Was Jezus een mens, was hij God, of was hij allebei? En hoe kan dat allemaal?

Dit zijn niet alleen vragen die wij ons vandaag stellen. Dit zijn vragen waarmee christenen al sinds het ontstaan van het christendom (in de eerste eeuw na Christus) mee worstelen. In de vierde eeuw deed de Romeinse keizer Constantijn een belangrijke poging om de discussies rond deze kwestie te beëindigen. Hij riep in 325 namelijk een concilie samen: het concilie van Nicea. Een concilie is een soort van vergadering van de leiders van het christendom. Op het concilie van Nicea beslisten de christelijke leiders dat Jezus één persoon was in twee naturen: een goddelijke en een menselijke. Jezus hoort met andere woorden bij God zelf. Jezus is niet ondergeschikt aan God (de Vader), maar hij is één met God. Hij is dus gelijk aan God. Als er in de Bijbel gesproken wordt over Jezus, dan heeft dit altijd met God te maken. Andersom geldt dit ook; als er gesproken wordt over God, dan heeft dit ook altijd met Jezus te maken. Het geloof in Jezus en in God zijn dus nauw aan elkaar verwant.

Volgens de officiële leer van de Katholieke Kerk is Jezus dus zowel god als mens. Toch discussiëren christenen ook vandaag nog verder over deze kwestie. Voor veel gelovigen is dit ook een persoonlijke kwestie. Zo zijn er bijvoorbeeld christenen die stevast de goddelijkheid van Jezus benadrukken. Anderen leggen de klemtoon daarentegen op de menselijkheid van Jezus. Ten derde zijn er ook christenen die een godsbeeld hebben waarin de goddelijkheid en menselijkheid van Jezus niet tegenover elkaar staan. Voor hen is Jezus dus zowel God, als mens.

1.5.2 WAT BETEKEN 'ZON ZIJN VAN GOD'? TRINITEIT

Christenen zien God als een **Drie-eenheid**: Vader, Zoon en Heilige Geest. Drie en toch één. Maar wat betekent de term 'Drie-eenheid'? Drie-eenheid, Triniteit, of Drievuldigheid, zijn belangrijke termen die verwijzen naar drie personen in één God. Christenen geloven dat God zo groot en zo veel is, dat Hij op drie verschillende wijzen God is:

1. **God:** Hij is diegene die door christenen wordt gezien als de (almachtige) Vader, de Schepper van hemel en aarde.
2. **Jezus christus:** dit is een tweede manier om over God te spreken en om in Hem te geloven. God had de mensen zo lief, dat Hij zo dicht mogelijk bij de hen wilde komen, en dit in de gedaante van Jezus.
3. **De Heilige Geest:** dit is een derde manier om naar God te verwijzen. De Heilige Geest inspireert mensen zodat de boodschap van Jezus kan blijven voortleven tot op de dag van vandaag.

Samenvattend: geloven christenen dan in drie goden? Neen. Het christendom is een **monotheïstische godsdienst**. Christenen geloven in één God die zich openbaart in drie verschillende gedaanten. Deze gedaanten zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Christenen bidden dus niet tot drie verschillende goden, maar tot één God. Dit is de Drie-eenheid, Drievuldigheid, of Triniteit. Door het maken van het kruisteken bij het begin en het einde van een gebed, verwijzen christenen naar deze Drievuldigheid van God. Daarbij zeggen ze: *"In de naam van de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest, Amen"*. Op deze manier drukken zij hun geloof in de Triniteit uit.

Figuur 1.7
Kruis
Beeld: © Federico Tasin |
Unsplash

1.5.3 JEZUS EN DE SYROFENICISCHE VROUW

Jezus heeft een unieke relatie met God, en hij heeft ook een menselijke kant. Hij is uniek, maar kende net als iedereen beproevingen en moeilijkheden doorheen zijn leven. Het verhaal van Jezus en de Syrofenicische vrouw toont ons een menselijke Jezus, een Jezus die fouten kan maken en in staat is om zijn mening te veranderen.

Jezus voelde ook de noodzaak om zich terug te trekken en te herbronnen, net zoals wij vandaag de dag dit gevoel ook soms kunnen ervaren. Ondanks het antwoord van Jezus waarbij hij lijkt vast te houden aan een cultureel-religieuze grens, is hij wel voor rede vatbaar. Zijn houding is niet principieel. Hij laat zich raken door de nood van anderen en is bereid om zijn eigen houding te veranderen. De scheiding tussen rein en onrein wordt doorbroken met dit verhaal: op sociaal vlak (door een vrouw), op geografisch vlak (de vrouw is een vreemdelinge) en op religieus vlak (de vrouw is een heiden).

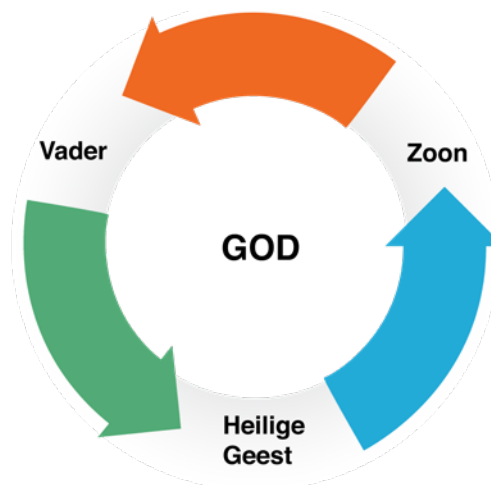
Figuur 1.8
Kruis
Beeld: © Aaron Burden |
Unsplash

1.5.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Bespreek met de leerlingen de betekenis van de Triniteit aan de hand van het onderstaande schema. De volgende vragen kunnen hierbij aan bod komen:

- Als God één is, hoe verhouden Vader, Zoon en Geest zich dan ten opzichte van elkaar?
- Geloven christenen in drie goden?
- Stelling: *"Als het christendom in de Triniteit gelooft, dan is het geen monotheïstische godsdienst."* Klopt deze stelling volgens de leerlingen? Waarom wel/niet?
- o De term 'monotheïsme' is in het eerste onderdeel van deze module aan bod gekomen en uitgelegd aan de leerlingen. Bij wijze van herhaling kan gevraagd worden aan de leerlingen of zij de betekenis van deze term in eigen woorden kunnen uitleggen (aan elkaar).

Figuur 1.9
Voorstelling van de
triniteit

De leerlingen reflecteren over hun eigen visie op Triniteit aan de hand van de volgende vragen:

- Is het belangrijk om vandaag te weten wat het Triniteitsgeloof betekent? Waarom wel/niet?
- Welke symbolen kom je vandaag nog tegen in onze hedendaagse cultuur?

De leerlingen lezen het verhaal van Jezus en de Syrofenicische vrouw (Marcus 7, 24-30). Ze beantwoorden vervolgens de onderstaande vragen:

- Toont dit verhaal ons de goddelijke of de menselijke kant van Jezus?
- Voel jij soms de noodzaak om jezelf terug te trekken?
- Durf jij soms jouw mening te veranderen?

1.6 POLARISATIE

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

1.6.1 JEZUS (DE) POLARISEERT?

Mensen hebben over vele onderwerpen een verschillende mening. Een meningsverschil is eigen aan communicatie en is op zich niet problematisch. Ook in onze samenleving zijn er onderwerpen waarover (groepen van) mensen van mening verschillen. Het wordt pas moeilijk wanneer deze verschillende meningen en visies tot conflicten leiden, of wanneer bepaalde (groepen van) mensen persoonlijk worden aangevallen.

Wanneer groepen tegenover elkaar staan en de tegenstellingen tussen deze groepen steeds groter worden, spreken we van polarisatie. De twee groepen staan als 'tegengestelde polen' tegenover elkaar. De term '**polarisatie**' lijkt de laatste jaren steeds vaker op te duiken. Men spreekt over toenemende polarisatie tussen bepaalde groepen in de samenleving, of politici die gebruik maken van polariserende uitspraken en op die manier doelbewust mensen tegen elkaar willen opzetten. Dit om hun eigen aanhang te vergroten of de aandacht af te leiden van andere maatschappelijke problemen.

Polarisatie is niet altijd negatief. Verschillende standpunten, dynamieken van polarisatie, botsende meningen kunnen voor een samenleving van belang zijn. Het zorgt voor een open debat, om eventuele mistoestanden aan te klagen of maatschappelijke veranderingen door te voeren. Maar wanneer enkel nog de radicale standpunten worden gehoord, en de gematigde stemmen in het debat verdwijnen, kunnen mensen zich gedwongen voelen om één van beide kanten te kiezen. De maatschappij kan sterk verdeeld worden. Er is dan geen aandacht meer voor nuance.

Een te sterk doorgedreven polarisatieproces kan ook omschreven worden als een doorgedreven **wij-zij-denken**. Groepen van mensen worden op die manier lijnrecht tegenover elkaar geplaatst. Voorbeelden van zo'n groepen zijn groepen op basis van etnische, culturele of religieuze verschillen; arm versus rijk, het volk versus de elite, politiek rechts versus politiek links, mannen versus vrouwen, overheid versus burgers, enzovoort. Polarisation kan escaleren en op die manier leiden tot conflict, agressie, geweld en zelfs tot oorlog.

Bij het lezen van het Bijbelverhaal over Jezus en de ontmoeting met de Syrofenicische vrouw kan men zich de vraag stellen of Jezus in dit verhaal polariseert. Polariseert hij de relatie tussen zijn eigen volk (het joodse volk) en andere, niet-joodse volkeren? Jezus wijst aanvankelijk in dit verhaal de vrouw af, omwille van haar 'vreemde' afkomst: **"Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven"** (Mc 7, 27). Staat Jezus weigerachtig ten opzichte van 'de vreemde andere'? Is hij enkel bekommerd om zijn eigen volk? Wil hij 'andersgelovigen' in nood doelbewust niet helpen? Plaatst Jezus doelbewust twee groepen van mensen tegenover elkaar als 'teggengestelde polen'?

Of wil de evangelist met dit verhaal aantonen dat Jezus net depolariseert? Wanneer de vrouw een kritisch tegenantwoord geeft op de eerste reactie van Jezus, maakt dit een grote indruk op hem. De vrouw lijkt een grote invloed op Jezus te hebben, hij is namelijk bereid om zijn eigen houding te veranderen. Dit wordt duidelijk gemaakt met het volgende antwoord van Jezus: **"Omdat u dit zegt: ga maar terug, de demon is al uit uw dochter weg"** (Mc 7, 29).

Jezus kiest ervoor om de 'vreemde andere' in nood te helpen, ondanks de mogelijkheid dat dit in de toenmalige context misschien niet gebruikelijk was. Dit ontmoetingsverhaal kan interessant zijn om de waarde te begrijpen van Jezus' omgang met anderen. Jezus doorbreekt grenzen en polarisering. Jezus raakt de zieken aan, gaat op bezoek bij tollenaars en zondaars, enzovoort. Hij doorbreekt de grenzen van de 'reinheidswetten', en overstijgt de scheiding tussen wat joods en niet-joods was volgens de interpretaties van zijn tijdsgenoten.

1.6.2 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Polarisatie is overal

Op school, in de media, bij politici, tussen bepaalde groepen in de samenleving; dagelijks worden we geconfronteerd met wij-zij-denken. De leerlingen worden in groepen verdeeld (of klassikaal) en krijgen elk een krantenartikel of zoeken zelf naar een krantenartikel rond polarisatie. De leerlingen analyseren het artikel:

- Welk conflict komt in het artikel naar voren?
- Welke twee polen staan tegenover elkaar?
- Komen beide kanten van het verhaal aan bod of komt één perspectief meer naar voren in het artikel?
- Wat vind je zelf van deze berichtgeving?

De analyse van het artikel kan vervolgens door de groep klassikaal worden voorgesteld aan de rest van de klas.

Jezus (de)polariseert

Is het Bijbelverhaal over Jezus en de Syrofenicische vrouw (Marcus 7, 24-30) een verhaal van polarisering of depolarisering? De leerlingen kunnen hierover in een klasgesprek in discussie gaan.

Vervolgens krijgen de leerlingen twee (nieuwe) Bijbelteksten. Het Bijbelverhaal over Jezus en de overspelige vrouw (Joh 8, 1-11) en het verhaal waarbij Jezus stelt dat hij niet gekomen is om vrede te brengen, maar het zwaard (Mt 10, 34-39).

- Beide Bijbelteksten worden gelezen. Welke van beide teksten sluit aan bij het beeld dat de leerlingen van Jezus hebben?
- Bij het verhaal van de overspelige vrouw geven de leerlingen aan wie hier wil polariseren en hoe Jezus hierop reageert. Op welke manier depolariseert Jezus de kwestie?
- De leerlingen denken na over wat Jezus de eerste keer en de tweede keer in het zand geschreven zou hebben. Dit kan in een klasgesprek besproken worden.
- Wat denken de leerlingen van het tweede Bijbelverhaal, van een Jezus die zegt dat hij geen vrede zal brengen maar het zwaard, dat hij tweedracht zal brengen? Zouden de leerlingen dit polarisatie noemen? En zo ja, is het dan positieve of negatieve polarisatie?

1.7 WOORDENLIJST

In deze woordenlijst vindt u meer informatie en duiding bij bepaalde begrippen.

N.B.: De woorden met een asterisk (*) staan ook vermeld in de basiswoordenlijst voor de leerlingen.

Analfabeet

Analfabetisme, of de term 'analfabeet', verwijst naar iemand die helemaal niet, of niet in voldoende mate kan lezen, spellen en/of schrijven.

Concilie

Een 'concilie' is een soort van vergadering van de leiders van het christendom. Op het Concilie Van Nicea (in 325) beslisten de christelijke leiders dat Jezus één persoon was in twee naturen: een goddelijke en een menselijke. Jezus hoort met andere woorden bij God zelf. Jezus is niet ondergeschikt aan God (de Vader), maar hij is één met God. Hij is dus gelijk aan God.

Drie-eenheid/Heilige Drievuldigheid/Triniteit

Christenen zien God als een 'Drie-eenheid': Vader, Zoon en Heilige Geest. Drie en toch één. Christenen geloven dat god zo groot en zo veel is, dat hij op drie verschillende wijzen God is. Christenen geloven dus in één God die zich openbaart in drie verschillende gedaanten. Dit is de Drie-eenheid, Drievuldigheid, of Triniteit.

*** Evangelie**

De geschriften van het Nieuwe Testament in de Bijbel vertellen ons meer over het leven van Jezus, over zijn woorden en daden. Het Nieuwe Testament vangt aan met de vier evangeliën: het evangelie volgens Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes. Deze evangeliën zijn geschreven vanuit het geloof en staan in dienst van het geloof in Jezus als de Messias. Zij brengen een getuigenis van het geloof in Jezus. De woorden en verhalen van Jezus worden in deze geschriften samengebundeld.

'Evangelie' is afgeleid van het Griekse woord 'euangelion', letterlijk betekent dit 'goed nieuws'. Het verwijst naar de goede boodschap die Jezus Christus bracht.

Farizeeën

De farizeeën vormden een religieuze stroming van vrome joden ten tijde van Jezus. Ze volgden strikt de voorschriften van hun geloof. Zij hielden zich sterk aan de wet. Sommige farizeeën waren zo radicaal dat ze niet in contact wilden komen met mensen die de joodse wet niet kenden of overtraden. Letterlijk betekent het woord 'Farizeër' dan ook 'afgescheidene'.

*** Fenicië**

In de tijd van Jezus was Fenicië een kleine kuststaat in het Oude-Nabije Oosten aan de Middellandse Zee.

*** Galilea**

Galilea was in de tijd van Jezus een joodse regio in het toenmalige Palestina. Dit gebied was iets kleiner dan België vandaag. Jezus verbleef het grootste deel van zijn leven in de regio Galilea.

Gendergelijkheid

De term 'gendergelijkheid' verwijst naar een gelijke behandeling van iedereen, ongeacht hun geslacht, gender of seksuele geaardheid.

*** Heidenen**

De vrome joden in de tijd van Jezus bestempelden alle mensen die niet geloofden in de joodse God (Jahweh) als 'heidene'. Deze mensen werden door hen afgekeurd. Een heidens persoon was voor hen iemand die niet geloofde in Jahweh. Mensen die niet geloofden in de God van de joden, beschouwden zij als onrein.

Jeruzalem

In de tijd van Jezus was Jeruzalem de hoofdstad van Palestina. Jeruzalem had niet alleen een tempel, maar ook synagogen: hier kwamen de joden naartoe om te bidden. Ook vandaag is Jeruzalem nog steeds een belangrijke stad voor joden over heel de wereld.

Jeruzalem is ook een belangrijke stad voor christenen. In Jeruzalem werd Jezus veroordeeld, gekruisigd en begraven. Christenen geloven ook dat hij hier is verrezen. De apostelen begonnen de verhalen van Jezus te vertellen in Jeruzalem.

*** Kinderen van Israël**

Met de term 'kinderen van Israël' of de 'verloren schapen van Israël' verwijst men naar de bevolkingsgroep 'Israëlieten'; het joodse volk.

*** Koninkrijk van God**

Jezus spreekt in de evangeliën over het 'Koninkrijk van God', of de verkondiging van het koninkrijk van God. Het is een concept waarmee men verwijst naar de heerschappij van God over alle dingen, het overstijgt aardse heerschappijen. Het evangelie wil het Rijk Gods verkondigen. Over de betekenis van dit koninkrijk van God bestaan verschillende opvattingen: is het koninkrijk reeds gevestigd op aarde, of ligt het in de (nabije) toekomst? Of is het er al een beetje? Of is de Kerk een uiting van dit koninkrijk?

Messias

De term 'messias' is een Bijbelse term en betekent letterlijk 'de gezalfde'. Het is een titel die in de Hebreeuwse Bijbel wordt gebruikt voor drie soorten van personen die van God een opdracht kregen en gezalfd werden: profeten, hogepriesters en koningen. Aan de joden is een Messias beloofd, die de joodse bevolking zal bevrijden en vrede zal brengen. Christenen geloven dat de beloofde Messias reeds is gekomen, in de persoon van Jezus Christus.

Jezus wordt ook soms aangesproken als 'Zoon van David'. Met de term 'Zoon van David' verkondigt men dat Jezus de Messias is. 'Zoon van David' verwijst naar de beloofde Messias.

*** Midden-Oosten**

Het leven van Jezus heeft zich afgespeeld in de regio van het Midden-Oosten. Daarom vindt het christendom zijn oorsprong in dit gebied. Met de term 'Midden-Oosten' bedoelt men de landen in Zuidwest-Azië en enkele delen van Noord-Afrika, zoals bijvoorbeeld Iran, Irak, Syrië, Egypte, enzovoort.

*** Monotheïsme**

De term 'monotheïsme' verwijst naar het geloof in één god. Een monotheïstische godsdienst verkondigt het geloof in het bestaan van één god. Voorbeelden van monotheïstische religies zijn: het jodendom, het christendom, de islam. Dit zijn de drie meest bekende monotheïstische godsdiensten.

*** Nazareth**

Nazareth was in de oudheid een klein dorp in Galilea. Galilea was een joodse regio in het toenmalige Palestina (regio in het Midden-Oosten). Jezus werd ongeveer rond het jaar zes voor onze jaartelling geboren in Bethlehem en groeide op in Nazareth.

*** Palestina**

Palestina was in de tijd van Jezus een plaats in het Midden-Oosten. Jezus leefde hier want Bethlehem, Nazareth en Galilea liggen allemaal in Palestina, en dus ook in het Midden-Oosten.

Polarisatie

Wanneer groepen tegenover elkaar staan en de tegenstellingen tussen deze groepen steeds sterker worden, spreken we van polarisatie. De twee groepen staan als 'tegengestelde polen' tegenover elkaar.

Polarisatie is het proces waarbij de tegengestelde standpunten van verschillende groepen in een samenleving steeds verder uit elkaar komen te liggen en het steeds moeilijker wordt om deze groepen samen te brengen. De tegenstellingen tussen deze groepen worden steeds sterker in de verf gezet.

*** Polytheïsme**

Met de term 'polytheïst' verwijst men naar iemand die niet gelooft in één, maar in meerdere goden. De term 'polytheïsme' verwijst dus naar een godsdienst met meerdere goden. De Grieken en de Romeinen van de oudheid waren bijvoorbeeld polytheïsten want zij geloofden in verschillende goden.

Reinheidswetten

Het thema 'reinheid' was een belangrijk begrip in de joodse samenleving. De 'reinheidswetten' van de joden maakten een scheiding tussen wat joods en rein was; en wat niet-joods en onrein was. Het zijn voorschriften en richtlijnen om de natuurlijke orde te handhaven.

* Syrofenicisch

Syrofenicië was ten tijde van Jezus' leven een gebied onder Romeins gezag dat tot de provincie Syrië behoorde. Fenicië maakte deel uit van de Romeinse provincie Syrië. De naam 'Syrofenicisch' is dus een combinatie van 'Syrisch' en 'Fenicisch'.

Tempel van Jeruzalem

Toen Jezus leefde, vormde de tempel van Jeruzalem het hart van het jodendom: alle vrome joden kwamen hier bidden en offeren. Enkel joden mochten de tempel betreden. Ook Jezus kwam hier regelmatig. De tempel was vroeger het belangrijkste gebouw van Jeruzalem. Jeruzalem was de hoofdstad/het centrum van Palestina.

In 70 na Christus verwoestten de Romeinen deze tempel. Van de tempel bleef er slechts één muur over: de westelijke. Deze muur/plaats is nu gekend als de Klaagmuur. Jeruzalem is niet alleen een belangrijke stad voor joden en christenen, maar ook voor moslims. Volgens hun traditie is de profeet Mohammed in Jeruzalem ten hemel opgevaren.

* Tyrus

In het verhaal van 'Jezus en de Syrofenicische vrouw' lezen we dat Jezus verbleef in de buurt van de stad Tyrus. Tyrus was toen een havenstadje aan de kust van de Middellandse Zee. De stad lag buiten de grenzen van het toenmalige Palestina. Het was een van de belangrijkste steden van de kleine kuststaat Fenicië.

Vroom

Wanneer de term 'vroom' of 'vroomheid' gebruikt wordt om naar een persoon te verwijzen in een religieuze context, wil dit zeggen dat het om een zeer godsdienstig en toegewijd religieus persoon gaat. Deze persoon laat dit ook blijken in zijn denken en handelen. Letterlijk betekent deze term 'godvruchtig'.

Foto: Annie Spratt | Unsplash

1.8 TRANSCRIPT VAN HET BEELDFRAGMENT

1. KLASLOKAAL

De leerlingen zitten in het klaslokaal. De leerkracht wandelt binnen. De klasgroep staat enthousiast rond twee leerlingen.

Leraar (uitgeput en cynisch): Ik hoop dat jullie terug in vorm zijn want aan het einde van deze week... krijgen jullie een wiskundetoets!

Boegeroep van de leerlingen uit de klas naar de leraar.

Leraar: Ik weet het, ik weet het... Wiskunde is jullie favoriete vak...

Het boegeroep van de leerlingen wordt luider.

Ahmed en Pieter-Jan kijken naar elkaar en worden duidelijk nerveus bij het horen van dit nieuws. Ahmed steekt zijn hand op.

Ahmed: Hoe kunnen wij leren voor deze wiskundetoets als we niet eens de notities hebben van de voorbije lessen?

Pieter-Jan: Ja, inderdaad?!

Leraar: Pieter-Jan, steek je hand op als je iets wilt zeggen!

Pieter-Jan steekt zijn hand op en praat tegen de leraar.

Pieter-Jan: Meneer Roberts, hoe kunnen wij iets leren wat we nog niet gezien hebben? Wij waren niet hier de afgelopen dagen?

Leraar (een beetje geïrriteerd, niet-kijkend naar de leerlingen, zuchtend): Kan iemand aan deze arme jongens zijn of haar notities geven?

2. SCHOOL

We zien dat Ahmed naar Sarah gaat.

Ahmed: Hey Sarah, ik hoorde dat Pieter-Jan jouw notities heeft teruggegeven. Zou je ze ook aan mij willen geven tijdens de middag zodat ik ze kan kopiëren?

Sarah twijfelt.

Sarah: Oh... euhm... Ik zal ze nemen...

Sarah zoekt in haar tas.

Sarah: Oh nee, ik ben mijn notities kwijt!

Sarah: Ik kan mijn notities dus helemaal niet geven aan jou, sorry...

Ahmed (teleurgesteld): ah... oké dan...

Een beetje later zien we Sarah een paar boeken in haar locker steken. Lindsay wandelt naar Sarah.

Lindsay: Hey Sarah, ik hoorde dat je jouw notities bent kwijtgeraakt. Je mag de mijne lenen, als je wilt?

Sarah: Ah ja, ik ben mijn notities niet écht kwijtgeraakt. Ik wou ze gewoon niet aan Ahmed geven.

Lindsay: Hoezo?

Sarah: Ik wou gewoon mijn notities niet aan hem geven.

Lindsay: Maar waarom? Wat is er mis? Is er iets gebeurd?

Sarah: Niet echt. Ik wil mijn notities gewoon niet geven aan... aan een moslim.

Lindsay (in de war): Wat?

Sarah (een beetje luider): Ze zouden hier niet mogen zijn, in ons land, in onze school. Mijn papa vertelde mij zelfs dat zij al onze jobs van ons afpakken en zelfs ook ons geld. En nu willen ze zelfs gebruik maken van mijn notities?! Er wordt altijd van ons verwacht dat wij hen helpen, gewoon zomaar. Alsof wij zelf nog niet genoeg zorgen hebben. Het is toch niet mijn probleem dat hij ziek was.

Dit laatste antwoord werd duidelijk gehoord door Ahmed.

Ahmed (gechoqueerd): Het spijt me dat je zo denkt. Ik weet echt niet wat ik moet zeggen, maar ik wil echt niets misdoen. Ik wilde gewoon wat hulp vragen bij de lessen die ik gemist heb de afgelopen dagen omdat ik ziek was.

Sarah: Ja, dat is niet mijn fout en het is al zeker niet mijn verantwoordelijkheid om jou te helpen.

Ahmed (gechoqueerd, in de war): oh... oké dan...

Sarah: Nu weet je niet meer wat zeggen, he? Nu dat je de waarheid hebt gehoord? En het is de waarheid, want zelfs Jezus heeft gezegd dat wij geen aandacht moeten schenken aan vreemden, en we moeten hen al zeker niet helpen.

Lindsay: He, doe is rustig. Je moet niet zo hard zijn. En wat zeg je nu plots over Jezus?

Sarah: Mijn papa heeft het mij getoond. In de Bijbel staat een verhaal waarin Jezus iets zegt over honden: "We moeten geen brood aan de honden te geven", dus mensen zoals jij (wijzend naar Ahmed), moeten geen voedsel krijgen van ons.

Lindsay: Wat? Wat zeg jij nu? Het zou mij echt verbazen dat Jezus zo iets zou zeggen.

Ahmed: Ja, ben je wel zeker? Want Jezus is ook een profeet in de islamitische traditie. En voor ons symboliseert Jezus liefde en delen, en dat is het tegenovergestelde van wat jij net verteld hebt.

Sarah: En toch is het waar! Ik zal het jullie laten zien.

3. BIBLIOTHEEK – BALIE

De leerlingen gaan naar de bibliotheek en zoeken naar een bibliotheekmedewerker die hen kan helpen. Ze gaan naar de balie waar de bibliothecaris aan het werk is op zijn computer.

Bibliothecaris: Jaaaa? Wat doen jullie jonge avonturiers hier in deze tempel van wijsheid? Kan ik jullie helpen bij het vinden van jullie bestemming?

Sarah: We zijn op zoek naar het verhaal waar Jezus het heeft over honden...

Bibliothecaris (peinzend): Hmmm... Dat klinkt als een vraag voor iChrist!

De leerlingen kijken elkaar verward aan.

Bibliothecaris: iChrist is een nieuwe vorm van Artificiële Intelligentie die alle vragen beantwoordt over het katholieke geloof! Het is ontwikkeld door de beste medewerkers die het Vaticaan kon vinden!

Het zit vol met geweldige functies en ze hebben zelfs geprobeerd om 'de stem van Jezus' te integreren, op basis van de echte getuigenissen natuurlijk!

Sarah: Wow dat klinkt geweldig!! Kan je ons zeggen waar het is?

Bibliothecaris (spreekt op een geheimzinnige en enthousiaste manier): Oh natuurlijk... Jullie kunnen iChrist vinden... Eigenlijk is zijn aanwezigheid overal, maar je kan hem zeker terugvinden in het 'interactieve gedeelte'... Wandel gewoon door die deur, voorbij de 'kinderboeken' en 'oorlogsverhalen'. Daar vinden jullie een plaats zonder boeken en papier. Daar kan je de persoonlijke ruimte van iChrist vinden.

4. BIBLIOTHEEK – ICHRIST

De leerlingen wandelen een kamer binnen zonder boeken. Er hangt enkel een scherm in het midden van de ruimte. De leerlingen gaan voor het scherm staan en het springt aan! Er verschijnt een digitale figuur in een gewaad.

iChrist: Welkom, jonge en heldere denkers! Laat jullie gedachten verlicht worden met mijn oneindige wijsheid!

Sarah: Kan u ons vertellen over het verhaal waarin Jezus geen eten wil geven aan honden?

iChrist: ah, ja, het verhaal van de Syrofenicische vrouw?

Ahmed: De wat? Vrouw?

iChrist: De Syrofenicische vrouw... Dat betekent dat ze Grieks is! En inderdaad, in dat verhaal zegt Jezus Christus, mijn levensechte tegenhanger (knipoogt): "Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het

brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven."

De leerlingen kijken iChrist vol ongeloof aan.

De leerlingen: Waattt?

Sarah kijkt trots, want ze kan bewijzen dat ze gelijk had.

Sarah: Zie je wel! Jezus is tegen vreemden en wil alleen maar zorgen voor de mensen die deel uitmaken van zijn eigen religieuze traditie.

De 3 jongeren lijken een beetje teleurgesteld door de reactie van Jezus. Sarah is blij dat ze gelijk schijnt te hebben.

Ahmed: Ik ben geschokt! Ik wist niet dat Jezus zo wreed kon zijn. Mijn vader zei altijd tegen me dat Jezus de liefde in onze religie vertegenwoordigt! Dus... dat zal dan wel een leugen zijn...

iChrist: Kom kom... Laten we de feiten nu eens op een rijtje zetten, oké? Ik zal je het verhaal vertellen zoals het bedoeld is... Dus, laat me je vertellen waar dit verhaal écht over gaat!

OVERGANG NAAR BIJBELSE TIJD EN CONTEXT

5. PALESTINA - BUITEN

VOICE OVER iChrist: Jezus ging naar het gebied van Tyrus. Hij nam zijn intrek in een huis en wilde niet dat iemand het te weten kwam, maar hij kon niet onopgemerkt blijven.

We zien Jezus achter zuilen en rotsen stiekem een huis binnengaan waar enkele marktkramers staan.

6. PALESTINA - BINNEN

We zien een vrouw die Jezus herkent en hem benadert. Ze valt op haar knieën en smeekt Jezus om hulp.

VOICE OVER iChrist: Maar toen een vrouw, van wie het dochtertje in de macht was van een onreine geest, van Hem hoorde, ging ze naar Hem toe en wierp zich voor zijn voeten. De vrouw was een Griekse, afkomstig uit Syro-Fenicië. Ze vroeg Hem de demon uit haar dochter te drijven.

We zien Jezus naar de vrouw kijken en dan zien we Jezus iets zeggen met de stem van een priester.

iChrist: Hij zei tegen haar: "Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven."

7. BIBLIOTHEEK – ICHRIST

Sarah (komt tussenbeide): Zie je wel, het staat letterlijk in de Bijbel!

iChrist (geïrriteerd): Ja, je denkt dat je gelijk hebt, maar eigenlijk kan je niet meer fout zitten... Onderbreek me niet... laat me uitpraten!

8. PALESTINA - BINNEN

We zien Jezus in gesprek met de vrouw. We zien Jezus weer met de stem van de iChrist.

iChrist: Hij zei tegen haar: "Laat eerst de kinderen volop te eten krijgen, want het is niet goed om het brood van de kinderen te nemen en het aan de hondjes te geven."

Maar zij antwoordt, terug met de stem van een priester.

De Syrofenicische vrouw: "Heer, ook de hondjes onder de tafel eten van de kruimels van de kleintjes."

We zien dat Jezus antwoordt op de vrouw. Jezus denkt goed na over de woorden die hij zegt. We zien dat hij zijn oorspronkelijke gedachtegang verandert.

iChrist: Hij zei tegen haar: "Omdat u dit zegt: ga maar terug, de demon is al uit uw dochter weg."

9. PALESTINA - STRAAT

We zien de vrouw thuiskomen en we zien dat haar kind in goede gezondheid is.

10. PALESTINA – HUIS VAN DE VROUW

Ze vindt haar kind in goede gezondheid en knuffelt haar kind.

11. BIBLIOTHEEK – ICHRIST

We zien dat iChrist het verhaal beëindigt.

iChrist: Ze ging naar huis, waar ze haar kind in bed vond, terwijl de demon verdwenen was.

Sarah: Huh? Wat betekent dat??-

Ahmed: Ik begrijp het ook niet!

iChrist: Laat me het uitleggen... Als Jezus het over 'zijn kinderen' heeft, dan heeft hij het inderdaad over de mensen die deel uitmaken van zijn eigen gemeenschap en religie, dus het Joodse volk van Israël. De vrouw is eigenlijk Grieks en een vreemde voor hem en hij vergelijkt haar met een hond.

Sarah: Inderdaad, zie je wel, vreemden zijn honden!

iChrist (irritated)...: Hoo... alsjeblieft, jongedame, laat me toch eens uitpraten!

12. PALESTINA - BUITEN

We zien Jezus spreken voor een menigte, terwijl hij zijn volgelingen brood geeft. Hij geeft brood aan iedereen. De mensen verheugen zich.

VOICE OVER iChrist: De vrouw spreekt Jezus tegen. Ze antwoordt: "Heer, ook de hondjes onder de tafel eten van de kruimels van de kleintjes."

Sarah (een beetje brutaal): Ja... En wat betekent dat dan? Waarom spreekt deze vrouw in raadsels? En wat antwoordt Jezus dan?

iChrist: Ze zegt tegen Jezus dat hij ook naar haar zou moeten luisteren. En nu, door dit te zeggen, zorgt de vrouw er voor dat Jezus ook daadwerkelijk van mening verandert, en hij helpt haar. Hij zegt haar dat ze naar huis moet gaan, en dat haar dochter is genezen. Op dit moment, in deze ontmoeting, verandert Jezus zijn perspectief.

De leerlingen: wow, oké...

iChrist: De vrouw doet hem beseffen dat het heil en het brood voor iedereen zijn en niet alleen voor het joodse volk. Sterker nog, dit Bijbelse verhaal staat bekend als het enige verhaal waarin Jezus van gedachten verandert, want meestal is het zo dat Jezus de gedachten van anderen zal veranderen.

13. BIBLIOTHEEK – ICHRIST

Sarah: ...

Ahmed: ...

iChrist: Dus, denk je niet dat het tijd is om onze verschillen opzij te zetten en ook van mening te veranderen?

Sarah: ... Het spijt me, Ahmed. Het is mijn vader die fout was.

Ahmed: Maak je maar geen zorgen, Sarah, ik kende dit verhaal ook niet.

14. SCHOOL

We zien iedereen de schoolpoort doorwandelen.

Een week later.

15. KLASLOKAAL

We zien de leraar een scoreblad aan de muur hangen.

Leraar: Hier zijn de resultaten van de wiskundetoets! Ik ben zeer teleurgesteld in één persoon in het bijzonder...

We zien Ahmed zijn ogen sluiten uit angst dat hij het is.

Leraar: Geoffrey, jij bent de enige die niet geslaagd is voor deze test... alweer... Kom op man, herpak jezelf.

We zien een kind snikken en een beetje verdrietig zijn door het nieuws... Dan wenden we ons tot Ahmed:

Ahmed (opgelucht): Oef, ik ben geslaagd!

We zien Ahmed naar Sarah kijken. Sarah glimlacht naar hem! Ahmed knipoogt terug naar haar.

1.6 BIBLIOGRAFIE

Hoofdstuk 1: 'Tijdreis: Jezus in de geschiedenis'

B.J. MALINA, W. STEGEMANN, G. THEISSEN (ed.), *The social setting of Jesus and the gospels*, Minneapolis, Fortress, 2002, p. 52.

C. REYSERHOVE (ed.), *GOeD gezien 1? Handleiding*, Wommelgem, Van In, 2007, p. 82-97.

C. REYSERHOVE (ed.), *GoeD gezien 1? Werkboek leerling*, Wommelgem, Van In, 2007, p. 34-38.

CHRISTIPEDIA, *Fenicië*, <http://www.christipedia.nl/Artikelen/F/Fenici%C3%AB> (toegang 30.01.2020).

D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 1. Handleiding leerkracht*, Mechelen, Plantyn, 2015, p. 100, p. 181-195.

D. POLLEFEYT, et. al., *Caleidoscoop 1. Werkboek leerling*, Mechelen, Plantyn, 2015, p. 126-136.

DE BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Geografie*, <http://www.Bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Geografie&highlight=geografie> (toegang 29.01.2020).

DE BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Jeruzalem: Tempel*, <http://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=JERUZALEM%3A+TEMPEL> (toegang 18.02.2020).

DE BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Marcus 7, 24-30. Jezus en een Syro-Fenicische vrouw*, <http://www.Bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Marcus+7%2C+24-30> (toegang 29.01.2020).

F. VAN SEGBROECK, *Het Nieuwe Testament leren lezen. Achtergronden, Methoden, Hulpmiddelen*, Leuven, VBS/Acco, 2009, p. 5, p. 48, p. 77, p. 80.

H. AUSLOOS & B. LEMMELIJN, *De Bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven, Acco, 2017, p. 25.

H. AUSLOOS, *Geweld, God, Bijbel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2019, p. 97.

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Uitgeverij Lannoo NV/Uitgeverij Van In, 2006, p. 35, p. 91, p. 167-169.

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Marcus 7, 24-30*.

K. JANSSEN (ed.), *Deus@school 1e graad. Wie is Jezus?*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2009.

KIJKMAGAZINE, *De Jezusrevolutie. Hoe het christendom begon*, <https://www.kijkmagazine.nl/mens/evolutie-jezus-christendom-begon/> (toegang 29.01.2020).

M. VERHOEVEN, *De Tijden der Heidenen*, in *Amen Magazine* 78 (2008), p. 14.

R. E. DEMARIS & D. NEUFELD (ed.), *Understanding the social world of the New Testament*, Londen, Routledge, 2010, p. 45-55.

R. THIJSSEN, *De leraar uit Galilea*, in *Het Teken* 8 (1997), p. 228.

WIKIPEDIA, *Het Midden-Oosten*, <https://nl.wikipedia.org/wiki/Midden-Oosten> (toegang 20.02.2020).

Hoofdstuk 2: 'Interpretatie van het Bijbelverhaal'

BIJBEL IN 1000 SECONDEN, *Marcus 7, 24-30*, <http://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Marcus+7%2C+24-30> (toegang 31.01.2020).

D. POLLEFEYT, et. al., *Caleidoscoop 1. Handleiding leerkracht*, Mechelen, Plantyn, 2015, p. 100.

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt, Lannoo, 2006, p.167.

M. A. GETTY-SULLIVAN, *Women in the New Testament*, Collegeville, Liturgical Press, 2001, p. 84-90.

NBV NIEUWE BIJBELVERTALING, *Thema [Marc. 7:24-30]*, <https://www.nbv.nl/vertaalaantekeningen/?cid=art.Mark.7.thema> (toegang 31.01.2020).

P. ALONSO, *The Woman Who Changed Jesus: Crossing Boundaries in Mk 7, 24-30*, Leuven, Peeters, 2011, p. 339-343.

R. DEBERDT, *CS-fono*, in *Catechetische Service* 33(3) (2006), 30-32.

THOMAS, *Jezusbeelden (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-jezusbeelden/> (toegang 13.02.2020).

THOMAS, *Ontmoetingsverhalen (Theologische achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/ontmoetingsverhalen/> (toegang 31.01.2020).

TOBIAS, *Toelichting bij het Bijbelverhaal, De ontmoeting van Jezus met de Syrofenicische vrouw, Marcus 7,24-30*, <https://www.kuleuven.be/thomas/cms2/uploads/file/De%20ontmoeting%20van%20Jezus%20met%20de%20Syrofenicische%20vrouw%20-%20exegetische%20toelichting.pdf> (toegang 31.01.2020).

Hoofdstuk 3: 'Debat menselijke versus goddelijke Jezus'

DE BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Heilige Drie-eenheid*, [http://www.Bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Heilige+ Drie-eenheid](http://www.Bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Heilige+Drie-eenheid) (toegang 04.02.2020).

D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 3. Handleiding leerkracht*, Mechelen, Plantyn, 2012, p. 203-231.

D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 3. Handboek leerling*, Mechelen, Plantyn, 2012, p. 143-149.

D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 3. Werkboek leerling*, Mechelen, Plantyn, 2012, p. 153-168.

G. DANNEELS, *Met drie aan tafel*, Mechelen, 2000, p. 26-27.

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt, Lannoo, 2006, p. 96, p. 71.

L. WOUTERS, *Kerknet. 3-Eenheid uitgelegd met appel, glas water en lucifers*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/3-eenheid-uitgelegd-met-appel-glas-water-en-lucifers> (toegang 04.02.2020).

R. MICHIELS, *Wat is christologie?*, in J. HAERS & T. MERRIGAN (ed.), *Christus in veelvoud. Pluraliteit en de vraag naar eenheid in de hedendaagse christologie*, Leuven, Acco, 1999.

THOMAS, "Your own personal Jesus?". *Jezus vandaag*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/jezus-vandaag/> (toegang 04.02.2020).

THOMAS, *1+1+1=1? Van binaire logica naar trinitair geloof?*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/trinitair-geloof/> (toegang 04.02.2020).

THOMAS, *Goed gelovig? Het credo*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/goed-gelovig/> (toegang 04.02.2020).

THOMAS, *Jezus als godsopenbaring (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-jezus-als-godsopenbaring/> (toegang 04.02.2020).

THOMAS, *TheoTalks*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/theotalks/> (toegang 12.02.2020).

V. HOWARD, B. M. F. VAN IERSEL, D. B. PEABODY, *Commentaar op het Nieuwe Testament. Marcus*, in E. EYNIKEL, et. al. (ed.), *Internationaal commentaar op de Bijbel*, Averbode, Altiora, 2001, p. 1566-1567.

Youcat: jongerencatechismus van de Katholieke Kerk, Lannoo, 2011, p. 34-35, p. 78-79, p. 99.

Hoofdstuk 4: 'Polarisatie'

C. SIMOENS, *Polarisatie ontrafeld: investeer in het midden*, <https://www.glo-be.be/nl/articles/polarisatie-ontrafeld-investeer-het-midden> (toegang 29.01.2020).

C. SIMOENS, *Polarisation unraveled: invest in the middle*, <https://www.glo-be.be/en/articles/polarisation-unraveled-invest-middle> (toegang 29.01.2020).

J. JUFFERMANS, *In tijden van groeiende polarisatie vestigt filosoof Bart Brandsma zijn hoop op het stille midden*, <https://www.vn.nl/in-tijden-van-groeiende-polarisatie-vestigt-filosoof-bart-brandsma-zijn-hoop-op-het-stille-midden/> (toegang 29.01.2020).

J. PARDOEN, *Polarisatie: omgaan met wij-zij-denken in de klas*, <https://www.mediawijzer.net/polarisatie-omgaan-met-wij-zij-denken-in-de-klas/> (toegang 19.02.2019).

J. ROELS, *Polarisatie*, <http://www.creativeinterchange.be/?p=864> (toegang 29.01.2020).

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING, *Wat is polarisatie?*, <https://www.kis.nl/artikel/wat-is-polarisatie> (toegang 19.02.2020).

L. SERRIEN, *Polarisatie, Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*, <https://sociaal.net/boek/polarisatie/> (toegang 29.01.2020).

M. VAN LAERE & B. DE WILDE, *“Een leraar is de burgemeester van zijn klas”*, <https://www.klasse.be/124857/polarisering-brandsma-burgemeester-klas/> (toegang 13.02.2020).

THOMAS, *“De M van Mij is de W van Wij”*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/polarisatie/> (toegang 29.01.2020).

Vlaamse Vredesweek, [file:///C:/Users/n-host-05/luna.kuleuven.be/ftw_data\\$/Documents/u0111113/Downloads/lesbriefvredesweek.pdf](file:///C:/Users/n-host-05/luna.kuleuven.be/ftw_data$/Documents/u0111113/Downloads/lesbriefvredesweek.pdf) (toegang 29.01.2020).

2

DE ONTMOETING MET
SACRALE/HEILIGE TEKSTEN:
GEWELDDADIGE TEKSTEN

GEWELDDADIGE TEKSTEN

2.1 INLEIDING

2.1.1 STRUCTUUR VAN DE HANDLEIDING

Deze handleiding voor de leerkracht is een didactisch pakket waarin het volgende thema wordt uitgewerkt: 'De ontmoeting met sacrale/heilige teksten: gewelddadige teksten'. Dit pakket is ontwikkeld voor de leeftijdsgroep van 12- tot 18-jarigen en biedt de leerkracht of begeleider van een leergroep de kans om op het niveau van de eigen klasgroep dit thema uit te werken.

In deze handleiding kan de leerkracht rond verschillende onderwerpen werken die aansluiten bij het overkoepelende thema 'De ontmoeting met sacrale/heilige teksten: gewelddadige teksten'. Aan de hand van impulsen en didactische suggesties is het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven dit thema te benaderen. Impulsen zijn elementen die de leerkracht in de klas kan binnenbrengen om het gesprek op gang te brengen. Deze handleiding bevat een diversiteit aan impulsen met verschillende moeilijkheidsgraden. Deze impulsen hebben als doel om bij te dragen tot het leerproces en bestaan in verschillende vormen. Het is niet de bedoeling om alle impulsen te gebruiken. De leerkracht kan de meest passende impulsen selecteren op basis van (de beginsituatie in) zijn leergroep. De didactische suggesties zijn concrete voorstellen om met de impulsen aan de slag te gaan en zijn gericht op levensbeschouwelijke reflectie en communicatie. Dit zorgt ervoor dat de leerkracht op een gevarieerde manier de verschillende impulsen, die aansluiten bij de eigen leergroep, kan benaderen.

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. De basisleerstof komt standaard aan bod in de handleiding voor de leerlingen en neemt één lesuur in beslag. De leerkracht heeft daarnaast zelf de keuze om de kennis van de leerlingen te verdiepen aan de hand van de extra hoofdstukken met bijhorende impulsen en didactische suggesties, die in deze handleiding worden aangereikt.

Achtereenvolgens komen de volgende hoofdstukken aan bod in deze handleiding:

- In het eerste hoofdstuk wordt het offer van Isaak op een symbolische manier geïnterpreteerd. Hoe kan dit intrigerende verhaal uit de christelijke traditie begrepen worden? Brengen de leerlingen soms zelf 'een Isaakoffer'? Dit onderdeel laat de leerlingen kennismaken met dit Bijbelverhaal en de achterliggende betekenis. Dit hoofdstuk behoort tot de basisleerstof voor de leerlingen.
- Het tweede hoofdstuk van deze module toont het Bijbelverhaal via kunst en behoort tot de verdiepingsleerstof. Op welke manier wordt het offer van Isaak afgebeeld in de kunst? De leerlingen leren het offer van Isaak uitleggen aan de hand van de schilderkunst.
- Het derde hoofdstuk van deze module behoort tot de verdiepingsleerstof. In het eerste hoofdstuk kwamen de leerlingen reeds in contact met een symbolische Bijbelinterpretatie en het belang hiervan. Het derde hoofdstuk focust op de gevolgen van een letterlijke Bijbelinterpretatie in de vorm van (het Bijbels) fundamentalisme.
- Het vierde en laatste hoofdstuk belicht de hedendaagse relevantie van Genesis 22, 1-19. Dit hoofdstuk behoort tot de verdiepingsleerstof. Wordt Isaak vandaag nog geofferd? Deze vraag staat centraal in dit verdiepend onderdeel.

Afsluitend bevat deze handleiding een woordenlijst waarbij alle moeilijke begrippen kort en bondig worden verklaard op het niveau van de leerling. Daarna volgt een bibliografie per hoofdstuk.

2.1.2 INHOUD VAN DE HANDLEIDING

Dit didactisch pakket behandelt het thema 'De ontmoeting met sacrale/heilige teksten: gewelddadige teksten'. Als vertrekpunt voor deze handleiding werd gekozen om te werken met een Bijbelverhaal uit het Oude Testament: 'Het offer van Isaak' (Gen 22, 1-19). Het biedt de kans om samen met de leergroep na te denken over gewelddadige teksten die aan bod komen in de Heilige Schrift. Verlangt God echt dat gelovigen geweld plegen in Zijn naam? Zijn Bijbelverhalen waarin geweld aan bod komt, een legitimatie voor religieus geweld? Hoe kunnen gelovigen vandaag op een zinvolle manier omgaan met zulke Bijbelverhalen? Of, moeten we deze teksten maar gewoon negeren of zelfs verwerpen?

Het vertrekpunt van deze handleiding is een beeldfragment waarin een mogelijke reële situatieschets uit het dagelijks leven van de leerlingen wordt aangebracht. Het beeldfragment is een algemene introductie van het thema 'gewelddadige religieuze teksten' voor de leergroep, van daaruit kan de leerkracht vertrekken om dit thema vervolgens verder uit te werken met één of meerdere impulsen en didactische suggesties uit deze handleiding.

2.2 HET OFFER VAN ISAAK (GEN 22, 1-19): BEELDFRAGMENT

2.2.1 SCENARIO

Michael, Pieter-Jan, Sarah en Ahmed zijn samen aan het skaten. Op een gegeven moment schuift Michael uit en botst hij tegen Pieter-Jan. Door deze botsing breekt het wiel van Pieter-Jan zijn skateboard af. Vervolgens komt het tot een conflict tussen Michael en Pieter-Jan. Pieter-Jan denkt dat Michael zijn skateboard met opzet heeft gebroken. Pieter-Jan beschuldigt Michael ervan altijd gewelddadig te handelen omdat hij katholiek is, en hij verwijst naar een verhaal uit de Bijbel waarin een vader zijn eigen zoon moet vermoorden. De vrienden gaan op zoek naar het verhaal, genaamd 'het offer van Isaak', en ontdekken de ware betekenis ervan.

Figuur 2.1
Het beeldfragment

Na het bekijken van het beeldfragment kan de leerkracht aan de slag gaan met één of meerdere impulsen van dit didactisch pakket die aansluiten bij het niveau van de eigen leergroep.

2.2.2 QUIZ: OPLOSSINGEN

In het beeldfragment komen enkele vragen aan bod die focussen op het verloop en de afsluitende boodschap van het verhaal. Aan de hand van deze vragen worden de leerlingen gestimuleerd om te reflecteren over de inhoud en de betekenis van het Bijbelverhaal en de verschillende perspectieven en dimensies ervan. Na het bekijken van het beeldfragment kunnen deze vragen ook klassikaal besproken worden.

Vraag 1: hoe zal het verhaal verder verlopen?

De eerste vraag wordt aan de leerlingen voorgelegd op het moment dat de verzen van Genesis 22, 2-9 aan bod zijn gekomen. In deze Bijbelverzen heeft Abraham de opdracht van God gekregen om zijn enige zoon, Isaak, te offeren. Samen met Isaak gaat hij naar de berg Moria. Daar bouwt hij een altaar om zijn zoon te offeren. Op dit moment stopt het beeldfragment en krijgt de kijker een vraag die inzoomt op het mogelijke verdere verloop van het Bijbelverhaal.

- ☐ Abraham offert zijn zoon Isaak en wordt nadien overspoeld door diep berouw en een overweldigend schuldgevoel. Uiteindelijk kiest hij ervoor om de rest van zijn leven ongehoorzaam te zijn aan de God Die hem zoveel verdriet en leed heeft aangedaan.
- ☐ Abraham offert zijn zoon Isaak. Omdat hij zo gehoorzaam was, krijgt hij bovendien een beloning van God: een gezond en gelukkig leven met zijn vrouw.
- ☐ Op het laatste moment kiest Abraham ervoor om Isaak toch niet te offeren. Wat voor een God verlangt zulke zaken immers van Zijn gelovigen? Abraham kiest voor zijn zoon en verliest zijn geloof in God.
- ☒ God stopt Abraham op het laatste moment. Abraham offert uiteindelijk niet zijn zoon, maar een ram.

In het verdere verloop van het verhaal lezen we dat God ervoor zorgt dat Abraham uiteindelijk niet zijn zoon, maar een ram offert. Daarom is het vierde antwoord correct. God grijpt in en voorziet zelf een offerdier, dat het mensenoffer op die manier vervangt.

Vraag 2: kunnen we dit Bijbelverhaal gebruiken om religieus geweld goed te keuren?

Op het einde van het beeldfragment buigen de leerlingen zich (individueel) over de onderstaande vraag.

- ☐ Ja, God verlangt daadwerkelijk van Abraham dat hij zijn zoon offert, en dus vermoordt.
- ☐ Ja, maar alleen als God dit aan ons vraagt.
- ☐ Neen, want dit verhaal komt eigenlijk niet uit de Bijbel.
- ☒ Neen, dit verhaal bekritiseert geweld in de naam van God, want op het einde van het verhaal wordt Isaak niet geofferd, maar een dier.

Het vierde antwoord is correct. God weerhoudt Abraham er uiteindelijk van om zijn zoon, Isaak, te offeren. God voorziet een ram die uiteindelijk wordt geofferd. Wie verder kijkt dan een letterlijke interpretatie van het verhaal, kan lezen dat Genesis 22, 1-19 resoluut ingaat tegen mens- en kinderooffers. Het verhaal benadrukt niet alleen dat geweld tegen kinderen strikt verboden is, maar beklemtoont ook dat geweld in het algemeen niet door de beugel kan, en al zeker niet om God gunstig te stellen.

2.3 HET OFFER VAN ISAAK (GEN 22, 1-19): INTERPRETATIE

2.3.1 UITGEBREIDE VERSIE VAN HET BIJBELVERHAAL GEN 22, 1-19

[1] Hierna gebeurde het dat God Abraham op de proef stelde. Hij zei tegen hem: 'Abraham.' En hij antwoordde: 'Hier ben ik.' [2] Hij zei: 'Ga met Isaak, uw zoon, uw enige, die u liefhebt, naar het land van de Moria, en draag hem daar, op de berg die Ik u zal aanwijzen, als brandoffer op.' [3] De volgende ochtend zadelde Abraham zijn ezel, nam twee knechten en zijn zoon Isaak met zich mee, en kloofde hout voor het brandoffer. Daarna ging hij op weg naar de plaats die God hem aangewezen had. [4] Op de derde dag zag Abraham in de verte de plaats liggen. [5] Toen zei Abraham tegen zijn knechten: 'Jullie blijven hier bij de ezel; ik ga met de jongen daarginds heen. Nadat wij ons in aanbidding neergebogen hebben, komen wij weer terug.' [6] Daarop liet Abraham zijn zoon Isaak het hout voor het brandoffer dragen; zelf droeg hij het vuur en het offermes. Zo gingen zij samen op weg. [7] Toen zei Isaak tegen zijn vader Abraham: 'Vader.' Hij antwoordde: 'Hier ben ik, mijn zoon.' Isaak zei: 'Wij hebben wel vuur en hout, maar waar is het offerdier?' [8] Abraham antwoordde: 'God zelf zal wel voor het offerdier zorgen, mijn zoon.' En samen gingen zij verder.

[9] Toen zij de plaats die God hem had aangewezen bereikten, bouwde Abraham daar een altaar, stapelde er het hout op, bond zijn zoon Isaak vast en legde hem op het altaar, bovenop het hout. [10] Toen Abraham echter zijn hand uitstak naar het mes om daarmee zijn zoon te offeren, [11] riep de engel van de HEER hem vanuit de hemel toe: 'Abraham, Abraham!' En hij antwoordde: 'Hier ben ik.' [12] En Hij zei: 'Raak de jongen met geen vinger aan en doe hem niets! Ik weet nu dat u God vreest, want u hebt Mij uw zoon, uw enige, niet willen onthouden.' [13] Abraham keek om zich heen en zag een ram die met zijn hoorns in het struikgewas vastzat. Hij greep de ram en droeg die als brandoffer op, in plaats van zijn zoon. [14] Abraham noemde die plaats 'de HEER ziet'; vandaar dat men nu nog zegt: 'Op de berg van de HEER laat Hij zich zien.' [15] Toen riep de engel van de HEER voor de tweede maal uit de hemel tot Abraham [16] en zei: 'Bij Mijzelf heb Ik gezworen – godsspraak van de HEER – omdat u dit gedaan hebt en Mij uw zoon, uw enige, niet hebt onthouden, [17] zal Ik u overvloedig zegenen en uw nakomelingen even talrijk maken als de sterren aan de hemel en de zandkorrels aan het strand van de zee. Uw nakomelingen zullen de poort van hun vijand bezitten. [18] Om uw zaad zullen alle geslachten van de aarde zich gezegend* noemen, omdat u naar mijn stem hebt geluisterd.' [19] Daarop keerde Abraham naar zijn knechten terug; samen gingen zij naar Berseba. En Abraham bleef in Berseba wonen.

Bron: KBS, Willibrordvertaling 1975. Genesis 22, 1-19.

**2.3.2 VERKORTE
VERSIE VAN HET
BIJBELVERHAAL
GEN 22, 1-19**

God zei: *"Abraham! Offer je zoon Isaak voor Mij op de berg Moria."*

Abraham stond op, zadelde zijn ezel en hakte hout voor het offer.

Met twee knechten en zijn zoon ging hij op weg. Op de derde dag beval hij zijn knechten bij de ezel te blijven. Hij legde het hout op de rug van Isaak en trok alleen met de jongen verder. Abraham droeg het vuur en het mes.

"Waar is het offer?" Vroeg Isaak. Abraham zei: *"Daar zal God voor zorgen, mijn jongen."*

Toen ze op de offerplaats waren gekomen, bouwde Abraham een altaar. Hij stapelde het hout, bond zijn zoon vast en legde hem op het altaar.

Maar terwijl hij zijn arm met het mes hief, riep een stem uit de hemel: *"Abraham! Raak de jongen niet aan! Nu weet ik dat je ontzag voor God hebt. Je had Mij zelfs je zoon willen geven."* Abraham keek op en zag een ram, die verstrikt zat in de struiken.

Hij offerde de ram in plaats van zijn zoon.

Daarop keerde Abraham naar zijn knechten terug; samen gingen zij naar Berseba. En Abraham bleef in Berseba wonen.

Bron: S. DE BRUYN, B. LEMMELIJN & S. VANDEN HEEDÉ, *Bijbel. Verhalen uit het Oude Testament*, Tielt, Lannoo, 2017.

2.3.3 INTERPRETATIE VAN HET BIJBELVERHAAL

Het offer van Isaak (Genesis 22, 1-19) is een Oudtestamentisch verhaal dat nagenoeg niemand onberoerd laat. De lezer blijft op het einde van dit Bijbelverhaal dan ook met veel vragen achter: wat voor een God durft aan een vader te vragen om zijn (enige) zoon te offeren? Heeft God het recht om mensen zo ver te drijven? Hoe ver zijn we bereid om te gaan voor een ideaal? Is dit niet het bewijs dat godsdienst gevaarlijk is of kan zijn? Leidt dit niet tot radicalisering en fundamentalisme? Bovendien gaat Abraham schijnbaar zonder protest in op de opdracht van God. Wat voor een vader is bereid om zijn zoon te doden en te offeren? Waar is Abraham als vader? Wat voor een vader is hij? Heeft een ouder dan volledig beschikkingsrecht over het kind?

"Samengevat: het verhaal heeft een dubbele betekenis. Enerzijds: God wil geen offers, zeker geen mensenoffer. Een mens moet niet denken dat hij 'greep' heeft op God door een offer te brengen. Anderzijds: een mens beschikt niet over zijn toekomst. Abraham mag Isaak niet 'vasthouden' maar moet hem zijn eigen weg laten gaan. De toekomst is voor Abraham geen veilig bezit, maar een geschenk dat hij vol vertrouwen uit Gods hand ontvangt."

–Oudtestamenticus Paul Kevers

Het verhaal als aanklacht tegen mensenoffers

Om de bovenstaande vragen te beantwoorden zonder afbreuk te doen aan het Bijbelverhaal, is het belangrijk om aandacht te wijden aan de context waarin het verhaal zich afspeelt. Als hier geen rekening mee wordt gehouden, loopt men het gevaar om in de val van het fundamentalisme te trappen. De Bijbel is namelijk een kind van zijn tijd en dateert daarenboven uit een ver verleden. **Er is met andere woorden een grote (culturele) kloof tussen het originele en het hedendaagse publiek van de Bijbelse verhalen.**

Het offer van Isaak is een verhaal uit het Oude Testament, dat op zijn beurt meer dan 2000 jaar oud is. De cultuur waarbinnen de verhalen van het Oude Testament tot stand kwamen, is deze van het Midden-Oosten. Deze cultuur was hoofdzakelijk patriarchaal, van gendergelijkheid was er dus nog geen sprake. De wereld was nog niet geglobaliseerd, maar sterk geconcentreerd op lokale steden en omringende dorpen waarin landbouw en veeteelt een centrale plaats innamen. De industrialisering had nog lang niet plaatsgevonden, ook elektriciteit en internet waren onbestaande. Godsdienst was alomtegenwoordig en stond centraal in het leven van velen. Het godsdienstige leven in het Midden-Oosten stond over het algemeen in het teken van het polytheïsme. De term 'polytheïst' verwijst naar iemand die niet in één god gelooft, maar in meerdere goden. De term 'polytheïsme' verwijst dus naar een religie met meerdere goden.

In Genesis 22, 2 lezen we dat God Abraham het volgende beveelt: *"Ga met Isaak, uw zoon, uw enige, die u liefhebt, naar het land van de Moria, en draag hem daar, op de berg die Ik u zal aanwijzen, als brandoffer op."*

In de cultuur van het Midden-Oosten, zo'n twee millennia geleden, waren kinder- en mensenoffers niet ongebruikelijk. Binnen de polytheïstische context van het toenmalige Midden-Oosten kende de algehele offercultus zijn oorsprong in een magische godsopvatting. Via het brengen van offers probeerden gelovigen greep te krijgen op hogere machten of op de goden. Men probeerde op die manier kwade machten weg te houden en omgekeerd wilde men ook gunsten verkrijgen bij goede machten of goden. Ook in het verhaal van Isaak lezen we dat God aan Abraham vraagt om zijn zoon te offeren. We kunnen ons echter **de vraag stellen of deze God ook daadwerkelijk om een mensenoffer vraagt**. Het verhaal wil namelijk duidelijk maken dat de God van de Bijbel ongrijpbaar is.

In Genesis 22, 1-19 wordt Abraham opgedragen om een offer te brengen in het land van de Moria. Onderzoek van de historisch-kritische exegese heeft aangetoond dat Moria symbool stond voor een cultusplaats waar men een dieroffer kon brengen als vervanging van een kinderoffer. Naast het groeiende belang van het monotheïsme, kwam ook de overtuiging dat God geen mensenoffers vraagt, steeds meer naar de voorgrond. Genesis 22, 1-19 vertegenwoordigt een belangrijke stap in dit inzicht. Het verhaal brengt namelijk de volgende boodschap: **God wil helemaal geen mensenoffers, want Hij is een god van de bevrijding**. Het is dan ook God Die ervoor zorgt dat Abraham uiteindelijk niet zijn zoon, maar een ram offert. God grijpt in en voorziet het offerdier. In dit verhaal vervangt een dierenoffer dus het mensenoffer.

Het is belangrijk om als lezer verder te kijken dan de letterlijke interpretatie van ieder Bijbelverhaal. Een symbolische interpretatie van Genesis 22, 1-19 maakt duidelijk dat dit verhaal resoluut ingaat tegen mens- en kinderooffers. Integendeel, het benadrukt dat geweld tegen kinderen strikt verboden is. De God van de Bijbel wil geen offers, en al zeker geen kinder- of mensenoffers, of zoals Oudtestamenticus Paul Kevers het stelt: *"Een mens moet niet denken dat hij greep krijgt op God door een offer te brengen."* Het verhaal van Abraham en Isaak is dus niet zomaar een gruwelijk verhaal uit de Bijbel dat kinderooffers goedkeurt. Het verhaal staat net symbool als kritiek op mensen- en kinderooffers. Eigenlijk wordt in dit verhaal verteld dat geweld niet kan, en al zeker niet om God gunstig te stellen.

Het verhaal als aanklacht tegen een almachtig vaderschap

De boodschap van Genesis 22, 1-19 gaat verder dan alleen het verbod op mensenoffers. Het gaat ook om een beproeving van Abraham, die niet

inhoudt dat hij Isaak moet offeren, maar wel dat hij zijn zoon moet leren loslaten. Deze interpretatie blijkt onder meer uit het laatste vers van het verhaal: *"Daarop keerde Abraham naar zijn knechten terug; samen gingen zij naar Berseba. En Abraham bleef in Berseba wonen."* De afwezigheid van Isaak is hier opvallend. Abraham trekt klaarblijkelijk enkel met zijn knechten naar Berseba. Zo wordt duidelijk gemaakt dat Abraham zijn zoon heeft leren loslaten.

De **symbolische lezing** van het verhaal van Abraham en Isaak kan dus ook gelezen worden als een **aanklacht tegen almachtig vaderschap**. Abraham slachtofferde uiteindelijk niet zijn zoon, maar de veronderstelling dat een vader zonder meer over zijn zoon kan beschikken, en dat de zoon absoluut bezit is van de vader. Vader-zijn wilt niet zeggen dat je alles te beslissen hebt over je eigen kind, of dat je almachtig bent. Het verhaal gaat net in tegen de idee van een 'almachtig vaderschap'.

Abraham moet zijn opgroeiende zoon leren loslaten, veeleer dan beslag op hem te leggen. De ram die uiteindelijk wordt geofferd staat symbool voor mannelijkheid en macht. Door deze ram te offeren, zet Abraham zich af van de wil om als vader blindelings te heersen over zijn kind. Door Isaak los te laten, leert Abraham ook zijn toekomst loslaten.¹ Zo geeft Genesis 22, 1-19 ook de boodschap mee dat een mens nooit volledig beslag kan leggen op zijn toekomst. De mens heeft zijn toekomst niet in handen, die wordt immers aan hem geschonken door God. In lijn hiervan kunnen we de tekst ook lezen met een kritische reflectie naar onszelf toe, want ieder mens ziet zichzelf op bepaalde momenten in het leven gedwongen om een 'Isaakoffer' te brengen.

Ook elders in de Bijbel wordt ingegaan tegen de verheerlijking van de bloedband tussen individuen. Menselijk vaderschap is geen absoluut gegeven. Mattheüs 10, 34-37 ligt bijvoorbeeld in lijn van deze boodschap:

"[34] Denk niet dat Ik op aarde vrede ben komen brengen. Ik ben geen vrede komen brengen, maar een zwaard.

[35] Want Ik ben gekomen om een wig te drijven tussen zoon en vader, tussen dochter en moeder, tussen schoondochter en schoonmoeder;

[36] de vijanden van de mensen zijn hun huisgenoten!

[37] Wie meer houdt van zijn vader of moeder dan van Mij, is Mij niet waard. Wie meer houdt van zijn zoon of dochter dan van Mij, is Mij niet waard."

¹ Er is een duidelijke link tussen Genesis 22 en Genesis 12. In Genesis 12 moest Abraham breken met zijn verleden. In Genesis 22 met zijn toekomst. In beide gevallen diende hij dit te doen op basis van een groot vertrouwen in God.

2.3.4 EEN 'ISAAKOFFER BRENGEN'

Figuur 2.2
Beeld: © Kiwihug |
Unsplash

Wat betekent het om een **Isaakoffer** te brengen? Bij een symbolische lezing van het Bijbelverhaal over het offer van Isaak kunnen we onszelf ook afvragen of wij vandaag al dan niet soms een 'Isaakoffer' brengen. Mensen moeten soms zaken opofferen waar zij waarde aan hechten op bepaalde momenten in hun leven. Het opofferen van persoonlijke, belangrijke elementen kan ons doen stilstaan bij het leven en onszelf in vraag doen stellen. Wanneer zo'n momenten voor een gelovige voorvallen, kan dit het eigen mensbeeld maar ook het eigen Godsbeeld in vraag doen stellen.

"De tekst van het offer van Isaak is natuurlijk wel een tekst waarin de Bijbel het mensenoffer afkeurt. Maar in plaats van de tekst van het offer van Isaak alleen maar te zien als een overblijfsel van een primitieve religie waarin God als een wrede beul wordt afgeschilderd, kunnen we deze tekst misschien ook lezen als een sterke vraag naar onszelf toe. De malaise rond zulke teksten wordt ook bepaald door de wijze waarop wij als moderne mensen deze tekst zijn gaan lezen. Dit doen we vaak op een moraliserende wijze, maar ook heel sterk vanuit ons eigen 'ik'. Dan kun je als je deze tekst van Genesis leest, niet anders dan tot opstand komen tegenover God, ja tot een diepe woede. De tekst ontsluit in die zin ook onze manier van denken over God. Op bepaalde momenten in ons leven kunnen we de indruk hebben dat we een Isaakoffer moeten brengen. We worden geraakt in het dierbaarste wat we hebben of zijn, in de zin van ons leven zelf of in onze toekomstverwachting. Dan komen we in opstand. Of soms denken we dat we voor God iets "moeten" doen. En juist dan verdwijnt de belofte uit het gezichtsveld. God verdwijnt. Het roept heel wat twijfels op. We raken gedesoriënteerd. We verliezen de zin van ons leven. Welk beeld heb ik van God? Het beeld van een afgod, weerkaatsing van de keiharde mensenmaatschappij die leeft van het principe 'do ut des'? Of misschien gaat het wel over het beeld dat ik van mijzelf heb: ik moet steeds het moeilijkste (kunnen) doen. Maar waarom denk ik dat God mij per se het moeilijkste, het meest negatieve en het meest onmogelijke vraagt?"

Bron: THOMAS, *Recontextualisering (Bijbelse achtergrond)*,

<https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-recontextualisering/> (toegang 01.04.2020).

2.3.5 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Interpretatie Bijbelverhaal: verkenning van de tekst

De leerlingen bekijken het beeldfragment en lezen de verkorte Bijbeltekst. Ze lossen individueel de bijhorende vragen op.

- Duid in de tekst verzen aan
  - die je tegen de borst stoten;
  - die je verrassen;
  - die je niet begrijpt.
- Wat gebeurt er in het verhaal? Welke bedoeling heeft God volgens jou wanneer Hij aan Abraham vraagt om zijn zoon Isaak te offeren?

Interpretatie Bijbelverhaal: hoe een Bijbelverhaal lezen?

- Wat denk jij dat er anders was aan de wereld van Abraham en Isaak?

Interpretatie Bijbelverhaal: vraagt God echt mensenoffers van Zijn gelovigen?

- Kunnen we dit Bijbelverhaal gebruiken om religieus geweld goed te keuren? Waarom koos je voor dit antwoord?
  - ☐ Ja, God verlangt echt van Abraham dat hij zijn zoon offert, en dus vermoordt.
  - ☐ Ja, maar alleen als God dit aan ons vraagt.
  - ☐ Neen, want dit verhaal komt eigenlijk niet uit de Bijbel.
  - ☒ Neen, dit verhaal bekritiseert geweld in de naam van God, want op het einde van het verhaal wordt Isaak niet geofferd, maar een dier.
- Stelling: *"Het offer van Isaak is een gruwelijk verhaal uit de Bijbel dat mensen- en kinderooffers goedkeurt."* Ben je het eens met deze stelling? Waarom wel/niet?

Interpretatie Bijbelverhaal: een almachtig vaderschap?

- Het verhaal van Abraham heeft een dubbele symbolische betekenis, maar welke? Duid het juiste antwoord aan.
- ☐ Het verhaal toont dat God de meest oprechte gelovigen telkens zal belonen. Hij redt daarom Abraham zijn zoon, Isaak, en zorgt ervoor dat Isaak zijn vader steeds zal blijven respecteren.
- ☐ Het verhaal toont ons dat God zich verzet tegen mensenoffers en maakt duidelijk dat een vader steeds zijn zoon moet blijven beschermen.
- ☒ Dit verhaal verzet zich tegen mensenoffers. God wil helemaal geen mensenoffers en wilt Abraham duidelijk maken dat een vader niet zomaar de volledige macht heeft over zijn kind(eren).
- ☐ Het verhaal toont een God Die Zijn trouwe gelovigen beloont en beschermt. Daarnaast wil dit verhaal ook duidelijk maken dat ouders steeds de laatste beslissing kunnen nemen over het lot van hun kinderen.

Een 'Isaakoffer brengen'

De leerlingen lezen de tekst over 'een Isaakoffer brengen'. Kunnen de leerlingen begrijpen dat mensen in het teken van hun geloof bereid zijn om bepaalde 'offers' in hun leven te brengen? De volgende vragen staan in de leerlingenhandleiding:

- Heb jij al ooit eens een 'Isaakoffer' moeten brengen? Leg uit.
- Kan jij je voorstellen dat ook vandaag mensen hun leven, of dat van anderen, opofferen voor hun idealen, zoals een god? Wat zou jij tegen deze mensen willen zeggen of aan hen willen vragen?

Figuur 2.3
Het beeldfragment

2.4 KUNST

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

2.4.1 BIJBELVERHALEN IN DE KUNST

Tallose verhalen uit de Bijbel waren eeuwenlang voor vele kunstenaars een bron van inspiratie. **Bijbelse verhalen zijn zo verankerd in de Europese kunstgeschiedenis.** Kunstenaars verbeeldde deze Bijbelverhalen elk op hun eigen manier, in beeldhouwwerken, fresco's en schilderijen. Beeldende kunsten hadden in het verleden vaak een didactische rol in het overbrengen van christelijke waarden en normen aan een bevolking die hoofdzakelijk analfabeet was. In opdracht van (kerkelijke) instellingen of individuele kunstliefhebbers verbeeldde kunstenaars doorheen de eeuwen verscheidene Bijbelse taferelen. In musea en kerken zijn bijvoorbeeld veel verschillende voorstellingen terug te vinden van het scheppingsverhaal, de zondvloed, de plagen van Egypte, de geboorte van Christus, de kruisdood van Christus, enzovoort. Het verhaal van Abraham en Isaak (Genesis 22, 1-19) was door zijn dramatiek, maar ook door zijn religieuze betekenis, een bijzonder populair onderwerp in de schilderkunst.

De combinatie van Bijbel en kunst is niet meer vanzelfsprekend in de hedendaagse context. De voortschrijdende processen van secularisering en detraditionalisering zorgen ervoor dat zowel jongeren als volwassenen steeds minder vertrouwd zijn met Bijbelverhalen. Dit heeft als gevolg dat velen vandaag de Bijbelse kunst(geschiedenis) vaak niet meer kunnen plaatsen of begrijpen. Vaak heeft men geen idee welk verhaal en welke boodschap verborgen zit achter een bepaald schilderij waarop een scène uit de Bijbel wordt afgebeeld. Eeuwenlang bepaalden religie, de Katholieke Kerk en de Bijbel het artistieke landschap in Europa. Echter, doorheen de 20e eeuw groeiden kunst, cultuur en religie steeds verder uit elkaar. Enerzijds groeiden Kerk en kunstenaars uit elkaar doordat de Kerk bleef vasthouden aan kunst uit het verleden en niet meestapte in nieuwe artistieke ontwikkelingen. Anderzijds hielden vele westerse kunstenaars, schrijvers en filmregisseurs niet langer vast aan de Bijbel als inspiratiebron voor hun artistiek werk. De Bijbel was niet meer de enige of meest voorname inspiratiebron in de kunstwereld.

Dit wil niet zeggen dat kunst en Bijbel niet meer samen kunnen gaan. Ook vandaag blijft de Bijbel een levende inspiratiebron met krachtige en uitdagende verhalen. Kunst en Bijbel kunnen elkaar blijvend prikkelen in een tijd waarin deze teksten minder goed bekend zijn en de verbeelding stimuleren. Kunstenaars zoeken vandaag opnieuw voorzichtig naar religieuze inspiratie. Religie en religieuze thema's kennen een terugkeer in de kunst. Marc Delrue, priester en directeur van het Museum voor Moderne Religieuze Kunst van het bisdom Brugge, stelt in zijn boek *Kunst en Spiritualiteit* het volgende: *"In de gesecculariseerde maatschappij verschijnen christelijke beeldmotieven in een totaal onverwachte context. Heel wat kunstenaars zien in hun werk een religieuze dimensie, maar gebruiken daarvoor niet de traditionele beeldspraak. Het is boeiend te zien hoe sommigen omgaan met hun wortels in het christendom en met religieuze symbolen, en dit in een tijd gekenmerkt door religieus analfabetisme en spirituele supermarkten."*²

---

² M. DELRUE, *Kunst en spiritualiteit*, Tielt, Lannoo, 2006, p. 82.

2.4.2 CARAVAGGIO – HET OFFEREN VAN IZAK (1603)

De Italiaanse kunstenaar **Caravaggio**, of Michelangelo Merisi, werd geboren in 1571 en stierf in 1610. Hij was één van de beroemdste kunstenaars uit de stijlperiode van de barok. Zijn schilderij, **Het offeren van Izak**, dateert uit 1603. Hij maakte dit werk wellicht in opdracht van kardinaal Barberini, de latere paus Urbanus VIII (1623-1644).

Figuur 2.4
Caravaggio – 'Het offeren
van Izak' (1603)
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.
org/wiki/File:Sacrifice_of_
Isaac-Caravaggio_\(Uffizi\).
jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sacrifice_of_Isaac-Caravaggio_(Uffizi).jpg)

Het schilderij volgt grotendeels de verhaallijn uit Genesis 22 van vers 10 tot en met 13. Op de voorgrond van het schilderij zien we een engel, Abraham, Isaak en de ram. Dit zijn allemaal figuren die in het Bijbelverhaal aan bod komen. Abraham staat op het punt om Isaak te offeren aan God met een mes dat hij stevig vasthoudt in zijn rechterhand. Met zijn linkerhand grijpt hij Isaak stevig vast. Isaak kijkt de toeschouwer van het schilderij recht in de ogen en ziet er doodsbang uit. Dit gruwelijke tafereel staat in groot contrast met het rustieke landschap van de achtergrond.

Zoals eerder aangehaald, volgt het schilderij grotendeels de verhaallijn van Genesis 22, maar er zijn ook enkele verschillen op te merken. De figuur van de engel wordt namelijk op een andere manier afgebeeld dan in het Bijbelverhaal. In het Bijbelverhaal spreekt Gods engel Abraham aan vanuit de hemel. Op het schilderij daarentegen grijpt de vermenschlijkte engel Abraham fysiek vast bij de pols, terwijl hij wijst naar de ram die uiteindelijk geofferd zal worden in de plaats van Isaak. In het Bijbelverhaal wordt verteld dat de ram met zijn hoorns vastzat in het omringende struikgewas. Caravaggio koos er echter voor om de ramskop vlak naast Isaak te plaatsen. De engel wijst hier uitdrukkelijk naar. Via deze weg toont Caravaggio aan

de toeschouwer dat Abraham door een goddelijke interventie ervan wordt weerhouden om zijn zoon, Isaak, te offeren. God is tegen geweld en tegen mensenoffers. Caravaggio maakt met dit schilderij ook duidelijk dat Abraham onvoorwaardelijk gelooft in God, ondanks deze zware beproeving.

[10] Toen Abraham echter zijn hand uitstak naar het mes om daarmee zijn zoon te offeren,

[11] riep de engel van de HEER hem vanuit de hemel toe: 'Abraham, Abraham!' En hij antwoordde: 'Hier ben ik.'

[12] En Hij zei: 'Raak de jongen met geen vinger aan en doe hem niets! Ik weet nu dat u God vreest, want u hebt Mij uw zoon, uw enige, niet willen onthouden.'

[13] Abraham keek om zich heen en zag een ram die met zijn hoorns in het struikgewas vastzat. Hij greep de ram en droeg die als brandoffer op, in plaats van zijn zoon.

Ook vandaag blijft het offer van Isaak en het kunstwerk van Caravaggio uit 1603 inspireren. In 2017 dook er zo een muurschildering op in de Belgische hoofdstad Brussel die gebaseerd is op het werk van Caravaggio. Op de muurschildering zien we, net als op het kunstwerk van de Italiaanse schilder, een onthoofding plaatsvinden met een mes. De gelijkenis met het werk van Caravaggio is treffend. De (controversiële) muurschildering uit 2017 werd echter niet door iedereen gesmaakt en deed veel stof oplaaien omdat het zou oproepen tot geweld.

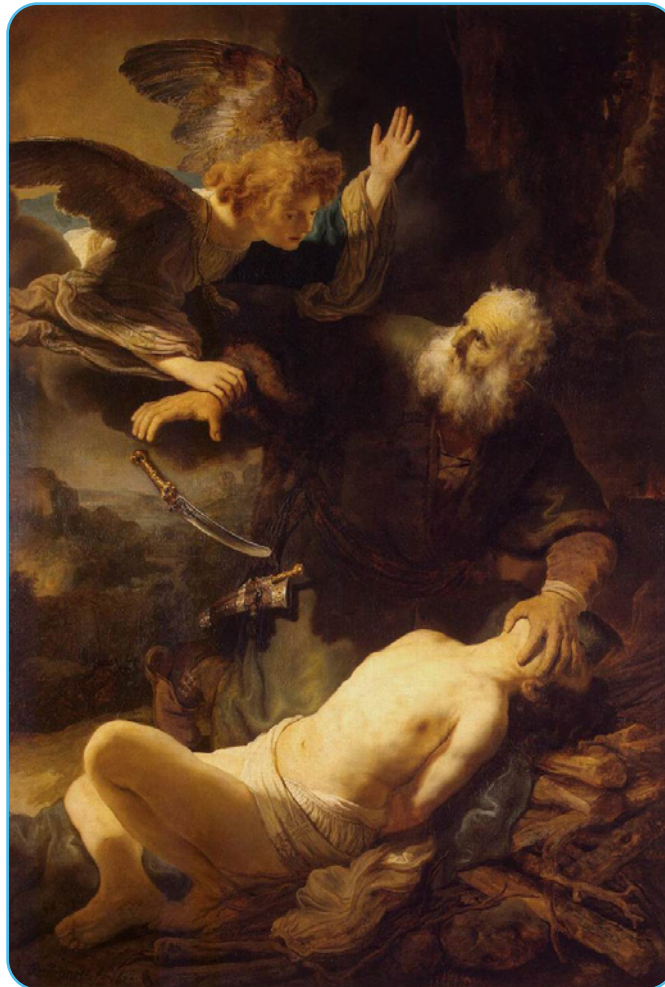

Figuur 2.5
Het offeren van Isaak
street art Brussel, België
Beeld: Sparrow
via Wikimedia Commons,
Dit bestand is
gelicenseerd onder
de Creative Commons
[Naamsvermelding-
GelijkDelen 4.0
Internationaal](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_sacrifice_of_Isaac_street_art_Brussels_02.jpg) licentie.
Geen wijzigingen in het
werk zijn aangebracht.
[https://commons.
wikimedia.org/wiki/
File:The_sacrifice_
of_Isaac_street_art_
Brussels_02.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_sacrifice_of_Isaac_street_art_Brussels_02.jpg)

2.4.3 REMBRANDT VAN RIJN – HET OFFER VAN ABRAHAM (1635)

Rembrandt Van Rijn (1606-1669) is een zeer gekende kunstenaar uit de Nederlanden. De stijl van zijn schilderijen kan geplaatst worden binnen de barok. Rembrandt maakte veelvuldig gebruik van nieuwtestamentische onderwerpen voor zijn schilderkunst. Ook verhalen uit het Oude Testament, zoals het offer van Isaak, hebben hem geïnspireerd. In 1635 verscheen het schilderwerk; ***Het offer van Abraham***.

Het schilderij volgt duidelijk de verhaallijn van Genesis 22, 1-19. De volgende figuren worden afgebeeld op het schilderij: Abraham, Isaak en de engel. De ram is afwezig. Abraham staat op het punt om Isaak te offeren aan God. Hij aarzelt niet. Dit kunnen we zien aan de manier waarop hij Isaak vastheeft. Hij legt zijn hand stevig op het gezicht van Isaak om hem te onderwerpen, maar ook om het mes voor hem verborgen te houden. Een engel weet Abraham echter op tijd te stoppen. Het mes waarmee Abraham Isaak aanvankelijk wilde

offeren, valt. Anders dan in het Bijbelverhaal, raakt de engel Abraham fysiek aan. Net als Caravaggio, legt Rembrandt de nadruk op de goddelijke interventie die Abraham net op tijd ervan weerhoudt om zijn zoon Isaak te stoppen. God is tegen geweld en tegen mensenoffers.

Figuur 2.6
Rembrandt Van Rijn
– 'Het offeren van
Abraham' (1635)
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.org/
wiki/File:Rembrandt_-_
Sacrifice_of_Isaac_-_
WGA19096.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rembrandt_-_Sacrifice_of_Isaac_-_WGA19096.jpg)

2.4.4 MARC CHAGALL – HET OFFEREN VAN ISAAC (1966)

Marc Chagall (1887-1985) was een joods-Russische kunstenaar. Ook hij liet zich inspireren door het Bijbelverhaal van Abraham en Isaak. Tussen 1960 en 1965 werkte hij namelijk in Frankrijk aan het schilderij; ***Het offeren van Isaac.***

Chagall volgt in zijn schilderij de verhaallijn van Genesis 22. De volgende figuren staan in het schilderij afgebeeld op de voorgrond: Abraham, Isaak en de engel. Isaak ligt naakt voor Abraham op een altaar van houtblokken. Abraham staat rechts van hem en heeft een mes in zijn rechterhand. Hij kijkt op naar de hemel en ziet een engel neerdalen. De engel weet Abraham, net als in het Bijbelverhaal, net op tijd tegen te houden. God wil immers geen mensenoffers. Op het schilderij staat ook een boom afgebeeld waarachter een ram zich verschuilt.

Chagall voegde aan dit schilderij nog enkele figuren toe op de achtergrond die niet aan bod komen in Genesis 22. Links in de hoek van het schilderij staat Sara, de moeder van Isaak, afgebeeld. We kunnen ook Jezus met een kruis terugvinden, dit kan een verwijzing zijn naar de interpretatie die Isaak ziet als een voorafspiegeling van Christus.

2.4.5 DIDACTISCHE SUGGESTIES

De leerlingen bekijken de schilderijen over het offer van Isaak en lossen de bijhorende vragen op:

Vat het verhaal van Abraham en Isaak samen aan de hand van het getoonde schilderij. Houdt hierbij rekening met de volgende vragen:

- Wat wordt er afgebeeld op het schilderij?
- Welke personages staan er afgebeeld op het schilderij?
- Welke gelijkenissen en verschillen zie je tussen het Bijbelverhaal en het schilderij?

Laat de leerlingen op zoek gaan naar andere kunstwerken die het offer van Isaak als uitgangspunt nemen.

Figuur 2.7
Beeld: © Amaury Salas |
Unsplash

2.5 GODSDIENST EN FUNDAMENTALISME

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

2.5.1 INLEIDENDE BEDENKINGEN

Een letterlijke lezing van het verhaal over het offer van Isaak (Genesis 22, 1-19) kan leiden tot de idee dat het jodendom en het christendom geweld in de naam van God goedkeuren. Onderzoek van de KU Leuven door Dirk Hutsebaut en Bart Duriez wijst erop dat individuen die op een letterlijke manier omgaan met geloofsinhouden meer neigen naar intolerantie, dan individuen die naar diezelfde geloofsinhouden kijken op een symbolische manier.³ **Een symbolische omgang met geloof, en dus ook ten aanzien van de Bijbel, gaat daarentegen veelal gepaard met een tolerante houding tegenover mensen met andere opvattingen, diversiteit en verscheidenheid.** Daarnaast stelt Bijbelwetenschapper Hans Ausloos dat een letterlijke lezing van de Bijbel, zonder tijd te maken voor kritische reflectie, maar al te vaak leidt tot (Bijbels) fundamentalisme.⁴

Niet elke vorm van fundamentalisme is gewelddadig. Toch onderstreept professor Ausloos dat een fundamentalistische Bijbellesing gevaarlijk kan zijn, en kan leiden tot radicalisering en geweld. Ook Amnesty International waarschuwt voor de ideeën en gevolgen van extreme vormen van fundamentalisme die vaak strijdig zijn met de universele rechten van de mens.⁵

Met deze module willen we de leerlingen op een symbolische manier leren omgaan met geloofsinhouden, zoals de Bijbel. Genesis 22, 1-19, of 'het offer van Isaak' bevat een gewelddadige inhoud en kan daardoor moeilijk te begrijpen zijn. Bovendien zou een letterlijke lezing hiervan gebruikt kunnen worden als legitimatie voor (religieus) geweld. Deze module wil jongeren wijzen op de gevaren van een letterlijke geloofsbeleving en op die manier fundamentalistisch geweld en radicalisering tegengaan.

---

³ D. HUTSEBAUT en B. DURIEZ, *Leidt godsdienst tot onverdraagzaamheid?*, in *Tertio* nr. 87, 10 oktober 2001.

⁴ H. AUSLOOS, *Geweld, God, Bijbel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2019, p. 81-87, p. 96; H. AUSLOOS en B. LEMMELIJN, *De bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven, Acco, 2017, p. 25-26.

⁵ AMNESTY INTERNATIONAL, *Godsdienst, geloof en mensenrechten*, <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/godsdienst-geloof-religieuze-onverdraagzaamheid-en-mensenrechten> (toegang 01.04.2020).

2.5.2 WAT IS RELIGIEUS FUNDAMENTALISME?

De term 'fundamentalisme' is een complex en gelaagd begrip. In dit onderdeel spreken we enkel over religieus fundamentalisme. Het is echter belangrijk om steeds in het achterhoofd te houden dat fundamentalistisch gedachtengoed ook een oorsprong kan vinden buiten religieuze kaders.

Religieus fundamentalisme is een algemene aanduiding voor religieuze stromingen die een strenge interpretatie van een godsdienst hebben. Deze stromingen volgen een strikte en letterlijke lezing en interpretatie van de geloofsboeken en doctrines. Er heerst telkens een ijzersterke getrouwheid aan de goddelijke openbaring, waarbij afwijkingen van de regels niet worden geduld. Fundamentalisme wordt dan ook gekenmerkt door een duaal denken, waarbij er geen ruimte wordt gelaten voor kritische reflectie of nuance. In alle religies kan men fundamentalistische stromingen terugvinden. Deze fundamentalistische stromingen kunnen een gewelddadig karakter hebben. Toch mag dit niet veralgemeend worden. Niet alle fundamentalistische bewegingen zijn immers gewelddadig, zoals bijvoorbeeld het creationisme in het christendom.⁶

2.5.3 WAT IS BIJBELS FUNDAMENTALISME?

Bijbels fundamentalisme is een stroming binnen het christendom die de Bijbel op een letterlijke manier interpreteert. Bijbelse fundamentalisten onderstrepen dat de Bijbel het woord is van God; het resultaat van Zijn openbaring. Daarom kunnen er in de Bijbel onmogelijk fouten geslopen zijn volgens hen. Ze benadrukken met andere woorden de 'onfeilbaarheid' van de Schrift: *"Aan de Bijbel kan niet getwijfeld worden, want dit is het Woord van God"*, zo luidt het devies.

Bijbelse fundamentalisten lezen de Bijbel vaak zeer selectief, zonder aandacht te hebben voor de (ontstaans)context van Bijbelverhalen. Alles wat in de Bijbel staat, wordt als historisch correct en als feiten beschouwd en aangenomen. Er wordt bovendien ook geen aandacht geschonken aan mogelijke symbolische betekenis(sen) van Bijbelverhalen. Het Bijbelse fundamentalisme gaat dan ook uit van een letterlijke interpretatie van de Bijbelse inhoud.

*"De Bijbel is dan ook allesbehalve een goddelijk receptenboek, dat slaafs moet worden gevolgd. Met de resultaten van een dergelijke fundamentalistische interpretatie van de Bijbel worden we nog dagelijks geconfronteerd. Nog steeds ligt dit soort interpretatie aan de oorsprong van veel religieus gelegitimeerd geweld en onderdrukking. Niettemin kunnen we er niet omheen dat deze teksten, ook al zijn ze geadresseerd aan lezers van eeuwen geleden, mensen hebben geïnspireerd tot onnoemlijk veel goeds waarvan we nog steeds de vruchten plukken. Meer nog, kritisch gelezen, als existentiële literatuur, kunnen ze nog steeds een inspiratiebron zijn voor 's mensen omgaan met alle facetten van het leven: wanhoop en lijden, liefde en geluk, tegenslag en voorspoed."*⁷

Bijbelwetenschappers Hans Ausloos en Bénédicte Lemmeliijn

⁶ Voor meer informatie over fundamentalisme, zie: H. AUSLOOS en B. LEMMELIJN, *De bijbel: een (g) oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Acco, Leuven, 2017, p. 44-58.

⁷ THOMAS, *Kritische lezing Bijbel*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/kritische-lezing-bijbel/> (toegang 02.04.2020).

Samenvattend:

- Het Bijbels fundamentalisme is een stroming binnen het christendom die de Bijbel op een letterlijke manier interpreteert. *"De Bijbel is letterlijk waar en er staan geen fouten in."*
- Aan de Bijbel kan niet getwijfeld worden, want het is het Woord van God.
- Alles wat in de Bijbel vermeld staat, zijn waargebeurde feiten. Er wordt niet gekeken naar mogelijke symbolische betekenis(sen) van Bijbelverhalen.

2.5.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Ga samen met de leerlingen op zoek naar definities van 'religieus fundamentalisme' en 'Bijbels fundamentalisme'.

Bespreek de volgende stellingen met de leerlingen. De leerlingen geven aan of ze al dan niet akkoord gaan en verwoorden waarom wel/niet:

- *"Fundamentalistische stromingen kan je alleen vinden binnen religies. Enkel gelovige mensen kunnen radicale gedachten hebben."*
- *"Fundamentalisme gaat altijd gepaard met geweld."*

Geef de leerlingen de opdracht om individueel, of in groep, op zoek te gaan naar hedendaagse vormen van Bijbels fundamentalisme.

Geef de leerlingen de opdracht om individueel, of in groep, op zoek te gaan naar al dan niet gewelddadige vormen van fundamentalistische stromingen binnen het christendom.

Figuur 2.8
Beeld: © Alex Grodkiewicz
| Unsplash

2.6 HET OFFER VAN ISAAK ALS AANKLACHT TEGEN MENSENOFFERS: RELEVANTIE VANDAAG DE DAG?

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

2.6.1 INLEIDENDE BEDENKINGEN

Het offer van Isaak is één van de meest bekende verhalen uit de Bijbel. Als gemeenschappelijke voorvader van het jodendom, christendom en de islam was en blijft Abraham een man uit de wereldliteratuur. Hij is nog steeds één van de meest gekende en belangrijke figuren van onze cultuur. De figuur van Abraham is aanwezig in onze taal, literatuur, schilderkunst, muziek, beeldhouwkunst, enzovoort. Het belang van Abraham voor onze cultuur valt niet te ontkennen. Het verhaal van Abraham en Isaak (Genesis 22, 1-19) kent een lange ontstaansgeschiedenis en is meer dan 2000 jaar oud. Om die reden kunnen we ons de volgende vraag stellen: **kan dit eeuwenoude verhaal nog steeds betekenisvol zijn voor ons vandaag de dag?**

2.6.2 WORDT ISAAK VANDAAG OPNIEUW GEOFFERD?

Het Bijbelverhaal over het offer van Isaak kan in de eerste plaats begrepen worden als een **aanklacht tegen mensenoffers**. Echter, spreken over het offeren van mensen in de 21ste eeuw lijkt op het eerste gezicht erg vreemd. De vanzelfsprekendheid van het brengen van mensenoffers in de cultuur waarin het Bijbelverhaal van Abraham en Isaak ontstond, valt niet te vergelijken met de cultuur van onze hedendaagse samenleving. De reactie "welke godsdienst vraagt van zijn gelovigen mensenoffers?" is geen ongewone reactie voor een persoon uit de 21ste-eeuwse samenleving. **Wil dit zeggen dat er vandaag geen mensenoffers meer bestaan? Wordt Isaak vandaag wel of niet geofferd?**

Ook in onze tijd en samenleving blijft het Bijbelverhaal over het offer van Isaak nog steeds relevant. Mensen worden namelijk nog steeds geofferd, of beter gezegd 'opgeofferd', omdat ze het slachtoffer kunnen zijn van misbruik en geweld.

Deze gedachte werd visueel verwerkt door **Erik Ravelo**. Deze Cubaanse kunstenaar ontwikkelde een aangrijpend fotoproject dat focust op het misbruik en het geweld dat kinderen wordt aangedaan vandaag de dag. Dit fotoproject kreeg de titel '**Los Intocables**', wat 'De Onaanraakbaren' betekent. Het project van de Cubaanse kunstenaar bestaat uit zeven verschillende foto's die samen een aanklacht vormen tegen het misbruik en geweld van 'geofferde' kinderen. Aan de hand van de zeven foto's toont de kunstenaar

zeven situaties waarbij de fundamentele rechten van kinderen volgens hem worden bedreigd.

De titel van het werk *Los Intocables* verwijst zowel naar de slachtoffers als naar de daders. De kinderen zouden 'onaantastbaar' moeten zijn, omdat hun recht op een gezond en gelukkig leven beschermd moet worden. De daders zijn 'onaanraakbaar' in die zin dat ze vaak niet worden gestraft en dat het onrecht zonder bestraffing kan worden verdergezet. De fotoreeks was een deel van **Benetton's Unhate campagne**, een campagne die streefde naar het vergroten van het bewustzijn rond het recht op het hebben van 'een kindertijd' en het bewustzijn rond datgene dat dit recht bedreigt.

Typerend voor deze fotoreeks is de houding van de kinderen. Elk kind wordt op de rug van een volwassene afgebeeld, alsof het kind gekruisigd wordt. **De onschuldige kinderen worden dus op dezelfde manier afgebeeld als de kruisiging van Jezus.** Niet op een kruis, maar op hun vader. Op die manier benadrukt Ravelo dat de daders verantwoordelijk zijn voor het lijden van de kinderen.

Ravelo wilde op deze manier de hedendaagse en soms gruwelijke realiteit van geweld en misbruik kaderen in een christelijk perspectief. Zo geloven christenen dat Jezus aan het kruis gestorven is voor de zonden van de mens. Door te lijden en te sterven aan het kruis, neemt Jezus de plaats in van deze onschuldige slachtoffers. Hij identificeert zich volledig met het lot van de kinderen en betaalt de prijs voor het kwaad en de zonde die hen vernietigden.

Het controversiële kunstwerk heeft veel reacties teweeggebracht, zowel positieve als negatieve. De campagne werd zelfs maandenlang door Facebook als 'aanstootgevend' gezien. Daarom blokkeerde Facebook zelfs de berichten en de pagina van Erik Ravelo. Maar met de hulp van advocaten is het verbod uiteindelijk geannuleerd.

2.6.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

- Op welke manier wordt Isaak vandaag nog geofferd? Aan de hand van een klasgesprek kan deze vraag bediscussieerd worden. Laat de leerlingen vervolgens op zoek gaan naar voorbeelden van (religieus) geweld en misbruik.
- Dit klasgesprek kan gebeuren aan de hand van de fotoreeks van Erik Ravelo. De leerlingen kunnen één van deze foto's te zien krijgen en klassikaal bespreken. Vervolgens kunnen de leerlingen individueel of in groepjes de overige foto's bespreken. Of laat de leerlingen, individueel, of in groep een foto kiezen. De leerlingen zoeken en bespreken de gebeurtenis waar deze foto symbool voor staat en stellen dit vervolgens voor aan de rest van de klas.

2.7 WOORDENLIJST

In deze woordenlijst vindt u meer informatie en duiding bij bepaalde begrippen.

N.B.: De woorden met een asterisk (*) staan ook vermeld in de basiswoordenlijst voor de leerlingen.

Bijbels fundamentalisme

Bijbels fundamentalisme is een stroming binnen het christendom. Deze stroming leest en interpreteert de Bijbel op een letterlijke manier: *"De Bijbel is letterlijk waar en er staan geen fouten in"*. Aan de Bijbel mag en kan dus niet getwijfeld worden, want dit is het Woord van God. Alles wat in de Bijbel vermeld staat, zijn waargebeurde feiten. Er wordt niet gekeken naar mogelijke symbolische betekenis van de Bijbelverhalen.

*** Genesis**

Genesis is het eerste boek uit het Oude Testament. 'Genesis' is Hebreeuws voor 'in het begin'. Dit Bijbelboek verhaalt over de schepping, de zondeval, en de geschiedenis van Israël. Ook het offer van Isaak (Genesis 22, 1-19) kunnen we terugvinden in dit Bijbelboek. Genesis bevat neergeschreven geloofsverhalen en heeft niet als doel om een feitelijke of historische weergave te schetsen van het ontstaan van de wereld.

*** Isaakoffer**

Bij een symbolische lezing van het Bijbelverhaal over het offer van Isaak kunnen we onszelf ook afvragen of wij vandaag al dan niet soms een 'Isaakoffer' brengen. Opofferingen horen bij het leven. Ze leren ons stilstaan bij onszelf. Dit wordt ook wel 'een Isaakoffer brengen' genoemd. Bij gelovigen kan zo'n Isaakoffer ertoe leiden dat zij het eigen mensbeeld, maar ook het godsbeeld in vraag stellen.

*** Midden-Oosten**

Het Midden-Oosten is het gebied waar de Bijbel is ontstaan. De verhalen uit het Oude en het Nieuwe Testament spelen zich af in het Midden-Oosten. Alle Bijbelverhalen zijn sterk beïnvloed door de cultuur en het maatschappelijke leven van het Midden-Oosten. Jezus leefde hier ook.

Het christendom kent zijn oorsprong in het Midden-Oosten. Het Midden-Oosten heeft ook een belangrijke rol gespeeld in andere ontwikkelingen van de Europese cultuur. Niet alleen de Bijbel is er immers ontstaan, maar bijvoorbeeld ook ons alfabet, ontwikkelingen in de landbouw, enzovoort.

Met de term 'Midden-Oosten' bedoelt men vandaag de landen in Zuidwest-Azië en enkele delen van Noord-Afrika, zoals bijvoorbeeld Iran, Irak, Syrië, Egypte, enzovoort.

* Polytheïsme

Met de term 'Polytheïst' verwijst men naar iemand die niet gelooft in één, maar in meerdere goden. De term 'polytheïsme' verwijst dus naar een godsdienst met meerdere goden.

De Grieken en de Romeinen van de oudheid waren bijvoorbeeld polytheïsten want zij geloofden in verschillende goden.

Religieus fundamentalisme

De term 'religieus fundamentalisme' verwijst naar stromingen binnen religies die een strenge interpretatie van een godsdienst hebben. Religieuze fundamentalisten hebben een strikte en letterlijke interpretatie van de geloofsboeken en geloofsregels.

Het is belangrijk om te weten dat je in alle religies fundamentalistische stromingen kan terugvinden. Bovendien zijn niet alle religieuze fundamentalistische bewegingen gewelddadig.

Foto: Annie Spratt | Unsplash

2.8 TRANSCRIPT VAN HET BEELDFRAGMENT

1. SKATEPARK

Michael, Pieter-Jan, Lindsay, Sarah en Ahmed zijn samen aan het skaten. Plotseling glijdt Michael uit en botst hij tegen Pieter-Jan. Hierdoor breekt het skateboard van Pieter-Jan. Pieter-Jan wordt boos, hij denkt dat Michael dit met opzet heeft gedaan.

Pieter-Jan: Wat heb je gedaan? Je hebt mijn nieuw skateboard geruïneerd!

Michael: Het spijt me! Dat was niet de bedoeling.

Pieter-Jan: Ja, dat zal wel. Alsof je zo'n heilige bent.

Michael: Het spijt me echt, ik viel, het was echt niet de bedoeling om je skateboard stuk te maken.

Pieter-Jan: Het zal wel. Alsof een katholiek als jij niet expres gewelddadig zou reageren? Je was gewoon jaloers op mijn skateboard.

Lindsay: Kalm aan, jongens. Misschien kunnen we je skateboard nog repareren?

Michael: Ik ben helemaal niet jaloers op jouw skateboard! En als een katholiek gelovige zou ik helemaal geen geweld gebruiken.

Pieter-Jan: Het zal wel. De Bijbel staat vol met gewelddadige verhalen. Zoals dat één verhaal, waarin een vader zijn eigen zoon vermoordt, ook opzettelijk!

Michael: Wat? Dat is niet waar?

Ahmed: Rustig, jongens. Pieter-Jan, Michael heeft dit niet expres gedaan. En over welk verhaal heb je het nu opeens?

Sarah mengt zich in het gesprek.

Sarah: Ik weet over welk verhaal je het hebt, het verhaal van Abraham en Isaak! Wacht, laat me mijn nieuwe app gebruiken, zodat we het kunnen controleren!

Sarah neemt haar tablet en iedereen kijkt mee naar de tablet. Ze opent een app 'the vault of knowledge'. Sarah plaatst haar vinger op het scherm en krijgt toegang tot de app.

App: Toegang tot onbeperkte kennis verleend... Stel uw vraag... Stel uw vraag...

Sarah: Kan je ons meer vertellen over het verhaal van Isaak?

Sarah klikt op het uitroepteken en de app vertelt het verhaal van Abraham en Isaak terwijl het enkele illustraties toont.

[BIJBELVERHAAL, deel 1]

In dit verhaal wordt het verhaal van Abraham en Isaak gepresenteerd (voice-over van de app).

Genesis 22:2-9

God zei: "Abraham! Offer je zoon Isaak voor Mij op de berg Moria."

Abraham stond op, zadelde zijn ezel en hakte hout voor het offer.

Met twee knechten en zijn zoon ging hij op weg. Op de derde dag beval hij zijn knechten bij de ezel te blijven. Hij legde het hout op de rug van Isaak en trok alleen met de jongen verder. Abraham droeg het vuur en het mes.

"Waar is het offer?" Vroeg Isaak. Abraham zei: "Daar zal God voor zorgen, mijn jongen."

Toen ze op de offerplaats waren gekomen, bouwde Abraham een altaar. Hij stapelde het hout, bond zijn zoon vast en legde hem op het altaar.

Het beeldfragment toont de leerlingen hun gelaatsuitdrukkingen. Ze zien er geschokt en in de war uit.

Michael: Huh?! Wacht eens even... Dus, Abraham moet van God zijn enige zoon offeren?

Pieter-Jan: Dat is echt gestoord. Wat voor een God verlangt zo'n vreselijke dingen van Zijn gelovigen? Wat voor een God is dat? Een God die opzettelijk kwaad wil doen? Bovendien lijkt Abraham niet eens te twijfelen aan Gods bevel. Zal hij gewoon doen wat God hem vraagt?

Michael: Kunnen we echt zo'n verschrikkelijk verhaal in de bijbel lezen?!

Sarah: Laten we teruggaan naar het verhaal.

[BIJBELVERHAAL, deel 2]

Genesis 22, 10-19

Maar terwijl hij zijn arm met het mes hief, riep een stem uit de hemel: "Abraham! Raak de jongen niet aan! Nu weet ik dat je ontzag voor God hebt. Je had Mij zelfs je zoon willen geven." Abraham keek op en zag een ram, die verstrikt zat in de struiken.

Hij offerde de ram in plaats van zijn zoon.

2. SKATEPARK

Sarah drukt op de vraagknop:

Het beeldfragment toont de leerlingen, ze zien er verward uit.

Michael: Wacht... Dus Abraham offert zijn zoon uiteindelijk niet?

Pieter-Jan: Maar waarom vraagt God eerst aan Abraham om Isaak te doden, om hem vervolgens te redden? Ik begrijp er helemaal niets van.

Michael: Wat is de betekenis van dit verhaal? Hoe kunnen we dit verhaal begrijpen?

Sarah: Wacht, er is een rubriek met veelgestelde vragen over dit verhaal: laten we die bekijken!

We zien hoe Sara op de FAQ-knop drukt. We zien verschillende vragen verschijnen:

Sarah: Kijk naar al deze vragen: (leest ze luidop voor): "Hoe is het mogelijk dat een verhaal als dit teruggevonden kan worden in de Bijbel?"

Sarah: Laten we deze bekijken: "Is het verhaal van Abraham en Isaak nog relevant voor ons vandaag? Kunnen we er nog betekenis uit halen? Heeft dit verhaal nog een boodschap voor ons?"

Ahmed: Ja, ik dacht dat de Bijbel in het teken stond van liefde, net als Jezus.

Sarah 'swipet' naar links en een andere vraag verschijnt.

Sarah: (leest de tweede vraag luidop voor): "Hechten mensen echt belang aan dit verhaal?"

Lindsay: Ik denk dat de mensen die dat doen een beetje ziek zijn in hun hoofd, niet?

Sarah: (leest de derde vraag luidop voor): "Heeft God het recht om zulke dingen te eisen? Om mensen zo op de proef te stellen?"

Pieter-Jan: Wat voor een God vraagt aan een vader om zijn eigen zoon te offeren?

Sarah: Inderdaad, maar wat voor soort vader is bereid om zijn zoon op te offeren en te doden zonder enige vorm van protest of aarzeling? Ik bedoel, sinds wanneer is het normaal om mensenlevens op te offeren?

Lindsay: Voor mij is dit het bewijs dat religie irrationeel en gevaarlijk is, vinden jullie niet?

Sarah: Laten we deze vraag bekijken: "Is het verhaal van Abraham en Isaak nog relevant voor ons vandaag? Kunnen we er nog betekenis uit halen? Heeft het verhaal nog een boodschap voor ons?"

App: Hoewel sommigen dit verhaal zouden kunnen gebruiken om geweld te plegen in de naam van God, wil de diepere betekenis van het verhaal eigenlijk dit net bekritisieren. Het verhaal bekritiseert geweld in Gods naam door Isaak te vervangen door een dier aan het eind van het verhaal, geweld is verkeerd en kan God zeker niet tevredenstellen.

Pieter-Jan: Amai... Religie kan soms echt verwarrend zijn...

Michael: Ja ik weet het... Daarom lijkt geweld in naam van eender welke god een beetje gek... Deze oude tekst kan op zoveel verschillende manieren geïnterpreteerd worden!

Pieter-Jan: Sorry dat ik jouw geloof gewelddadig noemde.

Michael: Maak je maar geen zorgen, we leren elke dag bij! En maak je ook geen zorgen om je skateboard, mijn papa krijgt dat in een mum van tijd gerepareerd!

2.9 BIBLIOGRAFIE

Hoofdstuk 1: 'Het offer van Isaak (Gen 22, 1-19): interpretatie'

D. POLLEFEYT & A. DILLEN, *Verloren zonen of verloren vaders? Menselijk en goddelijk vaderschap tussen gerechtigheid en barmhartigheid*, in M. LAMBERIGTS & L. KENIS (ed.), *Mens van God. God van Mensen*, Antwerpen, Halewijn, 2005, p. 187-215.

DE BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Genesis 22, 1-18: Abraham en Isaak*, http://bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=2e+zondag+van+de+veertigdagentijd+B+-+eerste+lezing%2C+Paaswake+A+B+C+-+tweede+lezing#Genesis_22_1-18:_Abraham_en_Isaak (toegang 03.02.2020).

H. AUSLOOS & B. LEMMELIJN, *De bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven, Acco, 2017, p. 25-26.

H. AUSLOOS, *Geweld, God, Bijbel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2019, p. 81-87, p. 96.

H. AUSLOOS, *Oud maar niet verouderd. Een inleiding tot de studie van het Oude Testament*, Leuven, Acco, 2010, p. 25-29.

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Lannoo/Van In, 2006, p. 35-36, p. 136-137.

KATHOLIEKE DIALOOGSCHOOL, *Materiaal Vakspecifieke Impulsen. Twee Offers*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/dialogschool-visje-twee-offers/> (toegang 03.01.2020).

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Genesis 22, 1-19*.

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Mattheüs 10, 34-37*.

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, *Wat betekenen oude beschavingen voor de Europese cultuur van vandaag?*, <https://www.knaw.nl/nl/thematisch/de-nederlandse-wetenschapsagenda/cultuur-en-identiteit-in-heden-en-verleden/wat-betekenen-oude-beschavingen-voor-de-europese> (toegang 06.04.2020).

KNACK, *Opinie Ignace Demaerel. Het offer van Abraham, één van de meest controversiële Bijbelverhalen: twee tegenovergestelde lezingen*, https://www.knack.be/nieuws/het-offer-van-abraham-een-van-de-meest-controversiele-bijbelverhalen-twee-tegenovergestelde-lezingen/article-opinion-83020.html?cookie_check=1584960245 (toegang 25.03.2020).

MENS EN SAMENLEVING, *Bijbel: mensenoffers of kinderooffers in het Oude Testament*, <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/96984-bijbel-mensenoffers-of-kinderooffers-in-het-oude-testament.html> (toegang 16.12.2020).

P. KEVERS, *Het 'offer van Abraham' of de 'binding van Isaak'. Genesis 22, in Ezra Bijbels tijdschrift 39, (2018) 80-93*.

P. LENS, *De leeuw en het lam: spiritualiteit en psychotherapie*, Gent, Carmelitana, 2018.

S. DE BRUYN, B. LEMMELIJN & S. VANDEN HEEDE, *Bijbel. Verhalen uit het Oude Testament*, Tielt, Lannoo, 2017.

S. DESTODT, *Wat is dat in godsnaam? Religieuze begrippen verklaard*, Antwerpen, Halewijn, 2004.

THOMAS, *De man die het gras maait*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/de-man-die-het-gras-maait/> (toegang 25.03.2020).

THOMAS, *Godsontmoeting (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-godsontmoeting/> (toegang 25.03.2020).

THOMAS, *Recontextualisering (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-recontextualisering/> (toegang 25.03.2020).

Hoofdstuk 2: 'Kunst'

A. ROSEN, *Marc Chagall Has Engaged with Abraham Perhaps More Than Any Other Artist*, <https://www.jewishquarterly.org/2014/09/marc-chagall-engaged-abraham-perhaps-artist/> (toegang 31.03.2020).

ART SALON HOLLAND, *Grote meesters kunstgeschiedenis. Caravaggio*, <https://www.artsalanholland.nl/grote-meesters-kunstgeschiedenis/caravaggio#slider-68609> (toegang 31.03.2020).

ART SALON HOLLAND, *Grote meesters kunstgeschiedenis. Rembrandt Van Rijn*, <https://www.artsalanholland.nl/grote-meesters-kunstgeschiedenis/rembrandt-van-rijn#slider-68324> (toegang 31.03.2020).

B. BRUCE, *De Bijbel in de schilderkunst*, Kampen, Uitgeverij Kok, 1986, p. 279.

BIJBELSE KUNST, *Caravaggio 1573 – 1610. Het offeren van Izak (1603)*, <https://www.statenvertaling.net/kunst/grootbeeld/2.html> (toegang 31.03.2020).

CARAVAGGIO.NET, *The Sacrifice of Isaac*, <http://www.caravaggio.net/the-sacrifice-of-isaac/> (toegang 31.03.2020).

DE STANDAARD, *Nieuwe muurschildering in Brussel: 'Gaan we Caravaggio ook verbieden?'*, https://www.standaard.be/cnt/dmf20170122_02687673 (toegang 31.03.2020).

M. DELURE, *Kunst en spiritualiteit*, Tielt, Lannoo, 2006, p. 82.

P. DE RIJNCK, *De kunst van het kijken: bijbelverhalen en mythen in de schilderkunst van Giotto tot Goya*, Antwerpen, Uitgeverij Ludion, 2008, p. 7, p. 20.

THE CENTER FOR JEWISH ART, *Chagall. Sacrifice of Isaac*, <http://cja.huji.ac.il/Modern/Chagall/Chagall.html> (toegang 31.03.2020).

THOMAS, *Bijbelverhalen in de kunst (Theologische achtergronden)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/bijbelverhalen-in-kunst/> (toegang 31.03.2020).

THOMAS, *Het kind bij zijn naam noemen*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/het-kind-bij-zijn-naam-noemen/> (toegang 31.03.2020).

TOTALLY HISTORY, *The Sacrifice of Isaac. Caravaggio*, <http://totallyhistory.com/sacrifice-of-isaac/> (toegang 31.03.2020).

UNSPLASH, *Unsplash. Photos for everyone*, <https://unsplash.com/> (toegang 13.07.2020).

WIKIPEDIA, *Het offer van Abraham (1635)*, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Het_offer_van_Abraham_\(1635\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Het_offer_van_Abraham_(1635)) (toegang 31.03.2020).

WIKIPEDIA, *Het offer van Abraham (atelier van Rembrandt)*, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Het_offer_van_Abraham_\(atelier_van_Rembrandt\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Het_offer_van_Abraham_(atelier_van_Rembrandt)) (toegang 05.05.2020).

WIKIPEDIA, *The Sacrifice of Isaac. Caravaggio*, [https://nl.qwe.wiki/wiki/Sacrifice_of_Isaac_\(Caravaggio\)](https://nl.qwe.wiki/wiki/Sacrifice_of_Isaac_(Caravaggio)) (toegang 05.05.2020).

Hoofdstuk 3: 'Godsdienst en fundamentalisme'

AMNESTY INTERNATIONAL, *Godsdienst, geloof en mensenrechten*, <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/godsdienst-geloof-religieuze-onverdraagzaamheid-en-mensenrechten> (toegang 01.04.2020).

AMNESTY INTERNATIONAL. ENSIE, *Wat is de betekenis van fundamentalisme?*, <https://www.ensie.nl/betekenis/fundamentalisme?q=Fundamentalisme> (toegang 02.04.2020).

D. HUTSEBOUT & B. DURIEZ, *Leidt godsdienst tot onverdraagzaamheid?*, in *Tertio* nr. 87, 10 oktober 2001.

H. AUSLOOS & B. LEMMELIJN, *De bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven, Acco, 2017, p. 25-26, p. 44-58.

H. AUSLOOS, *Geweld, God, Bijbel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2019, p. 53-56, p. 81-87, p. 96, p. 166-167.

H. DEBEL, K. JANSSEN, N. CASTERMANS, *Deus@school: leerwerkboek 'Wetenschap versus geloof?'*, Averbode, Uitgeverij Altiora Averbode nv, 2013.

THOMAS, *Kritische lezing Bijbel*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/kritische-lezing-bijbel/> (toegang 02.04.2020).

THOMAS, *Religie en geweld - Alles van waarde is weerloos*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/religie-en-geweld-alles-van-waarde-is-weerloos/> (toegang 02.04.2020).

UNSPLASH, *Unsplash. Photos for everyone*, <https://unsplash.com/> (toegang 13.07.2020).

Hoofdstuk 4: 'Het offer van Isaak als aanklacht tegen mensenoffers: relevantie vandaag de dag?'

EDX, *Enhancing Catholic School Identity*, <https://www.edx.org/course/enhancing-catholic-school-identity> (toegang 01.04.2020).

KNACK, *Het offer van Abraham, één van de meest controversiële Bijbelverhalen: twee tegenovergestelde lezingen*, <https://www.knack.be/nieuws/het-offer-van-abraham-een-van-de-meest-controversiele-bijbelverhalen-twee-tegenovergestelde-lezingen/article-opinion-83020.html> (toegang 01.04.2020).

OPENART, *Erik Ravelo*, <http://openart.se/2015/en/artists/erik-ravelo-2/> (toegang 01.04.2020).

THOMAS, *Religie en geweld - Alles van waarde is weerloos*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/religie-en-geweld-alles-van-waarde-is-weerloos/> (toegang 01.04.2020).

THOMAS, *Recontextualisering (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-recontextualisering/> (toegang 01.04.2020).

UNSPLASH, *Unsplash. Photos for everyone*, <https://unsplash.com/> (toegang 13.07.2020).

3

DE ONTMOETING MET DE
LEEFOMGEVING: SOCIALE EN
ECOLOGISCHE VRAAGSTUKKEN

MODULE DRIE

SOCIALE EN ECOLOGISCHE VRAAGSTUKKEN

3.1 INLEIDING

3.1.1 STRUCTUUR VAN DE HANDLEIDING

Deze handleiding voor de leerkracht is een didactisch pakket waarin het volgende thema wordt uitgewerkt: 'De ontmoeting met de leefomgeving: sociale en ecologische vraagstukken'. Dit pakket is ontwikkeld voor de leeftijdsgroep van 12- tot 18-jarigen en biedt de leerkracht of begeleider van een leergroep de kans om op het niveau van de eigen klasgroep dit thema uit te werken.

In deze handleiding kan de leerkracht rond verschillende onderwerpen werken die aansluiten bij het overkoepelende thema 'De ontmoeting met de leefomgeving: sociale en ecologische vraagstukken'. Aan de hand van impulsen en didactische suggesties is het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven dit thema te benaderen. Impulsen zijn elementen die de leerkracht in de klas kan binnenbrengen om het gesprek op gang te brengen. Deze handleiding bevat een diversiteit aan impulsen met verschillende moeilijkheidsgraden. Deze impulsen hebben als doel om bij te dragen tot het leerproces en bestaan in verschillende vormen. Het is niet de bedoeling om alle impulsen te gebruiken. De leerkracht kan de meest passende impulsen selecteren op basis van (de beginsituatie in) zijn leergroep. De didactische suggesties zijn concrete voorstellen om met de impulsen aan de slag te gaan en zijn gericht op levensbeschouwelijke reflectie en communicatie. Dit zorgt ervoor dat de leerkracht op een gevarieerde manier de verschillende impulsen, die aansluiten bij de eigen leergroep, kan benaderen.

Figuur 3.1
Beeld: © Guillaume de
Germain | Unsplash

Achtereenvolgens komen de volgende hoofdstukken aan bod in deze handleiding:

- Het eerste hoofdstuk over klimaatverandering, polarisatie en sociale ongelijkheid is een inleidend hoofdstuk dat meer informatie geeft over de gevolgen van de milieucrisis en klimaatverandering op menselijke relaties op lokaal, nationaal en internationaal niveau.
- Het tweede hoofdstuk over 'scheppingsgeloof en ecologie' is de basisleerstof voor de leerlingen. In dit hoofdstuk wordt de kritiek op de joods-christelijke traditie als schuldige voor de huidige klimaatcrisis omwille van het scheppingsgeloof geanalyseerd. Dit hoofdstuk bespreekt het eerste scheppingsverhaal en op welke manier dit Bijbelverhaal ons meer leert over de houding van de mens ten opzichte van de natuur, dieren en de medemens.
- Het derde hoofdstuk belicht de encycliek *Laudato Si'* uit 2015, geschreven door paus Franciscus. Deze encycliek is een oproep van de paus aan alle katholiek gelovigen en mensen van goede wil om zorg te dragen voor ons gemeenschappelijk huis, de aarde. Dit hoofdstuk bespreekt kort de kerngedachten van deze encycliek.

Afsluitend bevat deze handleiding een woordenlijst waarbij alle moeilijke begrippen kort en bondig worden verklaard op het niveau van de leerling. Daarna volgt een bibliografie per hoofdstuk.

3.1.2 INHOUD VAN DE HANDLEIDING

Dit didactisch pakket behandelt het thema 'De ontmoeting met de leefomgeving: sociale en ecologische vraagstukken'. Ecologie is als thema sterk aanwezig in het maatschappelijke debat. De klimaatverandering heeft gevolgen voor heel de wereld en kan bovendien polarisatie in de hand werken. Christenen weten zich vandaag de dag uitgedaagd en geroepen door het vraagstuk naar de omgang met en de zorg voor Gods schepping. De leerlingen maken in deze module kennis met een symbolische lezing van Genesis 1 en de bijhorende visie van de Kerk op de zorg voor de aarde, dit onder meer door een bespreking van de encycliek *Laudato Si'*. Deze module biedt de kans om samen met de leergroep na te denken over de zorg voor de schepping.

Het vertrekpunt van deze handleiding is een beeldfragment waarin een mogelijke reële situatieschets uit het dagelijks leven van de leerlingen wordt aangebracht. Het beeldfragment is een algemene introductie van het thema 'De ontmoeting met de leefomgeving: sociale en ecologische vraagstukken' voor de leergroep, van daaruit kan de leerkracht vertrekken om dit thema vervolgens verder uit te werken met één of meerdere impulsen en didactische suggesties uit deze handleiding.

3.2 ECOLOGIE EN KATHOLICISME: BEELDFRAGMENT

3.2.1 SCENARIO

We zien vier vrienden, Lindsay, Sarah, Ariella en Michael, een klaslokaal op school buitenwandelen. Plots krijgt Lindsay een bericht. Haar online bestelling, een nieuw kleedje, is bij haar thuis aangekomen. Sarah en Michael reageren geïrriteerd: heeft ze echt zoveel kleren nodig? Draagt dit niet bij tot de negatieve gevolgen van klimaatverandering? Moeten we niet allemaal meer stilstaan bij ons koopgedrag en onze (over)consumptie? Ariella mengt zich in de discussie en verdedigt Lindsay: de klimaatverandering is niet de schuld van Lindsay. Ariella wijst naar het christendom als grote schuldige van de huidige klimaatcrisis. Michael en Sarah zijn verward, hoe kan het christendom de schuldige van de klimaatcrisis zijn? En is dit echt de waarheid? Is het echt zo dat christenen hiervoor verantwoordelijk zijn? Zijn christelijke gelovigen vandaag dan niet geïnteresseerd in deze problematiek? Wanneer de vrienden op kampeertrip vertrekken, krijgen ze een antwoord op al hun vragen...

Figuur 3.2
Het beeldfragment

Na het bekijken van het beeldfragment kan de leerkracht aan de slag gaan met één of meerdere impulsen van dit didactisch pakket die aansluiten bij het niveau van de eigen leergroep.

3.2.2 QUIZ: OPLOSSINGEN

In het beeldfragment komen enkele vragen aan bod die focussen op het verloop en de afsluitende boodschap van het verhaal. Aan de hand van deze vragen worden de leerlingen gestimuleerd om te reflecteren over de inhoud en de betekenis van het christendom en ecologie. Na het bekijken van het beeldfragment kunnen deze vragen ook klassikaal besproken worden.

Vraag 1: Wat is genesis?

- ☐ Genesis is de naam van een rockband die voorkomt in de Bijbel.
- ☒ Genesis is de naam van het eerste boek in de Bijbel.
- ☐ Genesis is het eerste boek van het Nieuwe Testament.

Genesis is het eerste boek uit het Oude Testament. 'Genesis' is Hebreeuws voor 'in het begin'. Dit Bijbelboek verhaalt over de schepping, de zondeval en de geschiedenis van Israël. Het scheppingsverhaal kan teruggevonden worden in het boek Genesis.

Vraag 2: Alle mensen zijn geschapen naar het beeld van God. Wat betekent dit?

- ☒ Dit betekent dat alle mensen gelijk zijn en dat iedereen respect verdient.
- ☐ Dit betekent dat mensen als goden in de wereld kunnen en mogen leven.
- ☐ Dit betekent dat alle mensen over de natuur en de dieren kunnen heersen zonder voorwaarden.

Het eerste scheppingsverhaal leert ons dat de mens geschapen is naar het beeld van God. Dit betekent dat de mens zorg moet dragen voor de schepping van God, de aarde, net zoals God dat zou doen. Het betekent dat de mens verantwoordelijk is voor de natuur, de dieren en andere mensen. De schepping is een kostbaar geschenk van God waar de mens op zorgzame wijze mee dient om te springen.

3.3 WERKT KLIMAATVERANDERING SOCIALE ONGELIJKHEID EN POLARISATIE IN DE HAND?

"De ervaring leert dat elke meedogenloosheid tegenover het milieu schade toebrengt aan de menselijke samenleving en omgekeerd. Het wordt steeds duidelijker dat er een onverbreekbaar verband bestaat tussen de vrede met de schepping en de vrede onder mensen."

– Paus Benedictus XVI

Ecologie is een thema dat sterk aanwezig is in het maatschappelijk debat. Vanuit verschillende invalshoeken is er steeds meer aandacht voor deze thematiek: vanuit de politiek, via de werking van vrijwilligers en maatschappelijke organisaties, dankzij de media die de **negatieve gevolgen van de klimaatopwarming** onder de aandacht brengen, dankzij talloze nationale en internationale klimaatmarsen, enzovoort. De idee dat er dringend iets moet veranderen aan de manier waarop de (westerse) wereld omgaat met onze planeet, vindt steeds meer ingang binnen onze alledaagse werkelijkheid.

De klimaatverandering leidt niet alleen tot desastreuze gevolgen voor de natuur. Het vormt ook een wezenlijke **bedreiging voor menselijke relaties op lokaal, nationaal en internationaal niveau**. De klimaatcrisis kan leiden tot polarisatie, sociale ongelijkheid en onrust, waardoor nieuwe spanningen en conflicten kunnen ontstaan. Ook binnen bestaande conflicten en onderhuidse spanningen kan de klimaatcrisis de spanningen feller doen oplopen. Dit alles kan leiden tot een neerwaartse spiraal van gelijkheid en vrede, waarbij de kwetsbaarheid van bepaalde bevolkingsgroepen en van de natuur uit het oog verloren wordt.

Anno 2020 zijn naar schatting ongeveer 26 miljoen mensen op de vlucht ten gevolge van natuurrampen. Wetenschappelijk onderzoek voorspelt een stijging van klimaatvluchtelingen tot wel 150 miljoen in 2050, en dit omwille van overstromingen, extreme droogte en het daarmee gepaard gaande tekort aan drinkbaar water. Deze gevolgen zullen vooral voelbaar zijn in het Zuiden. Door de overconsumptie van de rijke westerse landen zal net de niet-geïndustrialiseerde wereld van armere landen met andere woorden de zwaarste gevolgen ondergaan van de klimaatcrisis.

Ook in het verleden lagen de gevolgen van de klimaatverandering mee aan de grondslag voor langdurige gewapende conflicten, zoals bijvoorbeeld de Syrische burgeroorlog die van start ging in 2011. Klimaatproblemen zorgden er tussen 2007 en 2010 namelijk voor extreme droogten, watertekort en mislukte oogsten. Dit alles resulteerde in stijgende voedselprijzen, stijgende werkloosheid, plattelandsvlucht, enzovoort. Het moet wel benadrukt worden dat niet alleen de gevolgen van klimaatverandering aan de basis lagen van de oorlog in Syrië. Het was een combinatie van onder meer politieke, economische, ideologische, en milieuproblemen die dit conflict deden ontvlammen. Ook oorlogen en oorlogsdaden *an sich* hebben vaak een vergaande negatieve impact op de natuur, milieu en klimaat.

De gevolgen van de klimaatverandering zijn geen ver-van-mijn-bed-show. Ook op lokaal vlak hebben vervuiling, een slechte lucht- en waterkwaliteit een negatieve impact op de woonomgeving, de gezondheid en de levensverwachting van mensen. Net als bij de grootschalige gevolgen van de klimaatcrisis, zijn op lokaal niveau de meest kwetsbaren uit de samenleving vaker het slachtoffer van deze problematiek, en dit zowel op mentaal als op fysiek vlak. Klimaatverandering werkt met andere woorden sociale ongelijkheid in de hand. Niet alleen dwingt de milieuproblematiek ons tot een betere zorg voor de rijkdom van de natuur, ook een globale aanpak van deze problematiek is van onmiskenbaar belang in het streven naar een mondiale sociale rechtvaardigheid.

Figuur 3.3
Beeld: © Ben White
|Unsplash

3.4 SCHEPPINGSGELOOF EN ECOLOGIE

3.4.1 INLEIDING

Ook christenen weten zich vandaag de dag uitgedaagd en geroepen door het vraagstuk naar de omgang met en de zorg voor Gods schepping. De verbinding tussen geloof en natuur zorgt ervoor dat de klimaatproblematiek vanuit christelijk standpunt dan ook een belangrijk thema is dat aansluit bij het respect en de zorg voor de gehele schepping. Hoe brengen christenen dat tot uiting? Wat is de plaats en de rol van de mens in de schepping? Welke aangrijpingspunten kunnen wij rond dit thema terugvinden in de Bijbel?

"De christen plaatst de echte ecologische zorg niet aan de rand, maar in het hart van zijn geloof. [...] Het is vooral een zaak van het geloof in Gods schepping en van de liefdevolle en de medelijdende relatie tot de dingen. Maar het is ook een zaak van inzet en doen. Echte ecologie zit in het hoofd, in het hart en in de handen. Er valt ook iets te doen!"

– Belgisch Kardinaal Godfried Danneels¹ (1933-2019)

3.4.2 HET SCHEPPINGSVERHAAL ALS GROTE SCHULDIGE VAN DE ECOLOGISCHE CRISIS?

De visie van critici

Vandaag neemt de Katholieke Kerk een duidelijk standpunt in ten opzichte van de zorg voor de aarde en onderstreept ze het belang hiervan. Zo publiceerde paus Franciscus in 2015 de encycliek *Laudato Si'* waarin hij ieder individu, zowel katholieken als niet-katholieken, oproept om zorg te dragen voor Gods schepping.

Ondanks de hedendaagse inzet van de Katholieke Kerk voor de zorg van de schepping, was het christelijk geloof vooral in het verleden mikpunt van kritiek inzake deze thematiek. Zij zou door haar joods-christelijke scheppingsvisie immers medeverantwoordelijk zijn voor de manier waarop vooral het Westen in het verleden met de natuur en haar bewoners is omgesprongen. Vooral bepaalde verzen uit het eerste hoofdstuk van Genesis worden hierbij bekritiseerd en in vraag gesteld.

Bekende critici die de joods-christelijke traditie aanschouwen als *"de moeder van alle milieuvervuiling"* zijn bijvoorbeeld de Australische filosoof Peter Singer en de Amerikaanse historicus Lynn White. We focussen hier vooral op de visie van Lynn White. In zijn artikel *The Historical Roots of our Ecologic Crisis* (1967) stelt hij dat de menselijke omgang met de natuur steeds sterk afhankelijk is van de visie op de relatie tussen mens en natuur. Door het geloof in de Bijbel hebben christenen volgens hem een exploiterende houding aangenomen tegenover de aarde.

¹ G. DANNEELS, *De mens in zijn tuin. Over ecologie en schepping*, Mechelen, Persdienst aartsbisdom Mechelen, 2008.

Het Bijbelverhaal Genesis 1 staat, aldus White, bol van een **antropocentrisme** waarbij de mens, geschapen naar het beeld van God, zomaar verheven wordt tot het hoogtepunt van de schepping en zo de schijnbaar onbegrensde macht over de aarde krijgt toegewezen. Omdat de mens geschapen is naar het beeld van God, zo redeneert White, heeft dit scheepsel de onbegrensde opdracht gekregen om de natuur te **onderwerpen en te beheersen**.

De huidige klimaatproblematiek is dus volgens critici het gevolg van een "*typisch christelijke arrogantie*" tegenover de natuur, waarbij de schepping geïnstrumentaliseerd wordt ten voordele van de mens. Een arrogantie die de natuur dus slechts beschouwt als een gedesacraliseerd voorwerp van willekeur en zelfverheerlijking. Is dit ook daadwerkelijk de wijze waarop katholieke gelovigen vandaag kijken naar de aarde en haar bewoners?

Genesis 1: een letterlijke of symbolische interpretatie?

Critici als Lynn White en Peter Singer beschouwen het joods-christelijke geloof als antropocentrisch en mede daardoor als dé boosdoener van de huidige klimaatcrisis. Om hun betoog te onderbouwen, wijzen ze met de vinger naar de Bijbel, en meer specifiek naar de verzen uit **Genesis 1**.

Is het christendom daadwerkelijk een antropocentrische religie? Wat is nu eigenlijk de plaats en de rol van de mens in Gods schepping? Wat kunnen we vandaag nog leren uit de scheppingsverhalen?

[26] God sprak: "Nu gaan Wij de mens maken, als **beeld van Ons**, op Ons gelijkend; hij zal **heersen** over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, over de tamme dieren, over alle wilde beesten en over al het gedierte dat over de grond kruipt."

[27] En **God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God** schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen.

[28] God zegende hen, en God sprak tot hen: "Wees vruchtbaar en word talrijk; **bevolk de aarde en onderwerp haar; heers over** de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, en over al het gedierte dat over de grond kruipt."

[29] En God sprak: "Hierbij geef Ik alle zaadvormende gewassen op de hele aardbodem aan u, en alle bomen met zaaddragende vruchten; zij zullen u tot voedsel dienen.

[30] Maar aan alle wilde beesten, aan alle vogels van de lucht en aan alles wat over de grond kruipt, aan al wat dierlijk leven heeft, geef Ik al het groene gewas als voedsel. Zo gebeurde het."

[31] God bezag alles wat Hij gemaakt had, en Hij zag dat het heel goed was. Het werd avond en het werd ochtend; dat was de zesde dag.

Bron: KBS, *Willibrordvertaling 1975. Genesis 1, 26-31.*

Bijbelinterpretatie: het belang van de context

Is de joods-christelijke traditie daadwerkelijk de grote oorzaak van de huidige milieuproblematiek? De scheppingsverhalen kunnen de facto problematisch lijken op ecologisch vlak, als ze op een letterlijke manier worden gelezen. Interpretaties van de scheppingsverhalen die de mens het recht geven om onbegrensd te heersen over de aarde, zijn bijvoorbeeld letterlijk en schieten te kort. Zulke interpretaties doen namelijk afbreuk aan de **rijke symbolische betekenissen** die achter de verhalen schuilgaan.

Wie de symbolische waarde van de scheppingsverhalen, en de gehele Bijbel in het algemeen, wil ontdekken, moet steeds oog hebben voor de bijhorende **ontstaanscontext**. Het is namelijk de ontstaanscontext van een verhaal die de lezer op weg zet om de onderliggende symboliek ervan te vatten. De Bijbel is niet zomaar een wetenschaps- of geschiedenisboek, maar een eeuwenoud geloofsboek dat in relatie tot God uitdrukking probeert te geven aan allerlei menselijke ervaringen en vragen. Bijbelwetenschappelijk onderzoek heeft uitgewezen dat Genesis is geschreven ten tijde van de Babylonische Ballingschap. Tijdens de Babylonische Ballingschap werden de Israëliërs als slaven onderdrukt. Binnen deze context zijn de scheppingsverhalen geschreven als bevrijdingsverhalen om moed te geven aan onderdrukten. Van een milieucrisis, zoals wij deze vandaag kennen, was destijds ook nog geen sprake.

Bij een symbolische lezing van Bijbelverhalen is niet alleen de ontstaanscontext van belang, maar ook de **hedendaagse context** waarin het verhaal gelezen wordt. Dit wordt ook wel **recontextualisering** genoemd. Bij recontextualisering worden aspecten van het christelijk geloof, zoals Bijbelverhalen, met een hedendaagse bril bekeken waarbij de interactie tussen tekst en context kan leiden tot nieuwe interpretatiemogelijkheden.

Figuur 3.4
Beeld: © Jenny Smith
Unsplash

De mens geschapen naar het beeld van God?

In Genesis 1 staat geschreven dat God de mens als het beeld van God geschapen heeft:

[27] En **God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God** schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen.

Bron: KBS, Willibrordvertaling 1975. Genesis 1, 27.

"De mens geschapen naar het beeld van God", hoe kunnen we dit begrijpen? Eerst en vooral mag het duidelijk zijn dat dit geen legitimatie inhoudt van een dominante menselijke houding tegenover de gehele schepping. De scheppingsverhalen tonen Gods aanwezigheid in de schepping. Deze schepping is niet zomaar een bezit van de mens, maar een geschenk van God. De mens heeft zijn autonomie met andere woorden ontvangen van God en is niet verantwoordelijk voor zijn eigen oorsprong. Geschapen zijn naar het beeld van God brengt een **verantwoordelijkheid** met zich mee tegenover Gods schepping. De mens is bovendien als laatste geschapen en wordt het eerste gestraft. De schepping is een kostbaar geschenk van God en als beeld van God dient de mens hier op een zorgzame wijze mee om te springen en verantwoordelijkheid voor te dragen.

Theoloog Roger Burggraeve legt dit als volgt uit: *"God legt Zijn wereld in de handen van de mens om in de plaats van God – en dus zoals God – met de wereld om te gaan. Deze omgang kan daarom ook niet naar willekeur gebeuren, doch enkel scheppend, zoals God zelf de wereld begon te scheppen en te ontvouwen. Als 'beeld van God' wordt de mens met andere woorden geroepen om 'mede-schepper' te zijn."*² De Bijbelse visie op de schepping is dus niet antropocentrisch, maar **theocentrisch**. Het is God die de kern uitmaakt van het bestaan van de schepping, niet de mens.

*"Omdat de mens beeld is van God, kan de mens de natuur 'beheren'. Maar aan dit beheren zijn ook grenzen. Het gaat om een relatie tussen Schepper en schepsel waarin de mens in deemoed, eerbied en solidariteit medeverantwoordelijk is voor de instandhouding van de schepping. Mensen zijn verantwoordelijk voor het behoud van de wereld waarin zij leven."*³

– Theoloog Marc Vervenne

² R. BURGGRAEVE, *Eigen-wijze liefde. Fragmenten van Bijbels denken*, Leuven, Acco, 2000, p. 56-57.

³ M. VERVENNE, *Mens, kosmos en aarde. Een exegetische reflectie over Genesis 1-3*, in J. DE TARVERNIER & M. VERVENNE (ed.), *De mens. Verrader of hoeder van de schepping?*, Leuven, Acco, 1991, p. 27-62.

De mens als heerser over de schepping?

De mens is niet alleen geschapen naar het beeld van God, in Genesis 1 staat ook geschreven dat God de mens oproept om over de schepping te 'heersen' en haar te 'onderwerpen':

[26] God sprak: "Nu gaan Wij de mens maken, **als beeld van Ons**, op Ons gelijkend; hij zal **heersen** over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, over de tamme dieren, over alle wilde beesten en over al het gedierte dat over de grond kruipt."

[27] En **God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God** schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen.

[28] God zegende hen, en God sprak tot hen: "Wees vruchtbaar en word talrijk; **bevolk de aarde en onderwerp haar; heers over** de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, en over al het gedierte dat over de grond kruipt."

Bron: KBS, Willibrordvertaling 1975. Genesis 1, 26-28.

Hoe kunnen we deze verzen begrijpen? Volgens sommigen kunnen deze verzen begrepen worden als een vrijgeleide voor de mens om zijn autoriteit te laten gelden over dieren, planten en de natuur in het algemeen.

Een letterlijke lezing van Genesis 1 die de mens bestempelt als heerser over de aarde, doet afbreuk aan de eigenlijke symbolische betekenis ervan. Wie Genesis 1 met een hedendaagse en een symbolische bril leest, weet dat de Bijbel de menselijke verantwoordelijkheid en verbondenheid met de schepping onderstreept. Genesis 1 kent niet het absoluut recht toe aan de mens om willekeurig te heersen over de aarde. Dit 'heersen' en 'onderwerpen' dient begrepen te worden als '**dienen**'. De mens kan enkel 'heersen' en 'onderwerpen' vanuit **een dienstbaarheid voor de schepping**. Vanuit een zorgzame en leven gevende houding wordt de mens opgeroepen om in dienst te staan voor de vruchtbaarheid en het welzijn van de gehele schepping.

"Heersen staat niet gelijk met misbruiken. Heersen heeft te maken met autoriteit. Echte autoriteit, in de ware zin van het woord, staat ten dienste van de ander en draagt ertoe bij dat de wereld zich kan ontwikkelen. Hoewel Genesis 1 het belang van de mens accentueert, blijft het benadrukken dat de mens toch (slechts) een schepsel is en blijft. [...] Als dusdanig is het scheppingsgedicht een oproep aan het adres van de mens om, als beeld van God, te streven naar een wereld van rust en harmonie."⁴

– Theologen Hans Ausloos en Bénédicte Lemmelijn

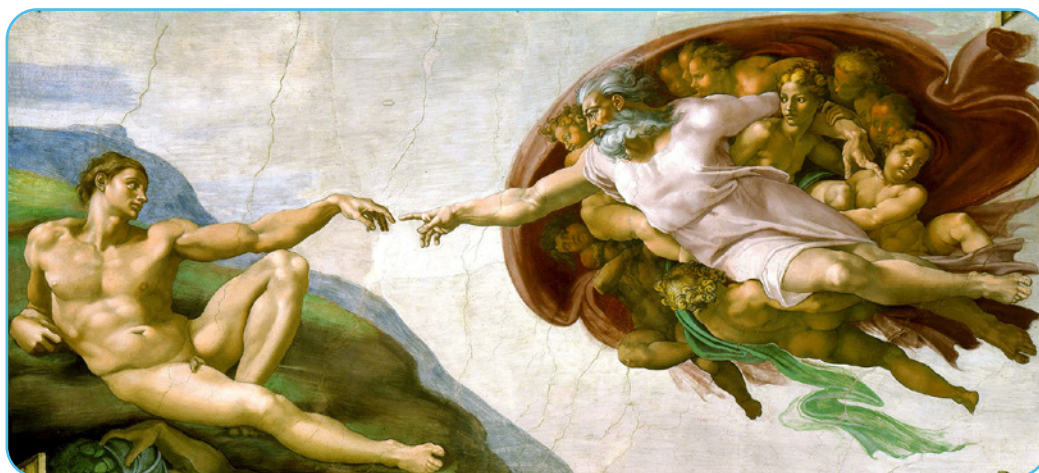
⁴ H. AUSLOOS & B. LEMMELIJN, *De bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven, Acco, 2005, p. 111-114.

3.4.3 HET CHRISTENDOM ALS GROTE SCHULDIGE VAN DE ECOLOGISCHE CRISIS? CONCLUSIE

Wat is de plaats en de rol van de mens in de schepping? Hoe verhoudt de mens zich tot de aarde, tot zijn (natuurlijke) omgeving? De interpretatie van Genesis 1 speelt een belangrijke rol in het vraagstuk naar de omgang met en de zorg voor de schepping, de aarde, het milieu, de medemens en medescheepselen. De problematiek van het milieu en het klimaat is vanuit christelijk standpunt een belangrijk thema dat aansluit bij het respect en de zorg voor de schepping. Een symbolische interpretatie van Genesis 1 speelt een belangrijke rol in dit vraagstuk.

Concluderend kan gesteld worden dat een hedendaagse symbolische interpretatie van Genesis 1 de nadruk legt op het dienen en verzorgen van de aarde, eerder dan op een onbegrensde onderwerping of beheersing ervan. Een antropocentrische lezing van Genesis 1 doet afbreuk aan de centrale geloofsprincipes van het **theocentrische christendom**.

De mens moet dus gezien worden als een **hoeder of rentmeester** van de schepping. Geschapen zijn naar het beeld van God brengt immers een verantwoordelijkheid voor Diens schepping met zich mee. De mens moet als rentmeester de aarde op een verantwoordelijke manier beheersen en verzorgen op dezelfde manier als God dit zou doen. Hierbij draagt de mens niet alleen een verantwoordelijkheid voor de **natuur**, maar ook voor zijn **medemensen**. De aarde moet immers een rechtvaardige plaats zijn voor iedereen.

Figuur 3.5
Michelangelo – 'De
Schepping van Adam'
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.
org/wiki/File:Creation_of
Adam.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Creation_of_Adam.jpg)

Het beroemde fresco van Michelangelo over de schepping van Adam werd rond 1511 geschilderd op het gewelf van de Sixtijnse Kapel in Vaticaanstad. Deze fresco toont een energieke en dynamische God, die nét niet de hand van Adam aanraakt. Dit bijzonder krachtig beeld toont het Bijbelse verhaal uit het boek Genesis waarin God leven blaast in Adam. Het kunstwerk wordt ervaren als de verbeelding van de volgende Bijbelvers: *"En God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen."* (Gen 1, 26)

3.4.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

De zorg voor onze planeet: tijd voor actie?!

De leerlingen maken kennis met het thema ecologie en de problematiek rond milieu en klimaat. Aan de hand van enkele uitspraken beantwoorden de leerlingen de volgende reflectievragen:

- Lig jij wakker van klimaatverandering? Waarom wel/niet? Wat baart je het meest zorgen?
- Op welke manier probeer jij zorg te dragen voor de aarde?
- Heb je enig idee op welke manier de Katholieke Kerk omgaat met de zorg voor onze planeet?

De katholieke Kerk en de zorg voor onze planeet: inleiding

De leerlingen lezen de inleiding individueel.

Het belang van het scheppingsverhaal (Genesis 1)

De leerlingen lezen de volgende Bijbelverzen uit het scheppingsverhaal: Genesis 1, 26-31. De leerlingen duiden vervolgens de verzen aan die hen tegen de borst stoten, die verrassend zijn voor hen, of die ze niet begrijpen.

De mens is 'geschapen naar het beeld van God'. Wat betekent dit?

De leerlingen analyseren Genesis 1, 26. Wat betekent deze Bijbelvers? De leerlingen beantwoorden de volgende meerkeuzevraag:

In het Bijbelfragment staat geschreven dat de mens geschapen is naar het beeld van God. Wat betekent dit?

- ☐ Geschapen zijn naar het beeld van God betekent dat de mens op God lijkt qua lichaamsbouw. Dit kan je bijvoorbeeld zien in het schilderij 'De schepping van Adam' van de kunstenaar Michelangelo.
- ☒ Geschapen zijn naar het beeld van God betekent dat de mens moet zorgen voor de aarde zoals God dat zou doen.
- ☐ Geschapen zijn naar het beeld van God betekent dat de mens moet heersen over de aarde. De mens is dus de baas over de aarde en kan ermee doen wat hij wil. Dit staat letterlijk in het eerste scheppingsverhaal.

Vervolgens krijgen de leerlingen een tekst over de betekenis van het scheppingsverhaal waarbij ze enkele ontbrekende woorden dienen in te vullen:

zorg – verantwoordelijk – symbolische betekenis – heersen – letterlijk

Als je het Bijbelverhaal letterlijk leest, kan het inderdaad zo lijken dat de mens als baas mag **heersen** over de schepping en zo maar met de natuur en dieren kan doen wat hij wil. Toch is dit niet de boodschap van het verhaal. Je moet namelijk altijd kijken naar de **symbolische betekenis** van ieder Bijbelverhaal. Dit wil zeggen dat je verder moet kijken en denken dan de woorden die **letterlijk** zijn neergeschreven. Je moet in Bijbelteksten bovendien niet zoeken naar feiten, maar vooral kijken naar de beelden en de symbolen die gebruikt worden om een visie op God, de wereld en de mens uit te drukken.

Het eerste scheppingsverhaal leert ons dat de mens geschapen is naar het beeld van God. Dit betekent dat de mens **zorg** moet dragen voor de schepping van God, de aarde, net zoals God dat zou doen. Het betekent dat de mens **verantwoordelijk** is voor de natuur, de dieren en andere mensen. De schepping is een kostbaar geschenk van God waar de mens op zorgzame wijze mee dient om te springen.

De mens zal 'heersen'. Wat betekent dit?

De leerlingen lezen de Genesis 1, 26-31 individueel. Ze duiden in de tekst de verzen aan die doen uitschijnen dat de mens mag heersen over de schepping.

Aan de hand van de Bijbeltekst Genesis 1, 26-31 beantwoorden de leerlingen de volgende reflectievragen:

- Vind jij dat de mens vandaag als een heerser misbruik maakt van de aarde, de natuur en de dieren? Waarom wel/niet? Is dit een gepaste houding?
- *"God zag dat het goed was"* (Genesis 1, 31). Zou Hij dit vandaag nog denken? Waarom wel/niet? Wat zou jij in de bestaande wereld 'herscheppe(n)'?

Vanuit deze laatste vraag kan er ook nog een verdiepende opdracht aan de leerlingen worden gegeven:

- *"God zag dat het goed was"* (Genesis 1, 31). Zijn de leerlingen het eens met deze uitspraak? Als antwoord op deze vraag schrijven de leerlingen een alternatief scheppingsverhaal. Hoe zouden zij de wereld 'herscheppe(n)'?

En wat met de zorg voor onze medemens?

Afsluitend begrijpen de leerlingen dat de zorg voor de natuur en het milieu rechtstreeks verbonden is met de zorg voor elkaar, de medemens. Klimaatverandering heeft met name ook sterke gevolgen voor de mens en de onderlinge relaties tussen mensen, verschillende bevolkingsgroepen, landen, enzovoort.

"Veel moet veranderen, maar eerst en vooral moeten wij, mensen, veranderen."

– Paus Franciscus, *Laudato Si'* (202)

Dit citaat is een vrije vertaling afkomstig uit de encycliek *Laudato Si'* van paus Franciscus. Meer informatie hierover kunt u terugvinden in het verdiepende hoofdstuk over deze encycliek.

Aan de hand van dit citaat beantwoorden de leerlingen de volgende reflectievragen:

- Ben je het eens of oneens met dit citaat? Waarom wel/niet?
- Wat kan jij persoonlijk doen om (meer) zorg te dragen voor de schepping en jouw medemens?

Figuur 3.6
© Li-An Lim | Unsplash

3.5 LAUDATO SI': DE ZORG VOOR ONS GEMEENSCHAPPELIJK HUIS

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

3.5.1 PAUS FRANCISCUS EN DE ENCYCLIEK LAUDATO SI'

Op 18 juni 2015 verscheen de encycliek ***Laudato Si'*** – "Geprezen zijt Gij!" – geschreven door paus Franciscus. Deze encycliek is een oproep van de paus aan alle katholieke gelovigen en mensen van goede wil om **zorg te dragen voor ons gemeenschappelijk huis**. De schepping staat vandaag immers onder druk door vervuiling, het verlies van biodiversiteit, watertekorten, een steeds groter wordende kloof tussen arm en rijk, enzovoort. De encycliek belicht de huidige milieuproblematiek. Paus Franciscus roept niet alleen overheden en bedrijven, maar ieder individu op om meer zorg te dragen voor de aarde. Hij pleit met *Laudato Si'* voor een mondiale aanpak van het klimaatprobleem en een integrale ecologie en roept iedereen op om op zoek te gaan naar doortastende antwoorden op de klimaatcrisis.

Figuur 3.7
Paus Franciscus
Beeld: © Ashwin Vaswani
Unsplash

Wat is een **encycliek**? Letterlijk betekent het woord encycliek 'een brief die langsgaat'. Het is met name een brief geschreven door de paus gericht aan de bisschoppen en aan alle katholieke gelovigen in de wereld. Sinds 1963, met de encycliek *Pacem in terris* van paus Johannes XXIII, zijn encyclieken ook gericht aan 'alle mensen van goede wil', dus niet alleen aan katholieken of christenen. Een encycliek wordt beschouwd als een belangrijk schrijven van de paus, maar heeft niet de waarde van een kerkelijke wet en behoort ook niet tot het domein van de 'onfeilbare pauselijke uitspraken'.

3.5.2
KERNGEDACHTEN
UIT DE
ENCYCLIEK

Met de encycliek *Laudato Si'* brengt paus Franciscus zowel het ecologische als het sociale vraagstuk samen in een integrale ecologie, dit wordt hieronder verder besproken. De zorg voor het milieu kan niet los gezien worden van onze omgang met andere mensen, in het bijzonder de allerarmsten. Net zoals sociale encyclieken als *Rerum Novarum* (1891) en *Populorum Progressio* (1967) tracht de Kerk met *Laudato Si'* antwoorden te geven op grote mondiale uitdagingen als armoede, ongelijkheid en onrechtvaardigheid. Paus Franciscus wil zijn boodschap hierbij dan ook niet beperken tot katholieken, maar spreekt iedereen aan die deze planeet bewoont.

Hieronder vindt u enkele kerngedachten uit deze encycliek.

"In deze encycliek stel ik mij ten doel met allen in dialoog te treden betreffende ons gemeenschappelijke huis." (LS 3)

De grenzen van onze groei

Paus Franciscus geeft een duidelijke analyse van de huidige situatie van onze planeet, gebaseerd op wetenschappelijke onderzoeksresultaten. Hierbij worden de waarschuwingen van wetenschappers ernstig genomen en beschrijft paus Franciscus deze als "*een schreeuw van de schepping*". Concreet worden verschillende problematieken aangehaald, zoals het mondiale waterprobleem. Telkens heeft paus Franciscus oog voor de kwalijke gevolgen voor mens en milieu.

De paus zet zich af tegen het neoliberale ontwikkelingsmodel waarbij 'groei' als een synoniem wordt beschouwd voor vooruitgang. Daarentegen wil de paus meer inzetten op hernieuwbare energie en duurzame ontwikkeling. Het is daarom tijd voor nieuwe vormen van groei en ontwikkeling, zo zegt de Paus.

Een globale ecologische bekering

In *Laudato Si'* spoort paus Franciscus ieder mens aan tot engagement en actie. Het is nu tijd voor een globale ecologische bekering. Ieder individu wordt aangesproken om mee zorg te dragen voor ons "*gemeenschappelijk huis*", zodat ook de volgende generaties op een duurzame en rechtvaardige manier kunnen leven.

Een integrale ecologie

De zorg voor het milieu hangt altijd samen met de zorg voor mensen, en vooral voor de allerarmsten. Met de term integrale ecologie brengt paus Franciscus ecologie en sociale (on)rechtvaardigheid samen. De allerarmsten van onze planeet worden het sterkst getroffen door de klimaatverandering, maar zijn het minst verantwoordelijk. De manier waarop we omgaan met de natuur en de schepping, heeft ook invloed op hoe we met onze medemens omgaan

Een andere manier van leven

De term integrale ecologie wordt vervolgens ook in de praktijk toegepast: de oproep om anders te leven houdt in dat we vanaf nu deze integrale ecologie moeten toepassen in onze eigen levensstijl. Paus Franciscus roept eenieder op tot een 'ecologisch burgerschap' waarbij men bewust kiest voor solidariteit en soberheid.

3.5.3 PAUS FRANCISCUS EN FRANCISCUS VAN ASSISI

Toen de Argentijn Jorge Mario Bergoglio op 13 maart 2013 gekozen werd als bisschop van Rome en paus, besliste hij als eerste paus in de geschiedenis van de Katholieke Kerk om de symbolische naam Franciscus aan te nemen, als verwijzing naar Franciscus van Assisi.

Franciscus van Assisi (1182-1226) is de patroonheilige van de milieubeweging, Italië en de dieren. Op zijn feestdag, 4 oktober, wordt Werelddierendag gevierd. Franciscus van Assisi had een grote eerbied voor de natuur en de schepping. Hij keek naar de natuur met ontzag, verwondering, een gevoel van verbondenheid en broederschap. De naamkeuze van paus Franciscus toont aan dat Franciscus van Assisi nog steeds een inspiratiebron kan zijn voor mensen vandaag.

"Laudato si', mi' Signore", ofwel *"Wees geprezen, mijn Heer"*, zijn de openingswoorden van de encycliek *Laudato Si'* van paus Franciscus. De titel *Laudato Si'* en de openingswoorden van deze encycliek verwijzen naar het bekende *Zonnelied* van Franciscus van Assisi. Het **Zonnelied**, ontstaan in 1224-1225, toont de grote liefde van Franciscus van Assisi voor de natuur, de schepping en God de Schepper. In dit lied wordt de mens als bescheiden schepsel opgesteld die zijn plaats kent binnen het grote, prachtige geheel van de schepping en die zich verbonden voelt met de Schepper en al wat Hij geschapen heeft. Het lied toont aan dat eerbied voor de natuur betekent dat de mens niet zomaar boven de natuur staat, maar er deel van uitmaakt. Het toont de verbondenheid tussen de mens, de schepping en de Schepper. Het is ook vanuit deze drievoudige relatie dat paus Franciscus de encycliek *Laudato Si'* heeft geschreven.

De encycliek *Laudato Si'* is geen alleenstaand initiatief om meer aandacht en zorgzaamheid te vragen voor de natuur en de schepping. Talloze organisaties, acties en initiatieven ijveren voor meer aandacht voor de milieukwestie. Dit door zowel religieuze als niet-religieuze initiatieven, bijvoorbeeld 'De Wereldgebedsdag voor de Schepping', 'de Maand van de Schepping', 'Earth Overshoot Day', enzovoort.

3.5.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Encycliek

De leerlingen gaan op zoek naar meer informatie over de encycliek *Laudato Si'* en schrijven een paper waarbij de volgende vragen aan bod kunnen komen:

- In welke context kwam deze encycliek tot stand?
- Hoe werd deze encycliek ontvangen door de kerkleiders en/of het bredere publiek van gelovigen?
- Waren er voor- en/of tegenstanders van deze encycliek?
- Welke passage vond je inspirerend? Met welk passage ben je het wel of niet eens?

De leerlingen kunnen ook op zoek gaan naar één beeldfragment, krantenartikel, afbeelding, schilderij, enzovoort. Vervolgens stellen de leerlingen paus Franciscus en de encycliek *Laudato Si'*⁵ voor aan de hand van het zelfgekozen bronnenmateriaal. Andere vragen die ook besproken kunnen worden bij dit thema:

- Hoe wordt vanuit de Kerk naar zorg voor de schepping en ecologische problemen gekeken?
- Moet de Kerk een rol spelen in de huidige milieuproblematiek? Op welke manier kan de Kerk dit doen?

Citaten

De leerlingen krijgen, of gaan zelf op zoek naar, (radicale) citaten uit de encycliek *Laudato Si'*. Zijn de leerlingen wel of niet akkoord? Welke argumenten kunnen de leerlingen geven voor hun stellinginname?

---

⁵ RKDOCUMENTEN, *Laudato Si'* - Tweede Encycliek van Paus Franciscus, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=650&dos=427> (toegang 18.09.2020).

Hoe kunnen we zorg dragen voor de schepping?

Wat kunnen de leerlingen doen als antwoord op de pauselijke oproep om meer zorg te dragen voor de schepping? Hoe kan deze encycliek in de praktijk worden toegepast?

Vanuit de encycliek wordt opgeroepen om op een meer sobere manier te leven volgens de principes van *Laudato Si'*. De leerlingen krijgen tien concrete tips om dit zelf toe te passen.⁶ De leerlingen nemen deze concrete tips door en formuleren vervolgens zelf eigen voorbeelden hoe zij zelf kunnen bijdragen aan de zorg voor de schepping.

Zonnelied

De leerlingen analyseren de tekst van het *Zonnelied*. Wat leert het Zonnelied ons over een verantwoorde omgang met de schepping?

Antwoord: het Zonnelied toont ons hoe wij als mens eerbied kunnen hebben voor de natuur: als mens staan we niet boven de natuur, maar zijn we een deel van de natuur. Het toont ons hoe alles met elkaar verbonden is: de mens, de natuur en de Schepper. Vanuit deze verbondenheid roept ook paus Franciscus ons op om meer eerbied te hebben voor de planeet.

---

⁶ LiveLaudatoSi, *10 ways to live more simply*, <https://livelaudatosi.org/10-ways-live-simply/> (toegang 18.09.2020).

3.6 WOORDENLIJST

In deze woordenlijst vindt u meer informatie en duiding bij bepaalde begrippen.

N.B.: De woorden met een asterisk (*) staan ook vermeld in de basiswoordenlijst voor de leerlingen.

* Antropocentrisme

Antropocentrisme is de neiging om de mens centraal te stellen en als enig referentiepunt op de wereld te beschouwen. De mens wordt in deze visie gezien als het hoogtepunt van de schepping en kan daardoor heersen over de aarde.

Encycliek

Letterlijk betekent het woord encycliek 'een brief die langsgaat'. Het is een brief geschreven door de paus gericht aan de bisschoppen, aan alle katholiek gelovigen in de wereld en aan alle mensen van goede wil.

* Genesis

Genesis is het eerste boek uit het Oude Testament. 'Genesis' is Hebreeuws voor 'in het begin'. Dit Bijbelboek verhaalt over de schepping, de zondeval en de geschiedenis van Israël. Het scheppingsverhaal kan teruggevonden worden in het boek Genesis.

* Het scheppingsverhaal

Het scheppingsverhaal is een heel oude tekst die lang geleden geschreven is in een heel andere cultuur dan de onze. Het eerste scheppingsverhaal kan teruggevonden worden in het boek Genesis. Dit is het eerste boek van het Oude Testament. Het Oude Testament is meer dan 2000 jaar oud. Hoewel Bijbelverhalen heel lang geleden geschreven zijn, kunnen ze nog een belangrijke betekenis voor ons hebben.

Laudato Si'

De encycliek *Laudato Si'* van paus Franciscus verscheen op 18 juni 2015. Het is een oproep van de paus aan alle katholiek gelovigen en mensen van goede wil om zorg te dragen voor ons gemeenschappelijk huis. De schepping staat vandaag immers onder druk door de huidige milieuproblematiek en klimaatproblemen. Paus Franciscus roept niet alleen overheden en bedrijven, maar alle mensen op om meer zorg te dragen voor ons klimaat.

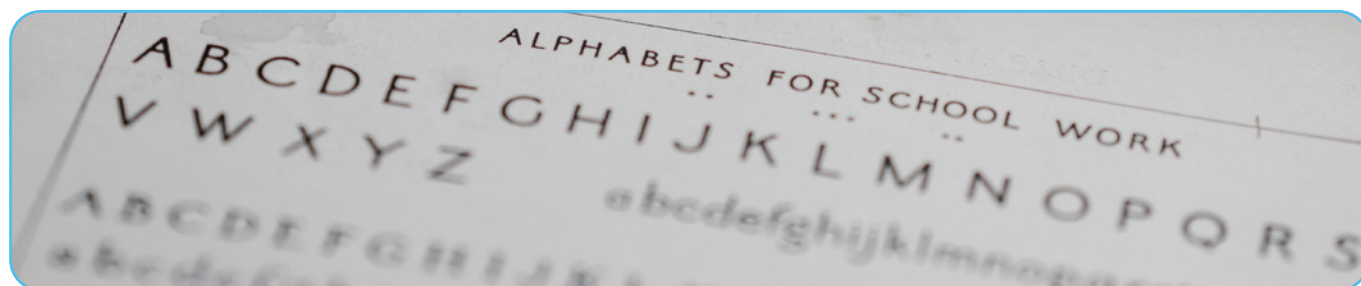

Foto: Annie Spratt | Unsplash

3.7 TRANSCRIPT VAN HET BEELDFRAGMENT

1. SCHOOL

We zien de achterkant van een klaslokaal; er speelt een film af over klimaatverandering, de bel gaat en de leerlingen verlaten het klaslokaal.

Leraar (terwijl de leerlingen vertrekken): Iedereen, vergeet niet op tijd te zijn voor onze kampeertrip! De bus vertrekt op tijd!

We zien vier vriendinnen (speelplaats/gang): Lindsay, Ariella, Sarah en Michael. Lindsay krijgt een sms: het pakje dat ze online bestelde is bij haar thuis afgeleverd.

Lindsay: Oh yes! Mijn nieuwe online bestelling is aangekomen! Ik hoop dat dit nieuw kledingje me goed zal staan!

Lindsay's vrienden kijken haar verbijsterd en geïrriteerd aan.

Sarah: Wow, Lindsay, heb je WEERAL nieuwe dingen online besteld? Heb je al die spullen echt nodig? We hebben net een film over klimaatverandering bekeken...

Lindsay: Oh, kom op! Wees niet zo'n spelbreker. Ik heb het echt nodig, weet je.

Michael (sarcastisch): Ja, je hebt echt hetzelfde kledingje in drie verschillende kleuren nodig.

Lindsay: Michael, jij moet je mond houden, weet je. Je moet blij zijn dat ik de mode politie niet op je afstuur. Ze zouden je in de gevangenis gooien voor al die rare kleren die je altijd draagt.

Sarah: Hoor je jezelf? Michael heeft helemaal gelijk. De aarde is ziek. Ze is uitgeput door onze consumptiemaatschappij. Meer en meer mensen, mensen zoals jij, hebben meer en meer behoeften! En veel conflicten in de wereld zijn een gevolg van een strijd om grondstoffen.

Ariella: Hé jongens, rustig aan. Je hebt gelijk, maar wees niet zo hard voor Lindsay. Klimaatverandering is niet alleen haar schuld. Wil je weten wie we echt de schuld moeten geven voor dit alles? Het is vooral de schuld van christenen! Christenen zoals jullie, Michael en Sarah. Christenen geloven dat ze over de aarde kunnen heersen, zoals in het boek Genesis van het Oude Testament staat.

Sarah: Wat? Dat is niet waar!

Ariella: Het is wel waar! Christenen geloven dat de mens als enige schepsel op aarde is gemaakt naar het beeld van God. Zij geloven dat God Zijn Schepping, de aarde, aan hen heeft gegeven. Omdat de mens het enige schepsel is dat gemaakt is naar het beeld van God, denken christenen dat ze de aarde bezitten! En door hun consumptiegedrag, moeten wij nu leven met gevolgen als conflicten tussen volkeren, naties en continenten.

Michael: Wat?

Michael en Sarah zien er verward uit. Ze weten niet hoe ze moeten reageren.

Lindsay (lachend): Dus, we zijn het eens dat ik mijn online bestellingen niet annuleer. Ik ben niet degene die schuld treft, haha!

Ariella: Weet je wat? We zouden meer moeten doen voor het milieu. Het zou ook veel conflicten in de wereld kunnen stoppen. Het is tijd voor actie!

2. ARIELLA'S THUIS (na school)

Vervolgens zien we Ariella naar huis gaan/thuis kijken naar een klimaatmars op TV. Hier zie je ook een citaat op een bord van de demonstranten: 'Climate change? Blame Christianity!' Ariella is geïnspireerd door dit protest op TV en ze bereidt zich voor om mee te doen aan een protest door borden en T-shirts te maken (slogan op het T-shirt: 'Climate Justice Now!').

3. VOLGENDE DAG: KAMPEERTRIP

De volgende ochtend zien we de leerlingen vertrekken op kampeertrip met school. Ariella draagt het T-shirt dat ze heeft gemaakt. De leerlingen stappen de bus op en komen vervolgens aan op een plek die lijkt op een bos/kampeersplaats. Ze zetten hun tenten op.

Lindsay (plagerig): Sarah, wat vind je van mijn nieuw kledingje? Staat het mij niet geweldig?

Sarah (een beetje gefrustreerd): Ja, ik hoop vooral dat je nieuwe jurk deze kampeertrip zal overleven. Je weet toch dat we een lange wandeling gaan maken, hé?

We zien de leerlingen een wandeling maken in het bos. Plotseling komen ze aan bij een boomhut waar twee personen zitten die op Adam en Eva lijken. Ze heten de leerlingen welkom.

'Adam': Dag jonge vrienden! Welkom in onze Tuin van Eden, wat brengt jullie hier?

Michael: Hallo! Bedankt om ons te verwelkomen. We zijn op een kampeertrip en blijven hier nog wat langer, we gaan vandaag wandelen.

Ariella: Hoi! Wonen jullie hier echt in het midden van de natuur?! Zo rustig en vredig!

'Eva': Dank je wel. We wonen hier echt graag. We zijn blij met alles wat de natuur ons geeft. We leven in perfecte harmonie met de natuur. En meer nog, we hebben respect voor de natuur om ons heen. We laten de bomen leven en groeien zonder ze aan te raken, zoals ons is opgedragen.

'Adam' (wijzend naar Ariella's T-shirt): En ik zie dat jij ook geïnteresseerd bent in het zorg dragen voor de aarde?

Ariella: Ja, dat ben ik zeker! Eigenlijk hadden we het er gisteren nog over, dat het klimaat meer aandacht verdient! En ook dat de schuldigen hun verantwoordelijkheid moeten nemen, zoals christenen bijvoorbeeld!

'Adam': Zou je me kunnen uitleggen wat je precies bedoelt?

Michael: Ja, we hadden het hier al over. Is het waar dat christenen verantwoordelijk zijn voor de vernietiging van de natuur en het klimaat? En de oorzaak zijn van een wereldwijd conflict over natuurlijke hulpbronnen?

Ariella: Ja, is dit waar? Want ik heb gelezen dat het boek Genesis in de Bijbel zegt dat de mens een speciale rol moet spelen op aarde, omdat mensen **geschapen zijn naar het beeld van God**. Hierdoor geloven christenen dat zij over de aarde kunnen heersen, en dit heeft geleid tot de huidige ecologische problemen!

Michael en Sarah zien er verward en triest uit.

Michael: Wat betekent dat? Geschapen zijn naar het beeld van God? En wat heeft dit te maken met de menselijke verantwoordelijkheid tegenover de aarde?

Sarah: Is de christelijke traditie echt de grote schuldige voor de huidige klimaatcrisis en alle bijhorende conflicten?

'Adam': Oké, laten we een einde maken aan al deze verwarring en laten we de feiten even op een rijtje zetten, zullen we?

De kinderen knikken instemmend.

'Adam': Eerst en vooral geloven christenen dat God de wereld heeft geschapen.

'Eva': Een belangrijk aspect van het christelijke geloof is dat alle mensen geschapen zijn naar het beeld van God. Dit kan inderdaad gelezen worden in Genesis, het eerste boek van het Oude Testament. Maar geschapen zijn naar het beeld van God wil niet zeggen dat christenen geloven dat mensen zomaar mogen heersen over de aarde en haar kunnen uitbuiten!

'Adam': Het tegenovergestelde is waar: geschapen zijn naar het beeld van God houdt een **grote verantwoordelijkheid** in. De aarde is niet zomaar het bezit van mensen, het is een geschenk van God.

Michael: Dus... We zijn allemaal verantwoordelijk om zorg te dragen voor de aarde?

'Adam': Dat klopt, Michael.

'Eva': Even voor alle duidelijkheid: de wereld is op geen enkele manier het bezit van de mens. Het is precies andersom, want in de christelijke traditie geloven we dat **alle mensen verantwoordelijk zijn om goed voor de**

aarde te zorgen, en voor elkaar!

4. BIJ LINDSY THUIS

We zien de vier vrienden in Lindsay's huis (woonkamer). Ze ruimen alle pakketten op, sommige spullen gaan naar hulporganisaties, sommige kleren gaan naar Lindsay's kast. Lindsay zelf is op haar smartphone haar volgende bestellingen aan het annuleren.

Ariella: oké, sorry voor alles wat ik heb gezegd. Ik begrijp wel dat we allemaal voor de aarde moeten zorgen, we mogen niet zomaar met de vinger wijzen naar één persoon of groep.

Michael: Maak je maar geen zorgen! Het is allemaal in orde! Het was een interessante en leuke kampeertrip!

Lindsay: Kijk, ik heb drie bestellingen geannuleerd. [Ze ziet een rood kledingstuk op haar smartphone.] Oh, maar ik heb dit rood kledingstuk echt nodig, dus ik ga het bestellen!

Sarah (laat drie verschillende rode kledingstukken zien uit Lindsay's kleerkast): Weet je het zeker? Het lijkt me dat je al heel veel rode kledingstukken in je kast hebt hangen (Sarah knipoogt naar Lindsay).

Lindsay: Hmmm, jij wint! (Ze annuleert de bestelling van het rode kledingstuk). Maar hé, kijk! Deze broek is echt wel mooi!

Sarah, Michael en Ariella beginnen te lachen.

3.8 BIBLIOGRAFIE

Hoofdstuk 1: 'Werkt klimaatverandering sociale ongelijkheid en polarisatie in de hand?'

BELGISCH OBSERVATORIUM MAATSCHAPPELIJKE ONGELIJKHEID, *Het milieu als bron van ongelijkheid? Armoede en sociaal de-engagement in de stad*, <https://ongelijkheid.be/Het-milieu-als-bron-van?lang=fr> (toegang 22.10.2020).

C. BENNETT, *Failure to act on climate change means an even bigger refugee crisis*, in *The Guardian*, 07.09.2015.

MILIEUDEFENSIE VOOR VERANDERAARS, *Hoe klimaatverandering bijdraagt aan de vluchtelingencrisis*, <https://milieudefensie.nl/actueel/hoe-klimaatverandering-bijdraagt-aan-de-vluchtelingencrisis> (toegang 22.10.2020).

THOMAS, *Dossiers. Vredesweek 2009*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/vredesweek-2009/> (toegang 22.10.2020).

VREDE.BE, *De link tussen klimaatverandering, conflict en vluchtelingen*, <https://www.vrede.be/nieuws/de-link-tussen-klimaatverandering-conflict-en-vluchtelingen> (toegang 22.10.2020).

Youcat: jongerencatechismus van de Katholieke Kerk, Tielt, Lannoo, 2011, p. 139.

Hoofdstuk 2: 'Scheppingsgeloof en ecologie'

- C. BRABANT, *Een Post-Kritische Scheppingsspiritualiteit. Van een onkritische kijk naar een tweede naïviteit*, in J. HAERS & M. SERVAAS (ed.), *Wanneer de schepping kreunt in barensweën. Hedendaagse reflecties over Schepping*, Antwerpen, Halewijn, 2008, p. 55-56.
- C. BEED & C. BEED, *Peter Singer's Interpretation of Christian Biblical Environmental Ethics*, in *Worldviews 2* (1998) 53-68.
- D. POLLEFEYT & J. HENDRICKX, *Letter en Geest. Christelijke ingrediënten voor actueel godsdienstonderwijs. Deel 3*, Brussel, Licap, Halewijn, 2020, p. 92, p. 130, p. 182, p. 186, p. 317-318.
- D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 2. Handleiding leerkracht*, Mechelen, Plantyn, 2016, p. 14-43.
- D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 2. Handboek leerling*, Mechelen, Plantyn, 2016, p. 7-32.
- D. POLLEFEYT (ed.), *Caleidoscoop 2. Werkboek leerling*, Mechelen, Plantyn, 2016, p. 1-26.
- D. POLLEFEYT, *Holocaust and nature*, Wien, LIT, 2013.
- D. POLLEFEYT, *The Bible in the Ecological Debate: Obstacle or Guide?*, in D. POLLEFEYT (ed.), *Holocaust and nature*, Wien, LIT, 2013, p. 115-125.
- E. ROOZE, *Schepping is bevrijding. Verrassende ecologie in de Bijbel*, Antwerpen, Halewijn, 2009.
- E. VAN STICHEL, *Fair Trade of Bio? Plichten tegenover huidige en toekomstige generaties*, in J. HAERS & M. SERVAAS (ed.), *Wanneer de schepping kreunt in barensweën. Hedendaagse reflecties over Schepping*, Antwerpen, Halewijn, 2008, p. 89.
- E. VAN WOLDE, *Verhalen over het begin. Genesis 1-11 en andere scheppingsverhalen*, Baarn, Uitgeverij Ten Have, 1995, p. 41-42.
- G. DANNEELS, *De mens in zijn tuin. Over ecologie en schepping*, Mechelen, Persdienst aartsbisdom Mechelen, 2008.
- H. AUSLOOS & B. LEMMELIJN, *De bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven, Acco, 2005, p. 99-114.
- H. DEBEL & P. KEVERS (ed.), *Terug naar waar het begon. Het boek Genesis herlezen*, Leuven, VBS, Acco, 2017.
- J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Uitverij Lannoo NV/Uitverij Van In, 2006, p. 82-83.
- J. DE TAVERNIER & M. VERVENNE (ed.), *De mens: hoeder of verrader van de schepping?*, Leuven, Acco, 1990, p. 31-32, p. 60-61.
- J. HAERS & M. SERVAAS (ed.), *Wanneer de schepping kreunt in barensweën. Hedendaagse reflecties over Schepping*, Antwerpen, Halewijn, 2008.
- JUNIOR COLLEGE THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN, *Jaargang 2, Module 2: Is de wereld om zeep? Schepping, religie en crisis*, https://www.kuleuven.be/onderwijs/juniorcollege/geesteswetenschappen/copy_of_themas#crisis (toegang 26.10.2020).

KATHOLIEKE DIALOOGSCHOOL, *Youth for Climate*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/youth-for-climate/> (toegang 05.10.2020).

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Genesis 1, 26-29*.

L. JR. WHITE, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, in *Science* 155 (1967) 1203-1207.

M. VERVENNE, *Mens, kosmos en aarde. Een exegetische reflectie over Genesis 1-3*, in J. DE TARVERNIER & M. VERVENNE (ed.), *De mens. Verrader of hoeder van de schepping?*, Leuven, Acco, 1991, p. 27-62.

P. SCHOTSMANS & B. HANSEN, *Menselijke stamcellen. Belofte van eeuwig leven?*, in *Tijdschrift voor Theologie* (2003) 133-148.

R. BURGGRAEVE, *De bijbel geeft te denken. Schepping, milieu, lijden, roeping, Gods passie en de ander, vergeving, bevrijding van de ethiek, in gesprek met Levinas*, Leuven, Acco, 1991, p. 45-48.

R. BURGGRAEVE, *Eigen-wijze liefde. Fragmenten van Bijbels denken*, Leuven, Acco, 2000, p. 55-57.

THOMAS, *Aardewerk. Zorg voor de schepping*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/aardewerk/> (toegang 02.10.2020).

THOMAS, *Abel. Laudato Si'*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-laudato-si/> (toegang 02.10.2020).

THOMAS, *Abel. Recontextualisering*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-recontextualisering/> (toegang 02.10.2020).

THOMAS, *Abel. Schepping, verwondering, verbondenheid*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-schepping-verwondering-verbondenheid/> (toegang 02.10.2020).

THOMAS, *De Schepping (Genesis 1,1-2,4a), verwondering, verbondenheid*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/bijbelfiche-de-schepping/> (toegang 02.10.2020).

THOMAS, *In de Kijker. De tuin van heden, een kosmos van vervuiling of vervulling?*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/tuin-van-heden/> (toegang 02.10.2020).

THOMAS, *In de Kijker. Wanneer de Schepping kreunt in barensweën*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/schepping/> (toegang 02.10.2020).

UITGEVERIJ AVERBODE, *Spirit@school 5e jaar. Tussen hemel en aarde*, Averbode, Uitgeverij Altiora Averbode, 2012.

VATICAN, *Encyclical letter Laudato Si' of the Holy Father Francis on our Care for our Common Home*, http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (toegang 18.09.2020).

WIKIPEDIA, *De schepping van Abraham*, https://nl.wikipedia.org/wiki/De_schepping_van_Adam (toegang 22.10.2020).

Hoofdstuk 3: 'Laudato Si': de zorg voor ons gemeenschappelijk huis'

BROEDERLIJK DELEN, *Laudato Si'*, <https://www.broederlijkdelen.be/nl/laudato-si> (toegang 18.09.2020).

D. POLLEFEYT & J. HENDRICKX, *Letter & Geest. Christelijke ingrediënten voor actueel godsdienstonderwijs. Deel III: Derde graad secundair onderwijs*, Brussel, Halewijn, 2020.

J. DE TAVERNIER, *Laudato si'. De ecologie van paus Franciscus*, in *Tijdschrift voor Theologie* 56 (2016), 2018-243.

JUNIOR COLLEGE THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN, *Jaargang 2, Module 2: Is de wereld om zeep? Schepping, religie en crisis*, https://www.kuleuven.be/onderwijs/juniorcollege/geesteswetenschappen/copy_of_themas#crisis (toegang 26.10.2020).

KERKNET, *10 tips om te leven volgens 'Laudato Si'*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/10-tips-om-te-leven-volgens-laudato-si> (toegang 18.09.2020).

KERKNET, *Ontdek de krachtlijnen van de groene encycliek*, <https://www.kerknet.be/redactie/artikel/ontdek-de-krachtlijnen-van-de-groene-encycliek> (toegang 18.09.2020).

LIVELAUDATOSI, *10 ways to live more simply*, <https://livelaudatosi.org/10-ways-live-simply/> (toegang 18.09.2020).

P.-J. BOGAERT, *Aan alle mensen van goede wil*, in *De Morgen*, 21 januari 2006.

RKDOCUMENTEN, *Laudato si' – Tweede Encycliek van Paus Franciscus*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=650&dos=427> (toegang 18.09.2020).

POPE FRANCIS, *Laudato Si'*, <https://laudatosi.com/watch> (toegang 18.09.2020).

THOMAS, *Laudato Si (Theologische achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/laudato-si/> (toegang 18.09.2020).

VATICAN, *Encyclical letter Laudato Si' of the Holy Father Francis on our Care for our Common Home*, http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (toegang 18.09.2020).

YOUTUBE, *2020.03.2020 Pope Francis invites the Church to celebrate Laudato Si' Week*, https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=Ji1YpDcHncY&feature=emb_title (toegang 18.09.2020).

YOUTUBE, *Laudato Si' animation | CAFOD*, <https://www.youtube.com/watch?v=o3Lz7dmn1eM&t=1s> (toegang 18.09.2020).

YOUTUBE, *Laudato Si' animation for children | CAFOD*, <https://www.youtube.com/watch?v=KOgF2Kgel6k&t> (toegang 18.09.2020).

YOUTUBE, *Top 10 Things You Need to Know about Pope Francis' Laudato Si'*, https://www.youtube.com/watch?time_continue=25&v=a_lqFTYLc_4&feature=emb_title (toegang 18.09.2020).

4

WANNEER DE ONTMOETING EEN
CONFLICT WORDT: RECHTVAARDIGE
OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE

RECHTVAARDIGE OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE

4.1 INLEIDING

4.1.1 STRUCTUUR VAN DE HANDLEIDING

Deze handleiding voor de leerkracht is een didactisch pakket waarin het volgende thema wordt uitgewerkt: 'Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede'. Dit pakket is ontwikkeld voor de leeftijdsgroep van 12- tot 18-jarigen en biedt de leerkracht of begeleider van een leergroep de kans om op het niveau van de eigen klasgroep dit thema uit te werken.

In deze handleiding kan de leerkracht rond verschillende onderwerpen werken die aansluiten bij het overkoepelende thema 'Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede'. Aan de hand van impulsen en didactische suggesties is het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven dit thema te benaderen. Impulsen zijn elementen die de leerkracht in de klas kan binnenbrengen om het gesprek op gang te brengen. Deze handleiding bevat een diversiteit aan impulsen met verschillende moeilijkheidsgraden. Deze impulsen hebben als doel om bij te dragen tot het leerproces en bestaan in verschillende vormen. Het is niet de bedoeling om alle impulsen te gebruiken. De leerkracht kan de meest passende impulsen selecteren op basis van (de beginsituatie in) zijn leergroep. De didactische suggesties zijn concrete voorstellen om met de impulsen aan de slag te gaan en zijn gericht op levensbeschouwelijke reflectie en communicatie. Dit zorgt ervoor dat de leerkracht op een gevarieerde manier de verschillende impulsen, die aansluiten bij de eigen leergroep, kan benaderen.

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. De basisleerstof komt standaard aan bod in de handleiding voor de leerlingen en neemt één lesuur in beslag. De leerkracht heeft daarnaast zelf de keuze om de kennis van de leerlingen te verdiepen aan de hand van de extra hoofdstukken met bijhorende impulsen en didactische suggesties, die in deze handleiding worden aangereikt.

Achtereenvolgens komen de volgende hoofdstukken aan bod in deze handleiding:

- In het eerste hoofdstuk wordt de theorie van de rechtvaardige oorlog voorgesteld en verklaard. De leerlingen maken kennis met de ontstaansgeschiedenis, de inhoud, betekenis en het perspectief op deze theorie vandaag de dag (in de Katholieke Kerk). Dit hoofdstuk behoort tot de basisleerstof voor de leerlingen.
- Het tweede hoofdstuk behoort tot de verdiepingsleerstof. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van enkele Bijbelpassages nagegaan of het beeld van Jezus als radicale pacifist wel juist is. Hoe stond Jezus ten opzichte van geweldloosheid?
- Het derde hoofdstuk toont enkele belangrijke ontwikkelingen in verband met het rechtvaardige oorlogsdenken doorheen de 20ste en 21ste eeuw en belicht kort hoe de Katholieke Kerk zich vanaf de 20ste eeuw tot vandaag heeft gepositioneerd tegenover de theorie van de rechtvaardige oorlog. Dit hoofdstuk behoort tot de verdiepingsleerstof.
- Het vierde en laatste hoofdstuk, dat ook tot de verdiepingsleerstof behoort, focust op een nieuw denkkader: 'een rechtvaardige vrede'.

Afsluitend bevat deze handleiding een woordenlijst waarbij alle moeilijke begrippen kort en bondig worden verklaard op het niveau van de leerling. Daarna volgt een bibliografie per hoofdstuk.

4.1.2 INHOUD VAN DE HANDLEIDING

Dit didactisch pakket behandelt het thema 'Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlogen rechtvaardige vrede'. Deze handleiding vertrekt vanuit de 'theorie van de rechtvaardige oorlog'. De leerlingen maken kennis met de ontstaansgeschiedenis, de inhoud, betekenis en het perspectief op deze theorie vandaag de dag (in de Katholieke Kerk). Het biedt de kans om samen met de leergroep na te denken over ontmoeting, conflict, oorlog en vrede.

Het vertrekpunt van deze handleiding is een beeldfragment waarin een mogelijke reële situatieschets uit het dagelijks leven van de leerlingen wordt aangebracht. Het beeldfragment is een algemene introductie van het thema 'rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede' voor de leergroep, van daaruit kan de leerkracht vertrekken om dit thema vervolgens verder uit te werken met één of meerdere impulsen en didactische suggesties uit deze handleiding.

4.2 RECHTVAARDIGE OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE: BEELDFRAGMENT

4.2.1 SCENARIO

Het beeldfragment toont een groep vrienden die samen een videogame spelen. Hoewel iedereen in het spel is ondergedompeld, lijkt Pieter-Jan zich niet te vermaken. Hij heeft zelfs kritiek op het spel: is het niet te gewelddadig en zorgt het er niet voor dat geweld wordt genormaliseerd? Het komt tot een discussie. Pieter-Jan wordt verweten dat hij als christen te snel over anderen oordeelt, ondanks de gewelddadige geschiedenis van het christendom. Hij is verbaasd: zijn christenen dan geen pacifisten? Gedreven door nieuwsgierigheid, gaan de vrienden op zoek naar hoe de Katholieke Kerk en de christelijke traditie zich verhouden ten opzichte van geweld en oorlog. De vrienden ontdekken de theorie van de rechtvaardige oorlog en de betekenis ervan.

Figuur 4.1
Het beeldfragment

Na het bekijken van het beeldfragment kan de leerkracht aan de slag gaan met één of meerdere impulsen van dit didactisch pakket die aansluiten bij het niveau van de eigen leergroep.

4.2.2 QUIZ: OPLOSSINGEN

In het beeldfragment komen enkele vragen aan bod die focussen op het verloop en de afsluitende boodschap van het verhaal. Aan de hand van deze vragen worden de leerlingen gestimuleerd om te reflecteren over de inhoud en de betekenis van de theorie van de rechtvaardige oorlog. Na het bekijken van het beeldfragment kunnen deze vragen ook klassikaal besproken worden.

In het beeldfragment ontdekt de groep vrienden de theorie van de rechtvaardige oorlog en de zes bijhorende voorwaarden. Het beeldfragment wordt automatisch stopgezet. De leerlingen krijgen vragen over de zes voorwaarden die horen bij de theorie van de rechtvaardige oorlog. Meer informatie over deze voorwaarden kan u terugvinden in het volgende hoofdstuk.

Vraag 1a: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'rechtvaardige zaak'. Wat betekent dit?

- ☒ Geweld kan alleen worden gebruikt om onrecht te bestrijden.
- ☐ Er zijn verschillende oorzaken waarvoor geweld kan worden gebruikt: om onrecht te bestrijden, om nationaal grondgebied uit te breiden of om de vijand een stap voor te zijn.

Oorlog mag alleen gevoerd worden om een rechtvaardige reden, en niet uit eigenbelang. Oorlog en geweld kunnen alleen worden gebruikt als een reactie op onrechtvaardigheid, bijvoorbeeld wanneer een land zich verdedigt tegen de onrechtmatige aanval van een ander land.

Vraag 1b: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'eerlijke bedoeling'. Wat betekent dit?

- ☒ Wanneer mensenrechten worden geschonden, is het legitiem om met geweld in te grijpen.
- ☐ Het is legitiem om een ander land binnen te vallen om de natuurlijke hulpbronnen die nodig zijn om de eigen economie te redden, veilig te stellen.

De bedoeling achter de oorlog moet juist en eerlijk zijn. Het moet gericht zijn op een eerlijk en juist doel: het herstel van de vrede. Men mag bijvoorbeeld niet ten oorlog gaan om de eigen economie te redden, of om een nieuw stuk land te veroveren.

Vraag 1c: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'volstrekt laatste middel'. Wat betekent dit?

- ☐ Wanneer dialoog te veel tijd en energie kost voor landen om een conflict op te lossen, is het legitiem om onmiddellijk een oorlog te beginnen.
- ☒ Geweld moet worden vermeden, het kan alleen worden gebruikt als alle vreedzame alternatieven geprobeerd en uitgeput zijn.

Geweld en oorlog moeten zoveel als mogelijk vermeden worden. Oorlog kan alleen een laatste redmiddel zijn. Pas als alle mogelijkheden om vrede te bereiken niet gewerkt hebben (bijvoorbeeld de twee partijen die in gesprek zijn geweest), kan men een oorlog beginnen.

Vraag 1d: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'redelijke kans op slagen'. Wat betekent dit?

- ☒ Men kan alleen oorlog voeren als er een redelijke kans op succes is.
- ☐ Zelfs als het onmogelijk lijkt om dit onrecht te bestrijden, moet men ten oorlog gaan om het kwaad met alle middelen te bestrijden.

Als men ten oorlog wilt trekken, moet er een redelijke kans op slagen zijn om het doel, vrede, te bereiken. Soldaten, maar ook burgers, mogen niet onnodig lijden en sterven.

Vraag 1e: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'evenredigheid'. Wat betekent dit?

- ☒ De gebruikte middelen moeten in redelijke verhouding staan tot het geweld van de agressor en mogen nooit verder gaan dan wat nodig is om de overwinning te behalen.
- ☐ Wanneer de mensenrechten zijn geschonden, wordt elke vorm van geweld gelegitimeerd voor de bestrijding van dit onrecht.

De mate van geweld mag niet groter zijn dan het kwaad dat bestreden moet worden. De gebruikte middelen moeten in verhouding staan tot het doel dat de oorlog nastreeft.

Vraag 1f: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'bevoegd gezag'. Wat betekent dit?

- ☒ Oorlog kan alleen worden verklaard door wettige autoriteiten die belast zijn met de verantwoordelijkheid voor de bescherming van het algemeen belang van de samenleving.
- ☐ Als een groep mensen wordt aangevallen, is het voor iedereen mogelijk om rechtmatig de oorlog te verklaren.

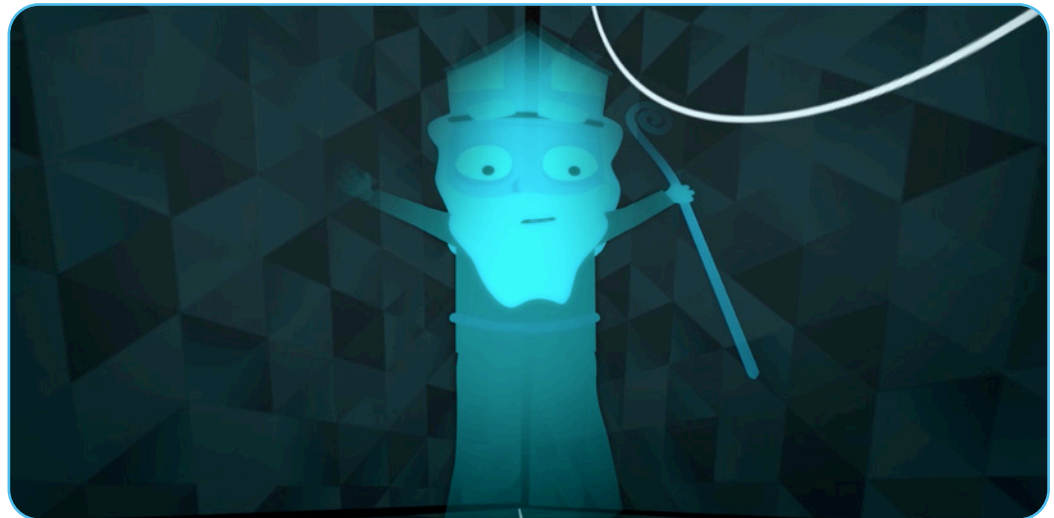
Oorlog mag alleen worden aangegaan en gevoerd door een wettige autoriteit: een erkende regering, het politiek gezag van een gemeenschap.

Op het einde van het beeldfragment wordt de betekenis van de theorie van de rechtvaardige oorlog duidelijk. De leerlingen krijgen de volgende vraag hierover:

Vraag 2: Hoe kan de theorie van de 'rechtvaardige oorlog' begrepen worden in de katholieke traditie?

- ☐ Het is een theorie die elk gebruik van geweld veroordeelt.
- ☐ Het gebruik van geweld en het aangaan van oorlog om het katholieke geloof te verspreiden en te beschermen wordt door deze theorie gerechtvaardigd.
- ☒ Deze theorie is niet bedoeld om geweld zomaar goed te keuren. Het is een manier om eerst te zoeken naar vreedzame oplossingen in een conflict en het gebruik van geweld en oorlog te vermijden.

De theorie van de rechtvaardige oorlog omschrijft welbepaalde voorwaarden voor het aangaan van een gewapend conflict en voor het rechtvaardigen van het gebruik van geweld, om het gebruik van geweld zo lang mogelijk uit te stellen en eerst naar andere vreedzame oplossingen te zoeken. Deze theorie is uitgevonden om het gebruik van geweld en oorlog te vermijden.

Figuur 4.2
Het beeldfragment

4.3 DE THEORIE VAN DE RECHTVAARDIGE OORLOG

4.3.1 INLEIDING

De theorie van de rechtvaardige oorlog dient gekaderd te worden in de bredere context van het debat over het (legitiem) gebruik van geweld. Het debat over 'oorlog en vrede' is universeel en van alle tijden. Het doet nadenken over de grenzen van het toelaatbare en kent ook in de katholieke traditie een lange geschiedenis van reflectie.

Er bestaan verschillende posities die men kan innemen met betrekking tot geweld. In deze module bespreken we drie grote stromingen binnen de geschiedenis van de Katholieke Kerk: de houding van een radicaal pacifisme, de idee van de 'heilige oorlog' en het 'prudentieel pacifisme'. Enerzijds bestaat een **radicaal pacifisme** waarbij oorlog nooit wordt getolereerd, aan de andere kant is er ook de idee van een **'heilige oorlog'** waarbij het gebruik van geweld in het kader van bepaalde doeleinden wel wordt aanvaard. Daarnaast is er ook het prudentieel pacifisme, een tussenpositie waarbij het gebruik van geweld op basis van bepaalde voorwaarden mogelijk is. Hoe deze tussenpositie wordt afgelijnd, verschilt naargelang context, plaats en tijd. Een welbekende tussenpositie te midden van een radicaal pacifisme en een idee van 'heilige oorlog', is de theorie van de rechtvaardige oorlog. De theorie van de **rechtvaardige oorlog** wordt op die manier vaak voorgesteld als een tussenweg tussen de positie van een radicaal pacifisme en de heilige oorlogstraditie.

Figuur 4.3

4.3.2 RADICAAL PACIFISME EN DE HEILIGE OORLOGSTRADITIE

Pacifisme is een houding waarbij wapengeweld als middel om conflicten (tussen staten) op te lossen, wordt afgewezen.

In de katholieke traditie is het **radicaal pacifisme** ontstaan vanuit de inspiratie van Jezus Christus. De radicaliteit van Jezus en het evangelie, de keuze voor een vredevolle, pacifistische levensstijl, leidden bij het ontstaan van de eerste Kerk tot een duidelijke houding. Op basis van het 'evangelie van de vrede', met onder andere de Bergrede, weigerde men elk gebruik van geweld. Politieke machtsvorming werd afgewezen door de eerste christenen. Het was bijvoorbeeld verboden om deel te nemen aan militaire dienst, en zelfs politie- en rechterlijke taken werden afgewezen omdat men principieel de doodstraf, vormen van marteling en lijfstraffen weigerde.

Enkele kanttekeningen bij de houding van het radicaal pacifisme:

- Vooral het Oude Testament, maar ook het Nieuwe Testament kent verschillende passages waarbij geweld en oorlog in de naam van God lijkt verheerlijkt te worden. In het Oude Testament wordt bijvoorbeeld de verovering van het Beloofde Land in naam van God als legitiem beschouwd. Ook andere oorlogen in naam van God en oorlogshelden lijken verheerlijkt te worden (Jozua, David, Judith, Esther). In het Nieuwe Testament zijn de militaire metaforen van Paulus opmerkelijk. Het veelvuldig gebruik van deze metaforen geeft aan dat dit meer was dan een literair genre. Hoe dient een radicaal pacifistische houding van een christelijke gelovige deze passages te interpreteren?
- Het radicaal pacifisme kan, ook vandaag nog, de volgende bedenkingen oproepen bij christelijke en katholieke gelovigen: is de houding van het radicaal pacifisme in elke situatie wenselijk? Moet men zichzelf 'laten slaan' als christen? Dient elke vorm van geweld te worden toegelaten, moet onrechtvaardigheid niet bestreden worden? Moet een land passief blijven en lijdzaam toezien als het (onrechtmatig) wordt aangevallen?

De eerste christenen streefden dus naar een radicaal pacifistische houding naar het voorbeeld van Jezus Christus. Het radicaal pacifisme van Jezus moet echter wel gerelativeerd worden, in de Bijbel zijn zo ook enkele passages te vinden waarbij Jezus niet steeds deze radicale pacifistische houding belichaamde, bijvoorbeeld het verhaal van de 'Tempelreiniging'.

Voor de eerste christenen was het aannemen van een radicaal pacifistische houding geen evidentie. Sommige christenen verlieten het leger na hun bekering tot het christendom, maar er waren ook bekeerlingen die wel hun post in het leger bleven uitoefenen. Ook onder kerkleiders werden hier al in de eerste eeuwen van het christendom verschillende meningen over gevormd. Enerzijds ging het gebruik van geweld in tegen een radicaal pacifisme, anderzijds werd het leger in de eerste eeuwen van het christendom ingezet om christenen te vervolgen. Of men werd van idolatrie verweten, doordat er in het leger kon worden geëist om aan de keizer te offeren.

Bij de groei van het christendom en de steeds hechter band tussen Kerk en Staat, vooral na keizer Constantijn de Grote en het edict van Milaan in 313, kreeg geweld steeds meer en meer een religieuze legitimatie. De tolerantie ten opzichte van christenen die bijvoorbeeld in dienst traden in het leger, werd steeds groter. Nadat keizer Theodosius in 392 het christendom tot de officiële staatsgodsdienst uitriep van het Romeinse Rijk, werd het voor christenen haast onmogelijk om zich afzijdig te houden van politiek en de daarbij horende conflicten.

In naam van de verdediging van de christelijke staat (met de barbaren die de grenzen van het Romeinse Rijk aanvielen) en de expansie van het christendom, werd een goddelijke strijd en oorlog aanvaard door kerkleiders. Een dienst aan de keizer en het rijk was niet meer tegenstrijdig met de dienstbaarheid aan God. Kortom, de heilige oorlogstraditie vond zijn ingang in het christendom in de vroege middeleeuwen en bereidde onder andere de kruistochten tussen 1096 en 1271 voor. Vanuit dit perspectief wordt het gebruik van geweld in het kader van bepaalde (religieuze) doeleinden wel aanvaard.

4.3.3 RECHTVAARDIGE OORLOG: ONTWIKKELING EN INHOUD

Het gebruik van geweld in de naam van God kwam aldus steeds meer naar de voorgrond binnen het christendom. Op die manier ontstond in de middeleeuwen de idee en aanvaarding van een 'rechtvaardige oorlog'. Een belangrijk theoloog in dit debat was **Augustinus van Hippo (354-430)**. In een context van een groeiend christendom dat de eigen grenzen diende te beschermen en zelfs uit te breiden, stippelde hij de eerste lijnen van 'een rechtvaardig oorlogsdenken' uit. Als een oorlog niet aan onderstaande principes voldeed, neergeschreven door Augustinus, werd men volgens hem geleid door haat en oorlogszucht en voerde men een niet te rechtvaardigen oorlog:

- ⇒ Een oorlog kon enkel gerechtvaardigd zijn als hij volstrekt onvermijdelijk was en er geen ander middel gevonden kon worden om de vrede te bewaren.
- ⇒ Een land dat weigerde restitutie te doen van iets dat op onrechtmatige wijze in zijn bezit gekomen was, kon rechtvaardig de oorlog verklaard worden.
- ⇒ Degene die een oorlog verklaarde, diende zich te gedragen als een magistraat die een oordeel velt en de schuldige straft.

Figuur 4.4
Oudste afbeelding van
Augustinus, Rome, 6e
eeuw
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.
org/wiki/File:Augustine_
Lateran.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Augustine_Lateran.jpg)

Een volgend belangrijk figuur in de ontwikkeling van het begrip 'rechtvaardige oorlog' was de theoloog **Thomas van Aquino (1225-1274)**, die leefde ten tijde van de kruistochten. Vanuit de principes van Augustinus schreef Thomas van Aquino enkele theologische conclusies in zijn bekendste werk *Summa Theologica* (1265).

- ⇒ Een oorlog diende verklaard te worden door de persoon in het desbetreffende land die het hoogste gezag droeg.
- ⇒ Degene aan wie de oorlog werd verklaard, moest dit verdiend hebben.
- ⇒ De oorlog moest verklaard worden op basis van een zuivere intentie: het goede laten zegevieren over het kwade.

Thomas van Aquino stelde aldus dat het gebruik van geweld niet onverenigbaar was met het evangelie en de eis van naastenliefde. Hierbij omschreef hij de voorwaarden voor het aangaan van een conflict en het aanwenden van geweld ('*ius ad bellum*') alsook de voorwaarden aan het geweldgebruik zelf, het gedrag tijdens oorlogsvoering ('*ius in bello*').

Figuur 4.5
Thomas van Aquino;
altaarstuk van Carlo
Crivelli
Beeld: Wikipedia

In de loop van de geschiedenis werden deze principes **verder uitgewerkt en ontwikkeld door verschillende commentatoren, theologen en filosofen** (zoals onder andere Francisco de Vitoria, Franciscus Suarez, Hugo de Groot, enzovoort). De leer over de rechtvaardige oorlog beïnvloedde de ontwikkeling van het katholieke vredesdenken, en dit tot vandaag de dag. Filosofen koppelden de theorie van de rechtvaardige oorlog doorheen de geschiedenis ook los van het christelijke geloof en legde hiermee de basis voor het internationaal humanitair recht dat werd ontwikkeld in de 19e en 20ste eeuw.

Deze beknopte schets van de geschiedenis en de ontwikkeling van de theorie van de rechtvaardige oorlog maakt duidelijk dat dé theorie van de rechtvaardige oorlog niet bestaat. De idee van de rechtvaardige oorlog moet begrepen worden als een traditie doorheen de tijd waarbij, naargelang de context, antwoorden werden gegeven over het gebruik van geweld en oorlog. Discussies over de voorwaarden van 'een rechtvaardige oorlog', zijn van alle tijden.

In het algemeen worden vandaag de volgende voorwaarden gesteld voor het starten van een gewapend conflict binnen de theorie van de rechtvaardige oorlog ('ius ad bellum')¹:

1. Rechtvaardige zaak: de oorlog moet worden aangegaan op morele gronden, niet puur uit eigenbelang. Er dient een buitengewoon zwaarwegende reden aanwezig te zijn om een oorlog aan te gaan, een 'rechtvaardige zaak'. Bijvoorbeeld bij een genocide of uitroeiing van een volk door de eigen of een andere staat.

2. Eerlijke bedoeling: de intentie bij het voeren van een oorlog is van groot belang om er zeker van te zijn dat het een rechtvaardige zaak betreft. De intentie om de oorlog te voeren moet goed zijn, het moet gericht zijn op een ethisch doel en uiteindelijk op het herstel van de vrede. Is de rechtvaardige zaak waarover men spreekt om ten strijde te trekken het reële doel? Wordt de rechtvaardige zaak niet misbruikt om een ander doel te bereiken (bijvoorbeeld economische belangen of dominerende posities op geopolitiek vlak)?

3. Volstrekt laatste middel: geweld en oorlog dienen zoveel als mogelijk vermeden te worden. Pas wanneer alle alternatieven en andere vreedzame pogingen om tot vrede te komen zijn uitgeput, kan men overgaan tot oorlog. Eerst dient men alle niet-militaire middelen te hebben uitgeput (diplomatiek overleg, politieke druk, economische sancties, enzovoort). Hierbij moet echter ook worden opgepast in welke mate bijvoorbeeld een langdurig economische sanctie invloed heeft op een onschuldige bevolking. Echter blijft het van belang dat een oorlog enkel een volstrekt uitzonderlijk en laatste redmiddel kan zijn.

4. Redelijke kans op slagen: de kans op succes moet reëel zijn, het is ongeoorloofd om soldaten op missie te sturen voor een onbereikbaar doel. Een kort, krachtig en beperkt militair ingrijpen, zoals oorlog vaak wordt aangekondigd, escaleert maar al te vaak naar een langdurig gewapend conflict.

5. Evenredigheid: de kwalijke gevolgen van de oorlog mogen niet groter zijn dan het kwaad dat met de oorlog bestreden dient te worden. Hierbij moet men kijken naar het verlies van mensenlevens, materiële verwoesting, financiële kosten en niet-materiële nadelen, zowel op korte als lange termijn.

6. Bevoegd gezag: een militaire actie dient uit te gaan van een legitieme autoriteit, met name het politieke gezag dat in een samenleving instaat voor het algemeen welzijn. Een oorlog kan enkel door een erkende regering worden uitgeroepen. In onze tijd is ook de VN-Veiligheidsraad een belangrijk bevoegd orgaan om het internationaal recht te doen respecteren. Het bevoegde gezag moet formeel de oorlog verklaren.

---

¹ Meer informatie? Zie R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 268-271.

4.3.4 RECHTVAARDIGE OORLOG: BETEKENIS

Zoals reeds besproken, toont de geschiedenis van het christelijk denken over oorlog en vrede, naargelang de historische omstandigheden, een heen-en-weer beweging tussen een radicaal pacifisme, heilige oorlog en de theorie van de rechtvaardige oorlog.

De spanning tussen de rechtvaardige oorlog en het pacifisme, twee tradities met joods-christelijke wortels, is kenmerkend doorheen de tijd. Beide houdingen liggen echter in essentie dicht bij elkaar. Zowel het pacifisme als de theorie van de rechtvaardige oorlog hebben als uitgangspunt om **geweld vanuit een morele plicht te vermijden**. Het verschil tussen beide posities draait om het feit dat het pacifisme deze plicht als absoluut interpreteert en verdedigers van de rechtvaardige oorlog daarentegen geweld onder bepaalde voorwaarden wel als toelaatbaar beschouwen. Zo is het bijvoorbeeld niet toelaatbaar om een oorlog te starten wanneer er nog andere middelen mogelijk zijn om een probleem op te lossen, zoals reeds eerder besproken. **De theorie van de rechtvaardige oorlog verwijst hier uitdrukkelijk naar, zodat men nooit onnodig geweld gebruikt of een militaire interventie opstart.**

De traditie van de rechtvaardige oorlog vertrekt vanuit de radicaliteit van het evangelie en een geweldloze naastenliefde, en is geen relativering of afschaffing van deze radicaliteit van het evangelie. **De theorie geeft een overzicht van criteria om in concrete omstandigheden na te gaan of het gebruik van geweld en oorlog wel te rechtvaardigen valt. Het gaat dus, beter gezegd, over een 'te rechtvaardigen' oorlog in plaats van een 'rechtvaardige oorlog'.**

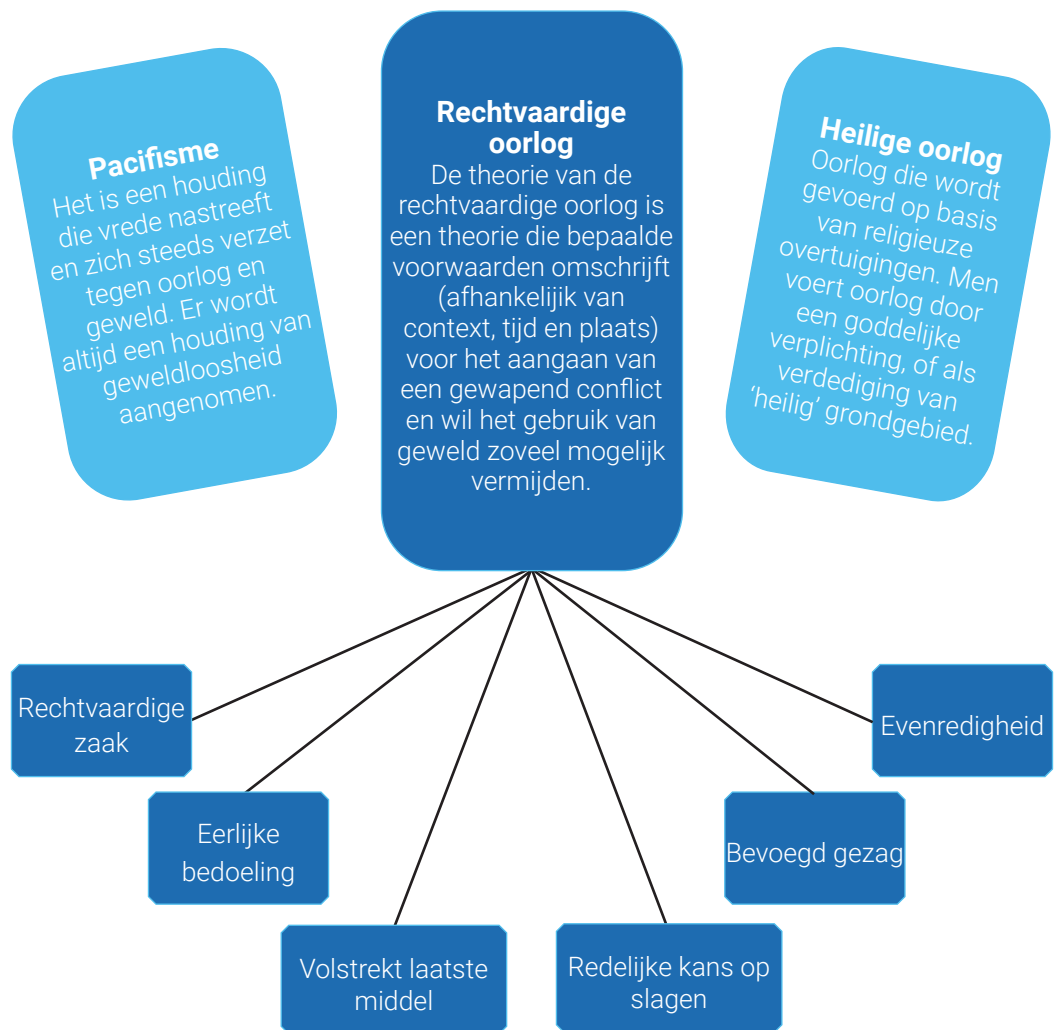
Oorlog, militaire interventie en geweld moeten een blijvende verontrustende gedachten zijn, maar ook het tegengaan van allerlei vormen van onrecht en onderdrukking maakt deel uit van het evangelisch radicalisme. **Christenen dienen niet enkel geweld en oorlog zoveel mogelijk te voorkomen, ook dient men op te komen voor de rechten, vrijheden en het welzijn van slachtoffers van agressie en onrecht** (zie verder, 'rechtvaardige vrede'). Telkens vanuit de inspiratie om conflicten geweldloos en rechtvaardig op te lossen. Het is zodoende **een theorie om oorlog en geweld zoveel mogelijk te voorkomen en in te dijken.**

Ethicus professor Roger Burggraeve (KU Leuven) heeft zich verdiept in de concrete betekenis van de traditie van de rechtvaardige oorlog, en vanuit welk perspectief deze theorie begrepen moet worden. De rechtvaardige oorlog wordt door de Kerk en ethici, zoals Roger Burggraeve, niet gezien als een manier om oorlog te legitimeren of te rechtvaardigen, maar als een theorie die gericht is op *"het invoeren van een bepaalde behoedzaamheid die de fatale ingreep van het geweld zoveel mogelijk voor zich uit poogt te schuiven. Het is dus een theorie die enerzijds zo lang mogelijk geweld en oorlog wil uitstellen maar anderzijds toch in een werkelijkheid gaat staan, waar mensen reëel het slachtoffer worden van het niet te tolereren kwaad."*²

---

² Zie: R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-274.

Samenvatting: in onderstaand schema vindt u een samenvatting van de belangrijkste concepten en begrippen uit dit hoofdstuk.

4.3.5 DIDACTISCHE SUGGESTIES

- Bij het bekijken van het beeldfragment maken de leerlingen aan de hand van enkele quizvragen kennis met de zes voorwaarden en de betekenis van de theorie van de rechtvaardige oorlog.
- De leerlingen maken kennis met de begrippen '(on)rechtvaardigheid', 'pacifisme' en 'heilige oorlog'. Kunnen ze deze begrippen in hun eigen woorden uitleggen en wat vinden ze van deze visies?
- De leerlingen lezen de theorie over de zes voorwaarden voor het aangaan van een rechtvaardige oorlog ('ius ad bellum'). Vervolgens lossen de leerlingen de volgende vragen op:
  - Zijn de leerlingen het eens met deze voorwaarden, welke voorwaarden zijn belangrijk volgens hen? Met welke voorwaarden zijn ze het niet eens, of vinden ze eerder overbodig? Zijn deze voorwaarden voor hen 'genoeg', of zouden ze zelf nog enkele aanvullingen maken?
- Aan de hand van een meerkeuzevraag denken de leerlingen na over de betekenis van de rechtvaardige oorlog. Daarna kunnen de leerlingen de uitleg doornemen.
  - Hoe kan de theorie van de 'rechtvaardige oorlog' begrepen worden in de katholieke traditie?
    - ☐ Het is een theorie die elk gebruik van geweld veroordeelt.
    - ☐ Het gebruik van geweld en het aangaan van oorlog om het katholieke geloof te verspreiden en te beschermen wordt door deze theorie gerechtvaardigd.
    - ☒ Deze theorie is niet bedoeld om geweld zomaar goed te keuren. Het is een manier om eerst te zoeken naar vreedzame oplossingen in een conflict en het gebruik van geweld en oorlog te vermijden.

- De leerlingen kiezen één stelling en beargumenteren waarom ze het wel of niet eens zijn met deze stelling. Mogelijke stellingen:
  - *"Oorlog is nooit gerechtvaardigd."*
  - *"Vrede kan alleen bestaan als er ook oorlog bestaat."*
  - *"Doe in een oorlog nooit iets wat achteraf de verzoening onmogelijk zal maken."*
  - *"Een wereld zonder geweld is niet realistisch."*
  - *"Geweld begint of stopt bij jezelf."*
  - *"Zelfs in tijden van vrede, is het voor een land belangrijk om te investeren in wapens."*
  - *"Je eigen leven wagen voor onbekenden in een vreemd land is zinloos."*
  - *"De theorie van de rechtvaardige oorlog laat het gebruik van geweld zomaar toe."*

VERDIEPING

Bijbelfragment

De leerlingen lezen onderstaand bijbelfragment (Lucas 6, 27-31) en bespreken de volgende vragen.

Jezus zei:

"Heb je vijanden lief en wees goed voor wie jou haat.

Zegen wie jou vervloekt en bid voor wie jou mishandelt.

Slaat iemand je op de wang, bied hem dan ook de andere aan.

Pakt iemand je jouw jas af, weiger hem dan ook je hemd niet.

Vraagt iemand je om iets, geef het.

Neemt iemand iets van je weg, vraag het niet terug.

Behandel de mensen zoals je wilt dat ze jou behandelen."

Bron: BIJBEL IN 1000 SECONDEN,
Vrede. Lucas 6, 27-31, http://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Vrede#Spreken_over_vrede
(toegang 18.06.2020).

- Duid in de tekst de verzen aan die je niet begrijpt.
- Wat treft jou in deze woorden van Jezus?
- Wat vind je wel of niet haalbaar?
- Geeft deze tekst volgens jou richtlijnen om tot vrede te komen?
- Wat zou je in deze tekst weglaten?
- Wat zou je aan deze woorden van Jezus willen toevoegen?
- Welke woorden van Jezus inspireren jou om mee aan vrede te werken? Zoek zelf ook enkele tips.

Actualiteit

De leerlingen gaan zelf op zoek naar actuele vormen van geweld en oorlogsvoering. Dit kan geweld van veraf zijn: bijvoorbeeld de oorlog in het Midden-Oosten, terroristische aanslagen, gewelddadige manifestaties in allerlei landen, enzovoort. Daarnaast kunnen ze ook zoeken naar geweld dichtbij: vormen van vandalisme, pestgedrag, zinloos geweld, dierenmishandeling, enzovoort. Zijn deze vormen van geweld even erg als oorlogsvoering? Kan je dit met elkaar vergelijken?

Het gevonden materiaal wordt besproken: wie is het slachtoffer? Waar speelt de situatie zich af? Wat is de oorsprong van het geweld? Op welke manier kan het conflict worden opgelost, of op welke manier probeert men het conflict op te lossen? Zijn er andere (vreedzame) oplossingen mogelijk? Gaat het over een 'rechtvaardige oorlog' (te bepalen aan de hand van de zes criteria)? Hoe moeilijk/gemakkelijk is het om dit te bepalen? Wat vinden de leerlingen 'rechtvaardig'?

Oorlog en vrede?

De volgende vragen kunnen in een klasgesprek besproken worden. De leerlingen beargumenteren hun antwoord.

- Help je de vrede door een geweer op te pakken?
- Wat is oorlog? Wat is vrede?
- Is vrede vanzelfsprekend? Is oorlog vanzelfsprekend?
- Betekent vrede dat iedereen kan doen en laten wat hij/zij wil?
- Als de één meer wapens heeft dan de ander, is die dan ook sterker?
- Als je belooft dat je je wapens niet gebruikt, kun je ze dan niet net zo goed wegdoen?
- Moet je altijd zorgen voor bescherming, ook als er vrede is?
- Is goed en kwaad voor iedereen hetzelfde?
- Is pesten een soort oorlog in het klein?

Figuur 4.6
Beeld: © Priscilla du
Preez | Unsplash

4.4 JEZUS: EEN RADICALE PACIFIST?

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

Pacifisme is een houding waarbij wapengeweld als middel om conflicten (tussen staten) op te lossen, wordt afgewezen. Een voorbeeld van absolute geweldloosheid en een houding van radicaal pacifisme is volgens vele christenen de figuur van Jezus Christus. Zowel in het verleden als vandaag wordt de figuur van Jezus vaak vereenzelvigd met de idee van een radicaal pacifistische houding. Toch kunnen we ons ook enkele vragen stellen bij dit idee van Jezus als radicaal pacifist. Zo zijn er ook talloze Bijbelpassages waaruit blijkt dat dit idee van Jezus als radicaal pacifist niet juist is en waarbij Jezus lijkt op te roepen tot geweld.

In dit hoofdstuk bekijken we enkele passages uit de Bijbel: enerzijds passages waarbij Jezus oproept tot geweldloosheid, en anderzijds enkele passages waarbij Jezus geen radicale geweldloosheid lijkt voor te staan. Hoe stond Jezus ten opzichte van geweldloosheid? Was zijn houding steeds radicaal pacifistisch? Werd hij nooit kwaad? Hoe moeten de Bijbelpassages waarin hij toch geweld lijkt te proclameren, gelezen, geïnterpreteerd en begrepen worden? Hoe kunnen we deze tegenstrijdige Bijbelpassages begrijpen?

4.4.1 KWAAD MET KWAAD VERGELDEN?

Doorheen het Nieuwe Testament zijn er verschillende passages terug te vinden waarin Jezus geweldloosheid proclameert. De meest bekende passage is wellicht het volgende fragment uit de Bergrede volgens het evangelie van Matteüs (Mt. 5, 38-42):

"[38] Gij hebt gehoord dat er gezegd is: Oog om oog, tand om tand.

[39] Maar Ik zeg u geen weerstand te bieden aan het onrecht, doch als iemand u op de rechterwang slaat, keer hem dan ook de andere toe. [40] En als iemand u voor het gerecht wil dagen en uw onderkleed afnemen, laat hem dan ook het bovenkleed. [41] En als iemand u vordert een mijl met hem te gaan, ga er dan twee met hem. [42] Geef aan wie u vraagt, en wend u niet af als iemand van u lenen wil."

Bron: KBS, Willibrordvertaling 1975. Matteüs 5, 38-42.

In dit Bijbelfragment wordt de boodschap van geweldloosheid duidelijk benadrukt. Het ideaal dat Jezus hier naar voren schuift, is een hoog ideaal. Moet deze tekst letterlijk geïnterpreteerd worden? Neen, een symbolische interpretatie is hier, zoals steeds bij de interpretatie van Bijbelteksten, van belang. De geweldloosheid van Jezus gaat uit van een **actieve geweldloosheid** die steeds de waardigheid van alle betrokkenen in een conflict erkent. Bij een actieve geweldloosheid ligt de focus niet op de vijand, maar op de strijd tegen het onrecht en dit in het licht van een constructieve oplossing. In lijn met Jezus' optreden streeft ook de Katholieke Kerk naar vrede. Veel christenen schuiven een rechtvaardige vrede steeds vaker naar voren. Meer informatie kan teruggevonden worden in het volgende hoofdstuk.

Een ander bekend fragment waarin Jezus geweldloosheid proclameert, kan eveneens worden teruggevonden in de Bergrede volgens het evangelie van Matteüs (Mt. 5, 43-45). De nadruk ligt hier op de naastenliefde. Jezus verlangt van zijn volgelingen dat zij op een concrete en realistische manier een naaste zijn voor mensen in nood. Ook in deze Bijbelvers kan de idee van de actieve geweldloosheid teruggevonden worden. De actieve geweldloosheid proclameert immers een houding van respect tegenover de vijand, de tegenstander: *"Heb je vijanden lief en bid voor wie je vervolgen."* In die mate dat deze zelfs uiteindelijk, als gevolg van een gewetensverandering, een medestander zou kunnen worden. Het kwade kan immers enkel overwonnen worden door het goede:

"[43] Gij hebt gehoord dat er gezegd is: Gij zult uw naaste beminnen en uw vijand haten.

[44] Maar ik zeg u: Bemint uw vijanden en bidt voor wie u vervolgen,
[45] opdat gij kinderen moogt worden van uw Vader in de hemel, die immers de zon laat opgaan over slechten en goeden en het laat regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen."

Bron: KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 5, 43-45.*

4.4.2 GEEN VREDE MAAR HET ZWAARD?

De boodschap van het Nieuwe Testament klinkt voor velen bevrijdend en oproepend. Toch kunnen in het Nieuwe Testament, en bij uitbreiding in de gehele Bijbel, ook verscheidene weerbarstige uitspraken teruggevonden worden die een boodschap van geweld lijken te belichten. Ook deze mogen niet over het hoofd worden gezien. Een selectieve Bijbellezing doet immers onrecht aan de boodschap van de christelijke traditie en kan mede leiden tot Bijbels fundamentalisme. Hoe kunnen de Bijbelpassages, waarin Jezus geweld lijkt te proclameren, gelezen, geïnterpreteerd en begrepen worden?

In Matteüs 26, 52 staat er geschreven: *"Steek uw zwaard weer op zijn plaats. Want allen die naar het zwaard grijpen, zullen door het zwaard omkomen."*³ Desondanks kunnen we zowel in het evangelie volgens Matteüs, als in het evangelie volgens Lucas een schijnbaar omgekeerde boodschap terugvinden. Hier lijkt Jezus op het eerste gezicht namelijk een gewelddadige boodschap te verkondigen.⁴

Mt. 10, 34-36

[34] Denkt niet, dat Ik vrede ben komen brengen op aarde; Ik ben geen vrede komen brengen, maar het zwaard. [35] Tweedracht ben Ik komen brengen tussen een man en zijn vader, tussen dochter en moeder, schoondochter en schoonmoeder; [36] en iemands huisgenoten zullen zijn vijanden zijn.

Lc. 12, 51-53

[51] Meent gij, dat Ik op aarde vrede ben komen brengen? Neen, zeg Ik u, juist verdeeldheid. [52] Want van nu af zullen er vijf in een huis verdeeld zijn; drie zullen er staan tegenover twee en twee tegenover drie; [53] de vader tegenover de zoon en de zoon tegenover de vader; de moeder tegenover de dochter en de dochter tegenover de moeder, de schoonmoeder tegenover haar schoondochter en de schoondochter tegenover de schoonmoeder.

³ KBS, *Willibrordvertaling* 1975. Matteüs 26, 52, <https://rkbijbel.nl/kbs/bijbel/willibrord1975/neovulgaat/matteus/26> (toegang 18.06.2020).

⁴ KBS, *Willibrordvertaling* 1975. Matteüs 10, 34-36, <https://rkbijbel.nl/kbs/bijbel/willibrord1975/neovulgaat/matteus/10> (toegang 18.06.2020); KBS, *Willibrordvertaling* 1975. Lucas 12, 51-53, <https://rkbijbel.nl/kbs/bijbel/willibrord1975/neovulgaat/lucas/12> (toegang 18.06.2020).

De bovenstaande verzen stroken voor velen niet met het beeld dat ze hebben van Jezus. Ze roepen dan ook veel vragen op: was Jezus dan toch geen voorstander van de vrede? Roept Jezus echt op tot het gebruik van het zwaard, en dus tot wapengeweld en oorlogsvoering? Zijn zulke passages het bewijs dat godsdienst gevaarlijk kan zijn? Leiden deze niet tot radicalisering en fundamentalisme? Hoe moeten zulke passages geïnterpreteerd worden?

Het is belangrijk om als lezer verder te kijken dan een letterlijke lezing en interpretatie. Een symbolische lezing van het verhaal leert immers dat het hier niet gaat om een daadwerkelijke oproep tot wapengeweld. Deze Bijbelfragmenten uit hun context halen en geïsoleerd interpreteren, doet op het eerste gezicht uitschijnen dat Jezus een gewelddadige boodschap proclameerde. Een letterlijke interpretatie doet echter geen recht aan de symbolische inhoud van het verhaal. De context waarin het verhaal zich afspeelt, toont namelijk aan dat Jezus via beeldspraak verwijst naar de mogelijke moeilijkheden die Jezus' volgelingen te beurt zouden kunnen vallen, indien zij als eerste christenen voor hun geloof zouden uitkomen. Het gaat hier dus veeleer om een beeldspraak die verwijst naar de mogelijke moeilijkheden die Jezus' eerste volgelingen te beurt zouden kunnen vallen. De eerste christenen kregen immers ook daadwerkelijk te maken met onbegrip en vervolgingen. Jezus' woorden waren dus eerder een droevige waarschuwing. Via deze weg wilde hij zijn volgelingen voorbereiden op de geestelijke strijd die hen opwachtte, zowel binnen als buiten de familie- en vriendenkring, en binnen de (toenmalige) samenleving.

Figuur 4.7
Beeld: © Sixteen Miles
Out | Unsplash

4.4.3 EEN GEWELDDADIGE TEMPELREINIGING?

Een van de meest bekende voorbeelden waarin Jezus gewelddadig gedrag lijkt te vertonen, is de 'tempelreiniging' waarover al de vier evangeliën verhalen. In de vier evangeliën kunnen we lezen hoe Jezus verkopers en geldwisselaars verdrijft uit de Tempel van Jeruzalem. De vier versies van de tempelreiniging leggen elk hun eigen accenten.

De vier evangeliën gaan over het hardhandige optreden van Jezus in de Tempel. Jezus leefde en predikte in een context waarin de Tempel van Jeruzalem het hart vormde van het jodendom. Alle vrome joden kwamen hier bidden en offeren. De Tempel stond in het midden van een plein dat ook wel 'het voorhof van de heidenen' werd genoemd omdat deze plaats ook toegankelijk was voor niet-joden. Ten tijde van Jezus werd dit plein ingenomen door handelaars en geldwisselaars. In de Bijbelpassages lezen we dat Jezus protesteerde tegen de toenmalige gang van zaken op het plein. Voor hem was dit een teken van hebzucht en van een groot gebrek aan respect voor de religieuze (joodse) eredienst. Hij bestempelde de Tempel als een belangrijke en vooral heilige contactplaats tussen mens en God. Daarnaast maakte Jezus aan de omstaanders duidelijk dat hij de Messias is en dat het Rijk van God Nabij is. Jezus' optreden in het voorhof van de tempel staat ook symbool voor de universaliteit van Gods boodschap die niet langer enkel en alleen verbonden is aan de Tempel van Jeruzalem. De evangelische verhalen over de tempelreiniging bevatten immers verwijzingen naar verscheidene verzen uit het Oude Testament (Maleachi, Jesaja 56, 7 en Psalm 69, 10) die aangeven dat Gods boodschap gericht is aan alle mensen op aarde.

"Jezus beëindigt door zijn daad in feite de bestaansreden van de tempel. En dat blijkt uit zijn antwoord op de vraag naar een teken: 'Breek deze tempel af en in drie dagen zal ik hem doen herrijzen'. Die tempel is Jezus zelf. Niet langer zal een stenen gebouw dienstdoen als ontmoetingsplaats tussen God en mens, maar Jezus zelf wordt de ontmoetingsplaats tussen zijn Vader en de gelovige. Jezus' verrijzenis heeft dit mogelijk gemaakt: dat is de conclusie van de leerlingen die zich Jezus' woorden herinneren na diens dood en verrijzenis. Jezus' offer op het kruis is het enige noodzakelijke offer geweest. Verdere offers zijn niet langer nodig. Alleen bidden in geest en waarheid als kinderen van één Vader: dat moeten de christenen doen."

– Nieuwtestamenticus en Norbertijn Filip Noël

Tempelreiniging Matteüs 21, 12-17

[12] Zo ging Jezus naar de tempel en joeg alle kopers en verkopers het tempelplein af. Hij wierp de tafels van de geldwisselaars en de stoeltjes van de duivenverkopers omver [13] en sprak tot hen: "Er staat geschreven: Mijn huis zal een huis van gebed worden genoemd, maar gij maakt er een rovershol van." [14] In de tempel kwamen blinden en lammen tot Hem en Hij genas ze. [15] Maar toen de hogepriesters en schriftgeleerden de wonderen zagen die Hij deed en de kinderen die in de tempel waren bleven roepen: "Hosanna Zoon van David!" waren ze verontwaardigd, [16] en voegden Hem toe: "Hoort Gij wat die daar zeggen?" Jezus antwoordde hun: "Zeker! Maar hebt gij nooit gelezen: Uit de mond van kleine kinderen en zuigelingen hebt gij u een lofzang bereid?" [17] Hij liet hen staan en ging de stad uit naar Betanië, waar Hij de nacht doorbracht.

Tempelreiniging Marcus 11, 15-19

[15] Toen ze in Jeruzalem kwamen, ging Hij naar de tempel en begon de kopers en verkopers het tempelplein af te jagen. Hij wierp de tafels van de geldwisselaars en de stoeltjes van de duivenverkopers omver [16] en ook duldde Hij niet dat nog iemand enig voorwerp over het tempelplein droeg. [17] En Hij gaf hun als verklaring: "Staat er niet geschreven: Mijn huis zal een huis van gebed worden genoemd voor alle volkeren? Maar gij hebt er een rovershol van gemaakt." [18] De hogepriesters en schriftgeleerden die dat gehoord hadden, zochten een mogelijkheid om Hem ter dood te brengen. Ze vreesden Hem namelijk, omdat heel het volk verrukt was over zijn leer. [19] In de avond verlieten zij de stad weer.

Tempelreiniging Lucas 19, 45-48

[45] Toen Hij de tempel binnenging, begon Hij de verkopers eruit te jagen, [46] terwijl Hij tot hen zei: "Er staat geschreven: Mijn huis moet een huis van gebed zijn, maar gij hebt er een rovershol van gemaakt." [47] Dagelijks gaf Hij in de tempel onderricht. De hogepriesters, de schriftgeleerden en de vooraanstaanden van het volk zochten een gelegenheid om Hem ter dood te brengen, [48] maar zij zagen geen kans om wat dan ook te doen, want al het volk hing aan zijn lippen.

Tempelreiniging Johannes 2, 13-22

[13] Toen het paasfeest der Joden nabij was, ging Jezus op naar Jeruzalem. [14] In de tempel trof Hij de verkopers van runderen, schapen en duiven aan en ook de geldwisselaars, die daar zaten. [15] Hij maakte een gesel, dreef ze allemaal uit de tempel, ook de schapen en de runderen; het kleingeld van de wisselaars veegde Hij van de tafels en wierp die omver. [16] En tot de duivenhandelaars zei Hij: "Weg met dit alles! Maakt van het huis van mijn Vader geen markthall!" [17] Zijn leerlingen herinnerden zich dat er geschreven staat: De ijver voor Uw huis zal mij verteren. [18] De Joden richtten zich tot Hem met de woorden: "Wat voor teken kunt Gij ons laten zien, dat Gij dit doen moogt?" [19] Waarop Jezus hun antwoordde: "Breekt deze tempel af en in drie dagen zal Ik hem doen herrijzen." [20] Maar de Joden merkten op: "Zesenvertig jaar is aan deze tempel gebouwd; zult Gij hem dan in drie dagen doen herrijzen?" [21] Jezus echter sprak over de tempel van zijn lichaam. [22] Toen Hij dan ook verreezen was uit de doden, herinnerden zijn leerlingen zich dat Hij dit gezegd had, en geloofden in de Schrift en in het woord dat Jezus gesproken had.

4.4.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Kwaad met kwaad vergelden? Bijbelinterpretatie

De leerlingen gaan individueel of per twee op zoek naar de betekenis van de twee fragmenten uit de Bergrede (Mt. 5, 38-42 en Mt. 5, 43-45). Bij deze opdracht mogen ze gebruik maken van het internet. Het is belangrijk dat ze verder leren kijken dan een letterlijke lezing van het verhaal. Via de onderstaande vragen gaan ze op zoek naar de kernboodschap van het verhaal:

- In de Bijbelvers spreekt Jezus over *"oog om oog, tand om tand"*. Wat betekent dit? Wat vindt hij van dit principe? Wil hij dat je zomaar wraak neemt op anderen?
- In de Bijbeltekst staat ook geschreven: *"Als iemand jou op je rechterwang slaat, houd hem dan ook de andere voor."* Wat zou Jezus hiermee bedoelen? Bedoelt hij dit letterlijk? Moet je echt je andere wang tonen aan iemand die jou slaat? Betekent dit dat christenen zich nooit mogen verdedigen tegen een gewelddadige aanval?
- *"Hou van je vijanden en bid voor wie je vervolgen."* Wat betekent dit? Wat vind jij hiervan? Vind je dit een haalbaar ideaal?

De leerlingen reflecteren over de volgende stellingen:

- *"Geweld kan enkel gestopt worden met geweld."*
- *"Als iemand mij slaat, dan moet ik terugslaan want anders ben ik laf."*
- *"Als iemand mij slaat, dan sla ik niet terug want dan verlaag ik mij tot het niveau van de andere."*
- *"Het principe 'je vijand beminnen' is niet haalbaar."*

Geen vrede maar het zwaard? Bijbelinterpretatie

De Bijbelverzen Mt. 10, 34-36 en Lc. 12, 51-53 worden klassikaal voorgelezen. Vervolgens krijgen de leerlingen de tijd om individueel enkele bedenkingen bij de Bijbelfragmenten te formuleren. Ze duiden in de Bijbelfragmenten de zaken aan die ze niet begrijpen en de zaken die hen tegen de borst stoten. Daarnaast schrijven ze enkele vragen neer die ze aan Jezus zouden willen stellen op basis van deze verzen. Deze vragen worden klassikaal besproken met behulp van een onderwijsleergesprek. Op deze manier reflecteren de leerlingen gezamenlijk over de symbolische interpretatie van het verhaal.

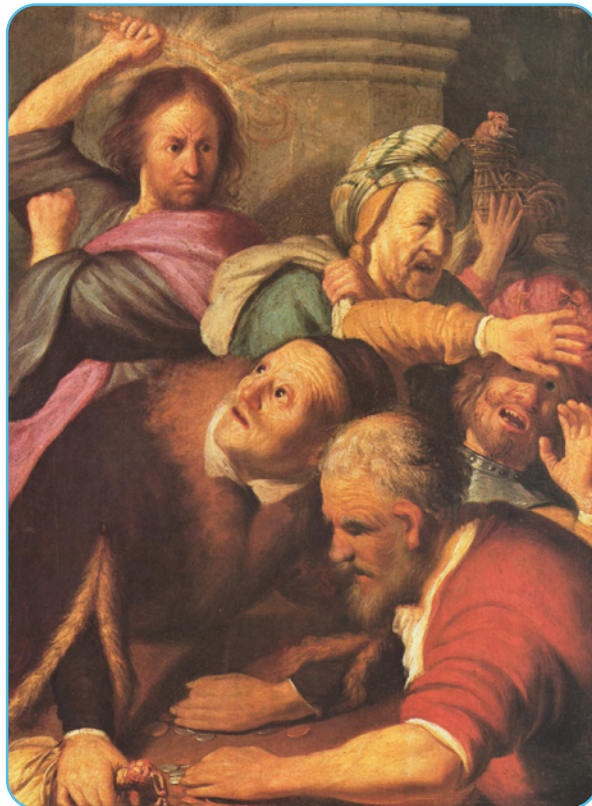
Een gewelddadige tempelreiniging? Bijbelinterpretatie

Tallose verhalen uit de Bijbel zijn eeuwenlang voor vele kunstenaars een bron van inspiratie geweest. De leerlingen gaan op zoek naar kunstwerken die gebaseerd zijn op de tempelreiniging zoals deze wordt omschreven in de vier evangeliën. Ze lossen individueel de volgende vragen op:

- Op welk van de vier evangeliën is dit kunstwerk over de tempelreiniging gebaseerd?
- Vat het verhaal samen aan de hand van het kunstwerk. Wat wordt er afgebeeld op het schilderij? Welke personages staan er afgebeeld op het schilderij?
- Welke gelijkenissen en verschillen zie je tussen het Bijbelverhaal en het schilderij?

Een gewelddadige tempelreiniging? Schrijfopdracht

De leerlingen schrijven een krantenartikel over wat zich heeft afgespeeld tijdens de tempelreiniging waarover de evangeliën verhalen. In dit krantenartikel vatten ze de gebeurtenis kort samen. Ze implementeren een kort interview met Jezus. Daarnaast laten ze enkele omstaanders aan het woord komen: wat is hun reactie op deze gebeurtenis?

Figuur 4.8
Rembrandt van Rijn
– 'Christ driving the
money-changers from
the Temple'
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.
org/wiki/File:Rembrandt_
Christ_Driving_the_
Money_Changers_from_
the_Temple.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rembrandt_Christ_Driving_the_Money_Changers_from_the_Temple.jpg)

4.5 DE KATHOLIEKE KERK EN DE TRADITIE VAN DE RECHTVAARDIGE OORLOG

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

De theorie van de rechtvaardige oorlog vond mede zijn wortels in het vroege christendom en de christelijke traditie. Ontwikkeld doorheen de tijd en onder invloed van verscheidene theologen, filosofen en andere commentatoren en hun eigen tijdsgeest, spreken we vandaag de dag nog steeds over de theorie van de rechtvaardige oorlog. Zoals reeds aangehaald, is er niet één theorie van de rechtvaardige oorlog, maar dient deze theorie eerder gezien te worden als een soort traditie die zich ontwikkelde doorheen de tijd en tot op vandaag onderhevig is aan veranderingen naargelang context, tijd en plaats.

De spanning tussen het voeren van oorlog om onrecht te bestrijden, en een geweldloze, pacifistische houding is van alle tijden, die ook in de recente geschiedenis van de Katholieke Kerk teruggevonden kan worden. In wat volgt, bespreken we enkele belangrijke ontwikkelingen doorheen de 20ste en 21ste eeuw en belichten we kort hoe de Katholieke Kerk zich vanaf de 20ste eeuw tot vandaag heeft gepositioneerd tegenover de theorie van de rechtvaardige oorlog.

4.5.1 EEN NIEUW PERSPECTIEF?

Een belangrijke gebeurtenis in de 20ste eeuw die een grote invloed had op het denken over oorlog en vrede was het gebruik van 'nieuwe' wapens en hun vernietigende kracht, met name de atoombommen in Hiroshima en Nagasaki. Deze twee luchtaanvallen werden in augustus 1945 door de Amerikaanse luchtmacht uitgevoerd en hadden dramatische gevolgen: circa 250.000 mensen kwamen om het leven en nog honderdduizenden andere slachtoffers lieten het leven omwille van stralingsziekte en kanker.

De omvang van de kracht van deze **moderne wapens** was voorheen onvoorstelbaar. Voor sommigen was dit een teken om oorlog niet langer te rechtvaardigen en om een radicaal pacifistische houding aan te nemen. Voor anderen betekende dit daarentegen dat men meer dan ooit tevoren aandacht moest besteden aan de voorwaarden voor het al dan niet aangaan van een conflict en het aanwenden van geweld ('*ius ad bellum*'), en vooral aan de voorwaarden van het geweldgebruik zelf, het gedrag tijdens oorlogsvoering ('*ius in bello*'). De nieuwe, moderne manier van oorlogsvoering in de 20ste eeuw, zorgde in elk geval voor een nieuwe stimulans in het debat over de traditie van de rechtvaardige oorlog.

Het debat over oorlog en vrede, en in het bijzonder het rechtvaardige oorlogsdenken, met op de achtergrond de moderne atoomwapens, werd ook gevoerd in de Katholieke Kerk. Paus Johannes XXIII (1958-1963) publiceerde op 11 april 1963 de encycliek *Pacem in Terris* (*Vrede op Aarde*). Deze encycliek geeft de visie van paus Johannes XXIII op wereldvrede weer. In de toenmalige context van de naoorlogse periode en het begin van de Koude Oorlog, groeide de overtuiging bij Johannes XXIII dat de Kerk sterker moest aandringen op vrede.

Figuur 4.9
De paddenstoelenwolk
boven Hiroshima.
Beeld: Wikipedia

Enkele belangrijke kenmerken van deze encycliek⁶ :

- Mensenrechten en godsdienstvrijheid krijgen een belangrijke plaats in de encycliek. Vrede is alleen mogelijk als de rechten en waardigheid van mensen gerespecteerd worden.
- Duurzame vrede is pas mogelijk indien de volgende vier pijlers worden gewaarborgd: waarheid, gerechtigheid, liefde en vrijheid.
- Paus Johannes XXIII drukte zijn hoop uit in de Verenigde Naties (VN) als instrument voor het handhaven en versterken van een algehele wereldvrede. Daarnaast benadrukte Johannes XXIII wel dat vrede niet alleen het werk is van regeringen en internationale instellingen, maar ook nood heeft aan samenwerking tussen mensen en volkeren met respect voor de mensenrechten.
- Deze encycliek werd gericht aan 'alle mensen van goede wil', een primeur in het kerkelijke discours om ook niet-katholieken aan te spreken. Ieder mens heeft een verlangen naar vrede en het beëindigen van conflicten. Daarom is deze encycliek niet alleen een zaak voor gelovigen, maar voor iedereen (individuele personen en staten).
- De encycliek gaat weg van de idee van een rechtvaardige oorlog. De vernietigende kracht van atoomwapens toonde aan dat geweld nooit goed te keuren kan zijn. Oorlog en geweld zijn nooit de oplossing. Kerkleiders werkten niet langer aan een leer over de rechtvaardige oorlog, maar benadrukken een leer van vrede. De klemtoon kwam te liggen op de preventie van militaire conflicten. Dit wilde echter niet zeggen dat de traditie van de rechtvaardige oorlog volledig verworpen werd, het argument van zelfverdediging als rechtvaardige zaak bleef gerechtvaardigd maar er werd wel meer en uitdrukkelijk gepleit om geweld en oorlog te vermijden.

---

⁶ RKDOCUMENTEN.NL, *Pacem in Terris*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=53> (toegang 15.06.2020).

- Het was niet de eerste keer dat een paus een document over de vrede publiceerde, maar de impact van deze encycliek valt niet te onderschatten. Dit hangt samen met de figuur van paus Johannes XXIII, maar ook met het eenvoudige taalgebruik dat wordt gehanteerd in dit document. Het was een ijkpunt in het kerkelijke spreken over vrede.

"Maar de vrede zal een ijdel woord blijven, als zij niet steunt op de orde, waarvan wij in deze encycliek met groot vertrouwen de hoofdlijnen hebben aangegeven: een orde, die als grondslag heeft de waarheid, als norm de rechtvaardigheid, als bezieling en voltooiing de liefde, en als uiterlijk kenmerk de vrijheid."

– Paus Johannes XXIII, *Pacem in Terris* (1963)

De inhoud van de **Catechismus van de Katholieke Kerk**⁵ ligt in lijn met het denken over oorlog en vrede zoals de encycliek *Pacem in Terris*. De theorie van de rechtvaardige oorlog komt ook aan bod in de catechismus, maar er is ook een duidelijke afkeuring van het gebruik van atoomwapens, chemische en biologische wapens:

Paragraaf nr. 2309:

⇒ De strenge voorwaarden om tot wettige zelfverdediging door de militaire macht te kunnen overgaan, moeten nauwgezet in acht genomen worden. De zwaarwichtigheid van een dergelijke beslissing brengt mee, dat ze aan strenge voorwaarden van morele toelaatbaarheid gebonden is. Gelijktijdig zijn vereist:

- dat de schade die door de aanvaller aan het volk of de volkerengemeenschap wordt toegebracht van blijvende aard is, dat ze belangrijk is en met zekerheid vaststaat;
- dat alle andere middelen om de schade een halt toe te roepen onuitvoerbaar of ondoeltreffend gebleken zijn;
- dat er een serieus vooruitzicht is op een gunstig resultaat;
- dat het gebruik van wapengeweld geen grotere kwalen en meer wanorde teweegbrengt dan het kwaad dat men wil uitschakelen. De vernietigende kracht van de moderne wapens moet zeer zwaar wegen bij de beoordeling van deze laatste voorwaarde.

Dit zijn de traditionele elementen die opgesomd worden in de leer over de zogenaamde "rechtvaardige oorlog".

De beoordeling van deze voorwaarden voor morele gewettigdheid komt toe aan het prudente oordeel van hen, die voor het algemeen welzijn verantwoordelijk zijn.

Paragraaf nr. 2314:

⇒ "Elke oorlogshandeling die zonder onderscheid is gericht op de verwoesting van hele steden of grote gebieden met hun inwoners, is een misdaad jegens God en de mens zelf, die met kracht en zonder aarzelen veroordeeld dient te worden." Een gevaar van de moderne oorlog is dat men aan degenen die technisch ontwikkelde wapens bezitten – vooral atoomwapens, biologische of chemische wapens – de gelegenheid geeft dergelijke misdaden te begaan.

⁵ RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1&al=2309> (toegang 15.06.2020); RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rdosin-dex.php?mi=600&doc=1&al=2314> (toegang 15.06.2020).

De (post)moderne context, het gebruik van kernwapens en de ontwikkeling van allerlei vernietigingswapens heeft ervoor gezorgd dat de eeuwenoude leer van de rechtvaardige oorlog vandaag steeds vaker in vraag wordt gesteld. **Het kader van de rechtvaardige oorlog lijkt niet langer te volstaan als hedendaags antwoord op het denken over oorlog en vrede.** Ook verschillende theologen hebben de traditie van de rechtvaardige oorlog als achterhaald bestempeld en beklemtonen steeds vaker het succes van geweldloosheid. De preventie van conflicten en het bouwen aan een duurzame vrede wordt meer en meer vooropgesteld als moreel kader door de kerkleiders van de Katholieke Kerk. Zie ook het hoofdstuk over 'rechtvaardige vrede'.

Sinds de jaren 2010 duiken steeds meer stemmen op binnen de Katholieke Kerk om een nieuw moreel kader voor oorlog en vrede te ontwikkelen. Mede onder invloed van de vluchtelingencrisis en terreuraanslagen, wordt de roep tot een nieuwe encycliek, aan paus Franciscus, over oorlog en vrede steeds groter: een nieuwe encycliek waarbij de traditie van de rechtvaardige oorlog niet langer het uitgangspunt is?

Figuur 4.10
Beeld: © Free-Photos
Pixabay

4.5.2 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Encycliek

De leerlingen gaan op zoek naar meer informatie over de encycliek *Pacem in Terris* en schrijven een paper waarbij de volgende vragen aan bod kunnen komen: in welke context kwam deze encycliek tot stand? Hoe werd deze encycliek ontvangen door de kerkleiders en/of het bredere publiek van gelovigen? Waren er voor- en/of tegenstanders van deze encycliek? Welke passage vond je inspirerend? Met welke passage ben je het wel of niet eens?

Catechismus

Wat is een catechismus? De leerlingen gaan individueel of in groep op zoek naar meer informatie over de catechismus. Wat is er kenmerkend aan een catechismus? De leerlingen leggen de theorie van de rechtvaardige oorlog uit in hun eigen woorden aan de hand van enkele paragrafen uit de catechismus.

Debat

De leerkracht deelt de klasgroep op in twee groepen. Eén groep verdedigt de leer van de rechtvaardige oorlog, de andere groep pleit voor een nieuw moreel kader waarbij duurzame vrede vooropgesteld wordt. Beide groepen zoeken argumenten voor hun eigen standpunt en leren reageren op wat anderen tijdens het debat tegen hun standpunten inbrengen.

Opzoekwerk

De leerlingen krijgen de opdracht om enkele artikels te zoeken over de actuele positie van de Kerk, of bepaalde kardinalen/theologen, inzake de traditie van de rechtvaardige oorlog.

Vredesbewegingen

De leerlingen gaan op zoek naar hedendaagse (christelijke) vredesbewegingen, zoals bijvoorbeeld Pax Christi. Ze vergelijken de positie van de Katholieke Kerk met die van de (christelijke) vredesbewegingen. Op welke manier vertonen deze verscheidene posities gelijkenissen en waarin verschillen ze? En dit zowel qua beweegredenen, argumenten als initiatieven.

4.6 RECHTVAARDIGE VREDE

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

De theorie van de rechtvaardige oorlog legt grenzen op aan de manier van oorlogsvoeren en plaatst de vrede voorop. Doorheen de geschiedenis van het christendom zijn er steeds voor- en tegenstanders geweest van deze theorie. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) klinkt er vanuit de leden van de Katholieke Kerk steeds vaker de roep om te verschuiven van een 'rechtvaardige oorlog' naar een 'rechtvaardige vrede'. De ervaringen en gevolgen van de twee wereldoorlogen hadden namelijk een diepe indruk nagelaten op het vredesdenken en dit zowel binnen als buiten de Katholieke Kerk. Deze twee wereldoorlogen verduidelijkten immers het onmiskenbare belang van een toekomstgerichte vredesopbouw. Dit was bij de nasleep van de Eerste Wereldoorlog afwezig. Een afwezigheid die zo mede voeding gaf aan het succes van de toenmalige extremistische partijen, zoals het nazisme. Ook andere ontwikkelingen uit de 20ste en 21ste eeuw, zoals het gebruik van kernwapens, vernietigingswapens en verschillende vormen van terreur, deed de kritiek tegenover de theorie van de rechtvaardige oorlog stijgen. Voor velen dient deze leer herzien te worden in het licht van de hedendaagse samenleving en de zonet vernoemde ontwikkelingen. De rechtvaardige vrede wordt hierbij steeds vaker naar voren geschoven. Wat houdt dit eigenlijk in, een 'rechtvaardige vrede'? We schetsen hieronder een kort overzicht.

4.6.1 RECHTVAARDIGE VREDE?

Niet elke vrede is goed. Ook tijdens periodes waarbij oorlog afwezig lijkt, is vrede soms gebaseerd op de onderdrukking en uitbuiting van individuen. Voor velen kan vrede pas 'goed' zijn, als ze rechtvaardig is. Ethicus Roger Burggraeve stelt dat 'rechtvaardigheid' en 'vrede' nooit van elkaar mogen gescheiden worden: *"De christelijke traditie is steeds gevoelig geweest voor de spanning tussen vrede en rechtvaardigheid. [...] Rechtvaardigheid en vrede mogen niet van elkaar gescheiden worden. Vrede kan alleen maar een waarachtige vrede zijn als ze ook een rechtvaardige rede is."*⁶

---

⁶ Citaat uit: R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-274.

De 'rechtvaardige vrede' moet begrepen worden als een pleidooi om enerzijds meer de focus te leggen op een preventieve aanpak van de grondoorzaken van gewapende conflicten, en om anderzijds licht te werpen op een opbouw van een inclusieve en rechtvaardige vrede. De rechtvaardige vrede is gestoeld op de evangelische boodschap van geweldloosheid. Let wel, de rechtvaardige vrede schuift hierbij geen radicale geweldloosheid naar voren. Het ideaal van geweldloosheid mag immers niet misbruikt worden om individuen die gebukt gaan onder een uitbuiting, niet te helpen: *"Alleen uitzonderlijk mag proportioneel geweld worden gebruikt om onrecht te herstellen. Door eerder te spreken over rechtvaardige vrede dan over rechtvaardige oorlog, benadrukken we het criterium van de 'rechtvaardige zaak'".*⁹

---

⁹ Citaat van Johan De Tavernier uit, S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

Samenvattend: geweld moet niet alleen uitgesteld worden. Er moet ook gebouwd worden aan een rechtvaardige samenleving waar geweld en onderdrukking afwezig zijn. Tijdens conflicten moet er bovendien niet alleen gedacht worden aan een oplossing van het conflict zelf, maar ook aan de lange termijn gevolgen ervan, zodat een duurzame vrede mogelijk is. Dit is het concept van de rechtvaardige vrede.

Op initiatief van *De Pontificale Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede* en *Pax christi International* vond in april 2016 een internationale conferentie plaats over 'Geweldloosheid en rechtvaardige vrede' te Rome. Deze conferentie hield een pleidooi voor een verschuiving van de Kerk van een theorie van de rechtvaardige oorlog, naar een theorie van een rechtvaardige vrede. In de slotverklaring van de conferentie wordt de Katholieke Kerk niet alleen opgeroepen om de rechtvaardige vrede centraal te stellen, maar om ze ook **actief te bevorderen** door bijvoorbeeld steun te bieden aan vredesactivisten die zich verzetten tegen onrecht. Voorts houdt de slotverklaring een oproep in voor de Katholieke Kerk om zich resoluut te blijven kanten tegen oorlog en gewelddadige conflicten. Ook de wens om een interlevensbeschouwelijke dialoog over geweldloosheid laat zich horen in dit document. De conferentie wilde ten slotte tevens bijdragen tot een nieuwe encycliek over oorlog en vrede. De laatste encycliek aangaande dit onderwerp, *Pacem in Terris*, verscheen in 1963 naar de hand van Paus Johannes XXIII.

Pax Christi vat de resultaten van de conferentie uit 2016 als volgt samen:

"De deelnemers aan het congres brachten aan het slot van de bijeenkomst een verklaring uit, gericht aan de Kerk. Daarin stellen zij dat de Kerk de geweldloosheid en de weg naar een rechtvaardige vrede niet alleen centraal zou moeten stellen, maar ook actief moet bevorderen.

De Kerk zou vredesactivisten die geweldloos in verzet gaan tegen onrecht moeten verdedigen en ondersteunen. Voorts moet de Kerk zich onomwonden blijven kanten tegen oorlog en gewelddadige strijd – en massavernietigingswapens zoals kernwapens – en een dialoog over geweldloosheid aangaan binnen de Kerk en met mensen met andere levensbeschouwingen. In de slotverklaring richten de ondertekenaars zich ook tot paus Franciscus, met de vraag om een encycliek over geweldloosheid en rechtvaardige vrede met de wereld te delen."

– Pax Christi¹⁰

⁸ Citaat van: PAX CHRISTI, *Oproep van de Internationale Vredesbeweging aan de Kerk. Zet de evangelische geweldloosheid centraal*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/oproep-van-de-internationale-vredesbeweging-aan-de-kerk-zet-de-evangelische-geweldloosheid> (toegang 14.05.2020).

4.6.2 DIDACTISCHE SUGGESTIES

- Ga met de leerlingen op zoek naar de verschillen tussen de theorie van de rechtvaardige oorlog en de theorie van de rechtvaardige vrede.
- Debat: de klasgroep wordt opgedeeld in drie groepen. Iedere groep krijgt een theorie toegewezen die op een bepaalde manier kijkt naar oorlogsvoering: de theorie van de rechtvaardige oorlog, het radicaal pacifisme en de theorie van de rechtvaardige vrede. De drie groepen verdedigen elk de theorie die zij kregen toegewezen en gaan met elkaar in debat. Het debat kan gevoerd worden aan de hand van verschillende vragen of stellingen. Wat is bijvoorbeeld het standpunt van de drie groepen tegenover het concept van de 'heilige oorlog'?
- Doorgeefblad: aan iedere leerling wordt een blad gegeven met een stelling. Iedere leerling schrijft zijn mening neer onder de stelling. Nadat het blad de hele klas is rondgegaan vat een leerling uit de klasgroep de reacties samen aan de rest van de groep. Op basis hiervan kan een klasgesprek gestart worden.
  - Voorbeelden van stellingen:
    - *"Een oorlog beginnen is altijd fout."*
    - *"De Katholieke Kerk kan een belangrijke rol spelen in het bevorderen van een wereldwijde vrede."*
    - *"De theorie van de rechtvaardige oorlog is achterhaald. Het is tijd voor een andere aanpak in de vorm van de rechtvaardige vrede."*
    - *"Elke vrede is goed."*

Figuur 4.11
Beeld: © Pixel2013
Pixabay

4.7 WOORDENLIJST

In deze woordenlijst vindt u meer informatie en duiding bij bepaalde begrippen.

N.B.: De woorden met een asterisk (*) staan ook vermeld in de basiswoordenlijst voor de leerlingen.

*** Heilige oorlog**

Binnen de theorie van de heilige oorlog wordt het gebruik van geweld voor bepaalde religieuze doeleinden aanvaard. Dit concept wordt vaak als tegenovergestelde geplaatst ten opzichte van het (radicaal) pacifisme.

*** Pacifisme**

Pacifisme is een houding van geweldloosheid die alle vormen van geweld en oorlog afkeurt. Het belangrijkste doel in deze visie is de vrede, die uitsluitend bereikt kan worden met vreedzame middelen en een houding van geweldloosheid.

*** Rechtvaardige oorlog**

De theorie van de rechtvaardige oorlog is een theorie die bepaalde voorwaarden omschrijft (afhankelijk van context, tijd en plaats) voor het aangaan van een gewapend conflict en het gebruik van geweld. Deze voorwaarden zijn bedoeld om oorlog en geweld zoveel mogelijk te vermijden.

*** Rechtvaardige vrede**

Geweld moet niet alleen uitgesteld en vermeden worden. Er moet ook gebouwd worden aan een rechtvaardige samenleving waar geweld en onderdrukking afwezig zijn. Tijdens conflicten moet er bovendien niet alleen gedacht worden aan een oplossing van het conflict zelf, maar ook aan de gevolgen ervan, zodat een duurzame vrede mogelijk is. Dit is het concept van de rechtvaardige vrede.

*** Rechtvaardig/onrechtvaardig**

Rechtvaardig(heid) betekent 'het juiste, eerlijk'. 'Rechtvaardig zijn' wil zeggen dat je eerlijk en betrouwbaar bent. Onrechtvaardig(heid) is net het omgekeerde: iets wat oneerlijk of onjuist is. Een voorbeeld hiervan is armoede: het is een onrechtvaardigheid dat bepaalde kinderen in de wereld honger moeten lijden, terwijl andere kinderen voldoende, of zelfs een overschot aan eten krijgen.

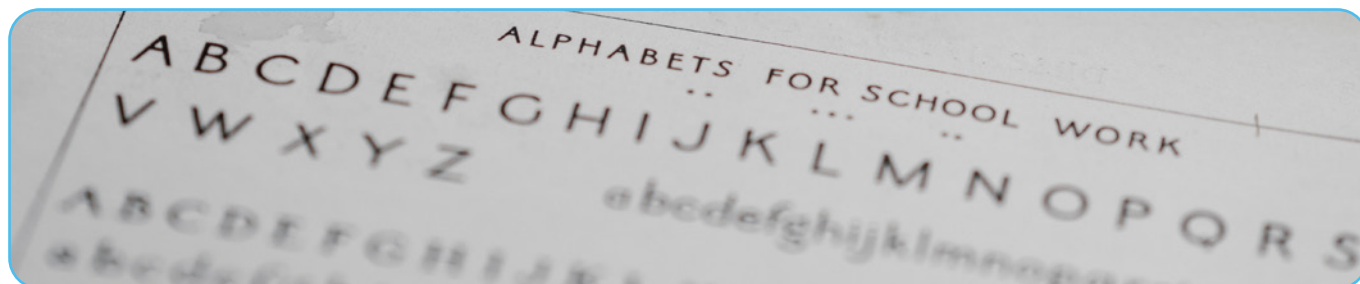

Foto: Annie Spratt | Unsplash

4.8 TRANSCRIPT VAN HET BEELDFRAGMENT

1. WOONKAMER

We zien drie vrienden in Sarah's woonkamer: Sarah, Ahmed en Michael. Sarah en Ahmed spelen een 'gevaarlijk' videospel (PlayStation), Michael ziet er verveeld uit.

Sarah: Ik heb je! Pak aan, jij ***.

Ahmed: Wat? Wat? Nee! Nee! Nee! Niet opnieuw! Waarom win jij dit level altijd? Ik wil revanche!

Sarah: Ben je zeker dat je opnieuw wil verliezen?

Ahmed: Kom maar op!

Michael: Gaan jullie dit level opnieuw spelen? Ugh... Dit spel is zo stom!

Sarah: Dat zeg je alleen omdat je niet kan winnen, loser!

Michael: Nee, echt. Ik snap echt niet wat jullie zo leuk vinden aan dit spel. Waarom is het leuk om zoveel mogelijk vijanden te doden? Dit spel heeft geen echt doel. Het is gewoon schieten en doden.

Ahmed: Kom op, het is gewoon een leuk spel om samen te spelen!

Michael: Ja uiteraard, alsof het leuk is om mensen te doden. Wat als iemand gaat denken dat het normaal is om mensen te doden zoals in dit videospel?

Sarah: Wat? Begin niet te zeuren dat videospelletjes slecht zijn, of aanzetten tot geweld. Je klinkt als mijn vader.

Michael: Ja, misschien heeft hij gelijk.

Sarah: Nou, misschien ben je gewoon boos over deze videospelletjes omdat je een christen bent, en omdat Jezus zichzelf altijd zo goed voelt en alles oplost zonder geweld.

Michael: En wat is daar mis mee? Ik vind het inspirerend om te zien hoe Jezus geweld altijd heeft afgekeurd en dat christenen pacifisten zijn.

Ahmed: Christendom en pacifisme? Is dit een grap? Er zijn genoeg voorbeelden van geweld in de geschiedenis van het christendom. Ben je de kruistochten vergeten?

Michael ziet er verward uit. Hij weet niet goed hoe hij moet reageren op de voorbeelden die Ahmed aanhaalt.

Michael: Eum, ja, je hebt gelijk, maar nu ben ik in de war. Ik denk echt dat Jezus en de Kerk vandaag in vrede willen leven in alle omstandigheden.

Sarah: Wel, laten we eens kijken. Ik zal het opzoeken!

Sarah verandert het scherm van het spel in een zoekbalk en begint haar zoektocht.

Sarah: Hier zie je dat er zelfs een spel over is gemaakt! 'Hebben christenen een manier gevonden om oorlog te rechtvaardigen? Gebaseerd op de theorieën van Augustinus van Hippo en Thomas van Aquino, twee beroemde theologen uit het verleden'. Laat me het downloaden!

Er begint een intro te spelen.

Stem van het videospel: Geschiedenis is gesmeed door oorlog en geweld. Twee theologen namen de uitdaging aan om een theorie te bedenken... Een theorie die onze kijk op onze geschiedenis zou veranderen... Een theorie over hoe christenen het gebruik van geweld en oorlog als laatste redmiddel kunnen rechtvaardigen. Een theorie die eeuwen zou standhouden...

Michael: Nee, echt? Laat mij het zien! Wat voor omstandigheden kunnen geweld rechtvaardigen?

Sarah: Laten we eens kijken!

Stem van het videospel: Beslis over het geloof van de daders en oordeel of het gebruik van (hun) geweld rechtvaardig was. Beslis over het lot van de daders. Zullen zij naar de hemel gaan of zullen zij branden in de hel?

1. RECHTVAARDIGE ZAAK: "Oorlog en geweld kunnen alleen gebruikt worden als antwoord op onrechtvaardigheid. Bijvoorbeeld wanneer een land zichzelf verdedigt. Of wanneer een land een ander land verdedigt dat wordt aangevallen."

2. EERLIJKE BEDOELING: "Oorlog moet gericht zijn op een ethisch doel en uiteindelijk op het herstellen van de vrede. Men kan geen oorlog voeren om een ander doel te bereiken, bijvoorbeeld economische belangen."

3. VOLSTREKT LAATSTE MIDDEL: "Geweld en oorlog moeten zoveel mogelijk vermeden worden. Alleen wanneer alle opties om vrede te bereiken zijn uitgeput, kan men een oorlog beginnen."

4. REDELIJKE KANS OP SLAGEN: "Er moet een redelijke kans op slagen zijn om het doel te bereiken. Mensen mogen niet onnodig lijden."

5. EVENREDIGHEID: "De middelen die voor geweld gebruikt worden, moeten in verhouding staan tot het doel dat de oorlog nastreeft."

6. BEVOEGD GEZAG: "En ten slotte: Oorlog mag alleen gevoerd worden door een wettige autoriteit. Alleen leiders van een erkende politieke gemeenschap en met de

politieke instemming van die gemeenschap, kunnen een oorlog verklaren."

Sarah: Ik had eigenlijk nog nooit gehoord over deze 'theorie van de rechtvaardige oorlog' en de zes voorwaarden om een oorlog te starten...

Michael (verward): Nee, ik ook niet. Ik weet niet zeker wat ik van deze 'theorie' moet denken. Waarom hebben ze zo'n theorie gemaakt om oorlog te voeren? Ik dacht dat christenen zich altijd geweldloos wilden gedragen.

Ahmed: Hmm, van die theorie had ik ook nog niet gehoord. Maar misschien kunnen we er meer over te weten komen?

Sarah: Oh kijk! Er is ook een VR-ervaring!

2. VR-OMGEVING

We zien de kinderen VR-brillen opzetten.

Plotseling verschijnt er voor hen een hologram.

Hologram: Hallo, vrienden! Ik kan jullie meer vertellen over de theorie van de rechtvaardige oorlog! Als jullie nieuwsgierig zijn, tenminste. (Aarzelt) Ik denk dat dat de enige reden is dat mensen mij hier bezoeken ... (zucht een beetje verdrietig).

Michael: Wel ja, we vroegen ons af: hoe is het mogelijk dat er überhaupt een theorie van de rechtvaardige oorlog bestaat? Ik dacht dat christenen altijd tegen het gebruik van geweld zijn? Waarom een theorie verzinnen om geweld te rechtvaardigen als je pacifisme verkondigt?

Sarah: Dit betekent dat christenen binnen bepaalde regels geweld mogen gebruiken en een oorlog mogen beginnen? Dus... Het christendom legitimeert geweld?

Hologram: Niet zo snel, jongedame. Je hoeft niet meteen conclusies te trekken. Je hebt al geleerd over de 6 voorwaarden om een oorlog te rechtvaardigen! Deze theorie - of we kunnen het een traditie noemen - is een ethisch kader dat is ontstaan door katholieke theologen als Augustinus van Hippo en Thomas van Aquino. Het is in de loop der tijden aangepast en opnieuw geformuleerd naargelang de context, tijd en plaats.

Michael: Dus hoe kunnen we de theorie van de rechtvaardige oorlog begrijpen?

Hologram: De theorie van de rechtvaardige oorlog is niet uitgevonden om geweld toe te staan of goed te keuren. Het is net andersom!

Sarah: Ik snap er helemaal niets van.

Hologram: Bijvoorbeeld, één voorwaarde stelt dat oorlog een laatste redmiddel moet zijn. Op deze manier wil de theorie van de rechtvaardige oorlog de autoriteiten aanmoedigen om eerst naar andere alternatieven te zoeken om vrede te bereiken.

Michael: Zoals diplomatie?

Hologram: Precies: je moet ook kijken of je bedoelingen goed zijn: oorlog moet niet gestart worden om jezelf te verrijken. En je moet de vraag stellen: moet ik zoveel geweld gebruiken? Is dit wel in verhouding en echt nodig om onrecht te stoppen?

Sarah: Ah, dus als ik het goed begrijp, moet het gebruik van geweld altijd een laatste redmiddel zijn in conflicten tussen verschillende landen, religies, mensen... Deze theorie is dus bedacht om het gebruik van geweld zo lang mogelijk uit te stellen en eerst naar andere oplossingen te zoeken?

Hologram (glimlacht, knipoogt): Nu snap je het. Zo is mijn leer.

3. WOONKAMER

We zien dat Sarah, Ahmed en Michael weer videospelletjes spelen.

Ahmed: Wat? Meen je dat nu??? Alweer? Hoe is het mogelijk dat jij mij ALTIJD verslaat?

Sarah: Haha, ik ben onoverwinnelijk, de ultieme videogame meesteres!

Michael (lacht): Wel, mag ik eens proberen om je te verslaan?

Sarah (lacht): Weet je het zeker? Zal je me enkel doden als laatste redmiddel (Sarah knipoogt)?

4.9 BIBLIOGRAFIE

Hoofdstuk 1: 'De theorie van de rechtvaardige oorlog'

AMNESTY INTERNATIONAL, *Rechtvaardige oorlog*, <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/rechtvaardige-oorlog> (toegang 12.05.2020).

BIJBEL IN 1000 SECONDEN, *Vrede*, http://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Vrede#Spreken_over_vrede (toegang 12.05.2020).

J. VERSTRAETEN, *Van rechtvaardige oorlog naar prudent pacifisme. Het kerkelijke vredesdenken van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 91-92.

R. BOUDENS, *De houding van het kerkelijk magisterium en de internationale katholieke vredesbewegingen (1878-1960)*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 15-17.

R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER (ed.), *Is God een Turk?: Nationalisme en religie*, Leuven, Davidsfonds, 1995.

R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER (ed.), *Strijden op de weg van Jahwe, God, Allah? De 'heilige oorlog' in het Oude Testament, Westers christendom en islam*, Leuven, Acco, 1989, p. 23-27.

R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-271.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER, Inleiding, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 7-14.

R. BURGGRAEVE, *Pacifisme: de politiek van Jezus? De betekenis van Jezus' uitspraken over geweldloosheid en de vijandsliefde voor een christelijke geïnspireerde ethiek en politiek van vrede*, Leuven, Acco, 1987.

S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

VAN DALE, *betekenis 'pacifisme'*, https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/pacifisme#.XrpP_GgzZPY (toegang 12.05.2020).

Vragen en stellingen, https://leerkrachten.kunstcentraal.nl/wp-content/uploads/2013/07/Vragen_en_stellingen_geheimlandschap.pdf (toegang 12.05.2020).

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog: recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 52-69.

WIKIPEDIA, *Augustinus Van Hippo*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Augustinus_van_Hippo (toegang 12.05.2020).

WIKIPEDIA, *Just War Theory*, https://en.wikipedia.org/wiki/Just_war_theory#School_of_Salamanca (toegang 12.05.2020).

WIKIPEDIA, *Thomas van Aquino*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Thomas_van_Aquino (toegang 12.05.2020).

Hoofdstuk 2: 'Jezus: een radicale pacifist?'

BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Johannes 2, 13-22: Weg met de handelaars in de tempel*, <https://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=3e+zondag+van+de+veertigdage+ntijd+B%3B+9+november%3A+Kerkwijding+van+de+basiliek+van+Sint-Jan+van+Lateranen+-+evangelie&highlight=tempelreiniging> (toegang 17.06.2020).

H. AUSLOOS, *Geweld, God, Bijbel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2019, p. 72-76.

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Uitgeverij Lannoo NV/Uitgeverij Van In, 2006, p. 136-138.

J. KREMER, *Geen kwaad met kwaad vergelden. Mt. 5,38-42 op tweeërlei wijzen gelezen*, in *VBS-Informatie* 21 (1990) 58-64.

JO HANSSENS, 'Zalig die vrede stichten'. *De gave van de actieve geweldloosheid*, in *De Kovel* 38 (2015) 42-51.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Johannes 2, 13-22*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Lucas 12, 51-53*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Lucas 19, 45-48*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Marcus 11, 15-19*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Matteüs 10, 34-36*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Matteüs 21, 12-17*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Matteüs 26, 52*.

KBS, *Willibrordvertaling* 1975. *Matteüs 5, 38-45*.

MENS EN SAMENLEVING, *Jesaja 53 & Jezus' optreden in de tempel: Jezus agressief?*, <https://mens-en-samenleving.info.nl/religie/60997-jesaja-53-jezus-optreden-in-de-tempel-jezus-agressief.html> (toegang 18.06.2020).

MENS EN SAMENLEVING, *Jezus en geweld: Geen vrede, maar het zwaard (Matteüs 10:34)*, <https://mens-en-samenleving.info.nl/religie/57776-jezus-en-geweld-geen-vrede-maar-het-zwaard-matteus-1034.html> (toegang 18.06.2020).

P. KEVERS (ed.), *De ongemakkelijke woorden van Jezus*, Leuven, Den Haag, VBS, Acco, 2013.

PAX CHRISTI VLAANDEREN, *Koerier-dossier. De geweldloze weg van Jezus van Nazareth*, in *Koerier* 6 (2017) 1-16.

R. THIJSSSEN C.P., *De kern van het bestaan*, in *Het Teken* 71 (1998) 14-16.

THOMAS, *Actieve geweldloosheid (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-vrede-geweldloosheid/> (toegang 17.06.2020).

THOMAS, *Geweld in de Bijbel (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-vrede-geweld-in-de-bijbel/> (toegang 18.06.2020).

VLAAMSE BIJBELSTICHTING, *Geen kwaad met kwaad vergelden. Mt. 5,38-42 op tweeërlei wijzen gelezen*, <https://www.vlaamsebijbelstichting.be/?p=5690> (toegang 17.06.2020).

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog. Recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 57-59.

WIKIMEDIA, *File Rembrandt van Rijn. Christ driving the money-changers from the Temple*
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rembrandt_Harmensz._van_Rijn_024.jpg (toegang 19.06.2020).

Hoofdstuk 3: 'De Katholieke Kerk en de theorie van de rechtvaardige oorlog'

E. VAN LIERDE, *Vijftig jaar encycliek Pacem in terris*, in *Tertio*, nr. 687, 10 april 2013.

J. VERSTRAETEN, *Van rechtvaardige oorlog naar prudent pacifisme. Het kerkelijke vredesdenken van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 91-92.

KERKNET, *Het Vaticaan over de rechtvaardige oorlog*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/het-vaticaan-over-de-rechtvaardige-oorlog> (toegang 15.06.2020).

PIXABAY, *Pixabay*, <https://pixabay.com/nl/> (toegang 09.07.2020).

R. BOUDENS, *De houding van het kerkelijk magisterium en de internationale katholieke vredesbewegingen (1878-1960)*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 15-17.

R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-271.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER, *Inleiding*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 7-14.

RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1&al=2309> (toegang 15.06.2020).

RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1&al=2314> (toegang 15.06.2020).

RKDOCUMENTEN.NL, *Pacem in Terris*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=53> (toegang 15.06.2020).

RKDOCUMENTEN.NL, *Wellicht nieuwe encycliek over oorlog, geweld en vrede*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=680&nws=3545> (toegang 15.06.2020).

S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog: recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 33-37.

WIKIPEDIA, *Atoombommen op Hiroshima en Nagasaki*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Atoombommen_op_Hiroshima_en_Nagasaki (toegang 15.06.2020).

Hoofdstuk 4: 'Rechtvaardige vrede'

IGNIS, *Geen rechtvaardige oorlog maar een rechtvaardige vrede*, https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2014/09/24/is_deze_oorlog_rechtvaardig-driesdeweer-1-2099124/ (toegang 14.05.2020).

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Uitgeverij Lannoo/Uitgeverij Van In, 2006, p. 139-140.

KERKNET, *Het Vaticaan over de rechtvaardige oorlog*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/het-vaticaan-over-de-rechtvaardige-oorlog> (toegang 14.05.2020).

KERKNET, *Johan Verstraeten. Voorzitter Netwerk Rechtvaardigheid en Vrede*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/johan-verstraeten-voorzitter-netwerk-rechtvaardigheid-en-vrede> (toegang 14.05.2020).

L. ANCKAERT, *Review. Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede*, in *Ethische perspectieven*, nr. 3, 1993, p. 92-99.

PAX CHRISTI, *De spiraal van geweld doorbreken. Lezing over oorlog en geweldloosheid*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/de-spiraal-van-geweld-doorbreken-lezing-over-oorlog-en-geweldloosheid> (toegang 14.05.2020).

PAX CHRISTI, *Geen rechtvaardige oorlog, maar een rechtvaardige vrede*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/geen-rechtvaardige-oorlog-maar-rechtvaardige-vrede> (toegang 14.05.2020).

PAX CHRISTI, *Oproep van de Internationale Vredesbeweging aan de Kerk. Zet de evangelische geweldloosheid centraal*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/oproep-van-de-internationale-vredesbeweging-aan-de-kerk-zet-de-evangelische-geweldloosheid> (toegang 14.05.2020).

PAX CHRISTI, *Spiraal van geweld doorbreken*, https://www.paxchristi.be/sites/default/files/spiraal_van_geweld_doorbreken.pdf (toegang 14.05.2020).

R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-271.

S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

THOMAS, *Activerende werkvormen*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/activerende-werkvormen/> (toegang 14.05.2020).

VREDE.BE, *Missie*, <https://www.vrede.be/wie-vrede/missie> (toegang 14.05.2020).

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog. Recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 49-52.

Didier Pollefeyt (Menen, 1965) is gewoon hoogleraar aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, België. Hij is voorzitter van het Centrum Academische Lerarenopleiding en van het Centrum voor Vredesethiek van de KU Leuven. Hij doceert religieuze initiatie, communicatie en vorming, vakdidactiek godsdienst en post-holocaust joods-christelijke relaties. Hij is verantwoordelijk voor de didactische website Thomas voor het godsdienstonderwijs in de Lage Landen en promotor van de internationale onderzoeksgroep 'Enhancing Catholic School Identity' (ECSI).

Leen Deflem (Leuven, 1995) werkt als wetenschappelijk onderzoekster aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, België. Deflem behaalde een bachelor- en masterdiploma in de Geschiedenis, een getuigschrift in de Theologie en een educatief diploma aan de KU Leuven. Ze werkt bij het Centrum Academische Lerarenopleiding van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven) en is betrokken bij het internationale ECSI-project ('Enhancing Catholic School Identity'). Daarnaast werkt ze ook voor Thomas, de didactische website voor leerkrachten en godsdienstonderwijs in het Nederlandstalige onderwijsgebied. Deflem is ook werkzaam bij Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

Elies Van Noten (Lier, 1995) is als wetenschappelijk onderzoekster verbonden aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, België. Ze behaalde een bachelor in de Geschiedenis en een master in de Culturele Studies aan de KU Leuven. Daarnaast behaalde ze een getuigschrift in de Theologie en een educatief diploma, alsook aan de KU Leuven. Van Noten werkt bij het Centrum Academische Lerarenopleiding van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven) en is betrokken bij het internationale ECSI-project ('Enhancing Catholic School Identity'). Daarnaast werkt ze ook voor Thomas, de didactische website voor leerkrachten en godsdienstonderwijs in het Nederlandstalige onderwijsgebied.

Dit boek is gefinancierd door het Fonds voor interne veiligheid - Politie van de Europese Unie.

